

T.C.

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**“SAGA AYTKAN SIR” ADLI ESER
ESASINDA CÜMLE BİLGİSİ ÇALIŞMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Tuğçe SÖNMEZ

Niğde

Temmuz, 2020

T.C.

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**“SAGA AYTKAN SIR” ADLI ESER
ESASINDA CÜMLE BİLGİSİ ÇALIŞMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Tuğçe SÖNMEZ

Danışman: Prof. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Murat ALTUĞ

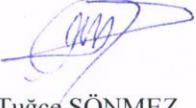
Üye :Dr. Öğr. Üyesi Meder SALİEV

Niğde

Temmuz, 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Saga Aytkan Sır’Adlı Eser Esasında Cümle Bilgisi Çalışması*” Başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım
12/08/2020

Tuğçe SÖNMEZ

ÖN SÖZ

Dilin yapı taşları olan ses birimler bir araya gelerek kelimeleri, kelimeler bir araya gelerek de cümleleri oluşturur. Cümle bizim hayatımızı kolaylaştıran, insanlarla etkileşimi ve iletişimi sağlayan dilbilgisel bir birliktir. Bu nedenle geçmişten günümüze kadar dil ve cümleler üzerinde sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Dilcilerin üzerinde çalıştığı konuların başında, dilin çalışma alanlarından biri olan söz dizimi gelir. Geniş bir alana yayılan Türk dili, tarihi süreçte çok çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu tez çalışmasında, bir Kıpçak grubu lehçesi olan Kırgız Türkçesi ile yazılmış “Saga Aytkan Sır” adlı eser üzerinde cümle bilgisi çalışması yapılmıştır. Eser, Türkiye’de kullanılan cümle bilgisi yöntemine göre ele alınmıştır. Bunun sonucunda bir Kıpçak grubu lehçesi ile yazılmış eser cümle bilgisi bakımından ele alınmıştır.

Tez iki ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde kelime grupları, ikinci bölümde cümle konusu ele alınmıştır. Cümle konusu “cümle ögeleri ve cümle çeşitleri” olmak üzere kendi içinde iki alt başlık altında incelenmiştir. Her iki bölümde de Kırgız Türkçesi kitaplarından ilgili bölüm hakkında bilgilere de yer verilmiş olup, her iki bölüm için tercih edilen sınıflandırma Özbek Türkçesi Cümle Bilgisi adlı eserdeki sınıflandırma olmuştur. Çalışmamızda Oruzbayeva editörlüğünde bir komisyon tarafından hazırlanan “Azırkı Kırgız Adabiy Tili” adlı eserden de geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Türkiye’de kullanılan cümle bilgisi yöntemi Kırgız Türkçesi ile yazılmış olan eser üzerinde uygulandıktan sonra, tezimizin sonuç bölümünde çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar toplu halde verilmiştir. Tezimiz kaynakça bölümü ile sona ermektedir.

Tezin hazırlanmasında bilgi ve birikimlerini esirgemeyen, önemli kaynakları ve tezde incelenecek olan kitabı temin etmede yardımları dokunan değerli danışmanım Prof.Dr. Mevlüt GÜLTEKİN’e teşekkür ederim.

Tuğçe SÖNMEZ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SAGA AYTKAN SIR ADLI ESER ÜZERİNDE CÜMLE BİLGİSİ ÇALIŞMASI
SÖNMEZ, Tuğçe
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Temmuz 2020, 236 sayfa

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye’de kullanılan cümle bilgisi yöntemi esas alınarak, Kırgız Türkçesi ile yazılan bir eserin cümle bilgisi açısından incelenmesidir. Çalışma hazırlanırken, çeşitli Kırgızca kaynaklara da başvurulmuştur.

Tezimizde 1997 yılında yayınlanan “Saga Aytkan Sır” adlı eser üzerinde bir cümle bilgisi çalışması yapılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Kırgız Türkleri, Kırgız Türkçesi, Kırgız Edebiyatı, üzerinde çalışılan eser ve eserin yazarı hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışma, kelime grupları ve cümle çeşitleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Cümle çeşitlerinin sınıflandırılması konusunda “Özbek Türkçesi Cümle Bilgisi, Ankara, 2013” adlı eserdeki yöntem ve yaklaşımlar esas alınmıştır.

Tezimizde konu ele alınırken, önce Türkiye Türkçesi başlıklar verilerek, bunların Kırgızca karşılıkları parantez içerisinde belirtilmiştir. Konunun tanımı yapıldıktan sonra, eserde karşılaştığımız Kırgızca cümleler ve bunların Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir.

Çalışmadaki Kırgızca cümle ve örnekler Latin alfabesine çevrilmiş olup, eğik şekilde verilmiştir. Kırgızca örneklerin Türkçe karşılıkları ise tek tırnak içinde düz yazılarak verilmiştir. Çalışmada ulaştığımız sonuçlar, sonuç bölümünde bir araya getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Cümle Bilgisi, Cümle Çeşitleri, Kelime Grupları

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
A STUDY OF KIRGHIZ SYNTAX ON SAGA AYTKAN SIR
SÖNMEZ, Tuğçe
Contemporary Turkish Dialects and Literature Department
Supervisor : Associate Professor Mevlüt GÜLTEKİN
July 2020, 236 pages.

The aim of this thesis is the study of syntax of the book called “Saga Aytkan Sır”. During the investigation were used the syntactical method in Turkey. In the study, the works published in Kirghizstan were also used .

In thesis, were studied the syntax structures of the book called Saga Aytkan Sır, published 1997. At the beginning of the study, information about Kirghiz, Kirghiz Language and Kirghiz Literature were given, too. The thesis consists of the word phrases and sentence structures. The classification of the sentence types depends of the method used in the book Özbek Türkçesi Cümle Bilgisi. After writing of the Turkish titles the Kirghiz counterparts were given, too. Firstly, we have given the definition of the themes, then Kirghiz sentences and their Turkish translations have been given. The Kirghiz sentence samples used in the thesis were transliterated in the Latin Alphabet used in Turkish. The Turkish translations were given through apostrophes. Results we earned in the syntactical investigations were given in details at the end of the study.

Key Words: Syntax, Kirghiz Turkish, Phrases, Types of Sentence.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
KIRGIZ TÜRKLERİ VE KIRGIZ TÜRKÇESİ.....	1
KIRGIZ EDEBİYATI.....	2
SÜYÜNBAŞ ERLİYEV (1921-2016)	5
KIRGIZ TÜRKÇESİYLE İLGİLİ YAPILAN CÜMLE BİLGİSİ ÇALIŞMALARI	7
A.TEZİN AMACI.....	8
B.TEZİN ÖNEMİ	9
C.TEZİN YÖNTEMİ	10

BİRİNCİ BÖLÜM

I.CÜMLE BİLGİSİ.....	11
I.1.KELİME GRUPLARI	11
I.1.1.İSİM TAMLAMALARI (<i>ANIKTAGIÇ SÖZ AYKAŞI</i>)	12
I.1.1.1.Belirtili İsim Tamlaması	12
I.1.1.2.Belirtisiz İsim Tamlaması.....	16
I.1.1.3.Eksiz (Takısız) İsim Tamlaması	17
I.1.1.4.İsim Tamlamalarının Cümledeki İşlevleri	19
I.1.1.4.1. İsim Tamlamalarının Özne Olarak Kullanılması.....	19
I.1.1.4.2. İsim Tamlamalarının Nesne Olarak Kullanılması	19
I.1.1.4.3. İsim Tamlamalarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	19
I.1.1.4.3. İsim Tamlamalarının Yüklem İsmi Olarak Kullanılması	20
I.1.1.5. İsim Tamlamalarının Kelime Gruplarındaki İşlevi.....	20
I.1.2. İYELİK GRUBU	21

I.1.2.1. İyelik Grubunun Cümlede Kullanılması.....	22
I.1.2.1.1. İyelik Grubunun Özne Olarak Kullanılması.....	22
I.1.2.1.2. İyelik Grubunun Nesne Olarak Kullanılması	22
I.1.2.1.3. İyelik Grubunun Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	22
I.1.2.1.4. İyelik Grubunun Yüklem İsmi Olarak Kullanılması	23
I.1.3.İLGİ GRUBU	23
I.1.3.1.İlgi Grubunun Cümlede Kullanılması	23
I.1.3.1.1.İlgi Grubunun Özne Olarak Kullanılması.....	23
I.1.3.1.2.İlgi Grubunun Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	23
I.1.4.SIFAT TAMLAMALARI	24
I.1.4.1.Sıfat Tamlamalarında Sıfat Olarak Kullanılan Unsurlar	24
I.1.4.1.1.Niteleme Sıfatı.....	24
I.1.4.1.2.Belirtme Sıfatları	26
I.1.4.1.2.1.İşaret Sıfatları	26
I.1.4.1.2.2.Soru Sıfatları.....	26
I.1.4.1.2.3.Sayı Sıfatları	27
I.1.4.1.2.4.Belirsiz Sıfatlar	27
I.1.4.1.3.Sıfat Fiiller.....	27
I.1.4.3.Sıfat Tamlamalarının Cümlede Kullanılması	27
I.1.4.3.1.Sıfat Tamlamalarının Özne Olarak Kullanılması	27
I.1.4.3.2.Sıfat Tamlamalarının Nesne Olarak Kullanılması.....	28
I.1.4.3.3.Sıfat Tamlamalarının Zarf Tümlenci Olarak Kullanılması.....	28
I.1.4.3.4.Sıfat Tamlamalarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	28
I.1.4.4. Sıfat Tamlamalarının Kelime Gruplarında Kullanılması.....	29
I.1.4.4.1.Sıfat Tamlamalarının İsim Tamlamalarında Kullanılması	29
I.1.4.4.2.Sıfat Tamlamalarının Edat Gruplarında Kullanılması	29
I.1.4.4.3. Diğer Özellikler	30
I.1.5.ÇIKMALI TAMLAMA	31
I.1.6.TEKRAR GRUPLARI (İKİLEMELER).....	31
I.1.6.1.Tekrar Gruplarının Çeşitleri	31
I.1.6.1.1.Aynen Tekrarlar.....	31
I.1.6.1.2.Eş Anlamlı Tekrarlar	31
I.1.6.1.3.Zıt Anlamlı Tekrarlar.....	32
I.1.6.1.4.İlaveli Tekrarlar	32

I.1.6.1.4. Tekrar Gruplarının Cümlede Kullanılması	32
I.1.6.1.4.1. Tekrar Grubunun Özne Olarak Kullanılması.....	33
I.1.6.1.4.2. Tekrar Grubunun Nesne Olarak Kullanılması	33
I.1.6.1.4.3. Tekrar Grubunun Zarf Tümleci Olarak Kullanılması.....	33
I.1.6.1.5. Tekrar Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması	33
I.1.6.1.5.1. Tekrar Gruplarının İsim Tamlamalarında Kullanılması	33
I.1.6.1.5.2. Tekrar Gruplarının Edat Gruplarında Kullanılması	33
I.1.7. EDAT GRUPLARI.....	34
I.1.7.1. Edat Gruplarının Cümlede Kullanılması	35
I.1.7.1.1. Edat Gruplarının Cümlelerde Zarf Tümleci Olarak Kullanılması	35
I.1.7.1.2. Edat Gruplarının Yüklem İsmi Olarak Kullanılması	36
I.1.8. KUVVETLENDİRME GRUPLARI	38
I.1.8. Kuvvetlendirme Gruplarının Cümlede Kullanılması.....	40
I.1.8.1.1. Kuvvetlendirme Gruplarının Özne Olarak Kullanılması.....	40
I.1.8.1.2. Kuvvetlendirme Gruplarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	41
I.1.9. BAĞLAMA GRUPLARI	41
I.1.9.1. Bağlama Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması.....	42
I.1.9.1.1. Bağlama Gruplarının İsim Tamlamasında Kullanılması	42
I.1.9.1.2. Bağlama Gruplarının Sıfat Tamlamalarında Kullanılması	42
I.1.9.2. Bağlama Gruplarının Cümlede Kullanılması	43
I.1.9.2.1. Bağlama Gruplarının Özne Olarak Kullanılması.....	43
I.1.9.2.2. Bağlama Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması	43
I.1.9.2.3. Bağlama Gruplarının Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması.....	43
I.1.10. SAYI GRUPLARI	44
I.1.10.1. Sayı Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması	44
I.1.10.1.1. Sayı Gruplarının Sıfat Tamlamalarında Kullanılması	44
I.1.11. ZARF GRUPLARI	45
I.1.11.1. Zarf Gruplarının Cümlede Kullanılması.....	46
I.1.11.1.1. Zarf Gruplarının Yüklem İsmi Olarak Kullanılması	46
I.1.12. AİTLİK GRUBU	46
I.1.12.1. Aitlik Grubunun Kelime Gruplarında Kullanılması	46
I.1.13. BENZETME GRUBU	47
I.1.13.1. Benzetme Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması	48
I.1.13.1.1. Benzetme Gruplarının Sıfat Olarak Kullanılması	48

I.1.13.2.Benzetme Gruplarının Cümlede Kullanılması.....	48
I.1.13.2.1.Benzetme Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması	48
I.1.13.2.2.Benzetme Gruplarının Zarf Tümleci Olarak Kullanılması	48
I.1.14.İSİM-FİİL GRUPLARI	49
I.1.14.1.İsim-Fiil Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması	49
I.1.14.1.1.İsim-Fiil Gruplarının İsim Tamlamalarında Kullanılması	49
I.1.14.1.2.İsim-Fiil Gruplarının Edat Gruplarında Kullanılması	50
I.1.14.2.İsim-Fiil Gruplarının Cümlede Kullanılması.....	50
I.1.14.2.1.İsim-Fiil Gruplarının Özne Olarak Kullanılması	50
I.1.14.2.2.İsim-Fiil Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması	52
I.1.14.2.3.İsim-Fiil Gruplarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	52
I.1.15.SIFAT-FİİL GRUPLARI	52
I.1.15.1.Sıfat-Fiil Gruplarının Cümlede Kullanılması	53
I.1.15.1.1.Sıfat-Fiil Gruplarının Özne Olarak Kullanılması	53
I.1.15.1.2.Sıfat-Fiil Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması.....	53
I.1.15.1.3.Sıfat-Fiil Grubunun Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması	54
I.1.15.2.Sıfat-Fiil Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması	54
I.1.15.2.1.Sıfat-Fiil Gruplarının Sıfat Tamlamalarında Kullanılması	54
I.1.15.2.2.Sıfat-Fiil Gruplarının İsim Tamlamalarında Kullanılması	55
I.1.15.2.3.Sıfat-Fiil Gruplarının Edat Gruplarında Kullanılması	56
I.1.16.ZARF-FİİL GRUPLARI	56
I.1.17. BİRLEŞİK FİİL GRUBU	58
I.1.17.1.İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiil Grubu.....	58
bol- ile Kurulan Birleşik Fiil Grubu.....	59
ber- ile Kurulan Birleşik Fiil Grubu.....	59
kıl- ile Kurulan Birleşik Fiil Grubu.....	60
I.1.17.2.Fiil+Zarf-Fiil Eki+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiil Grubu.....	61
I.1.17.2.1. Yeterlilik Yardımcı Fiilleri	61
I.1.17.2.1.1.Diğer Tasvir Fiilleri	62
I.1.18. BİRLEŞİK İSİM GRUBU	68
I.1.19. ÜNLEM GRUBU	69
I.1.20. UNVAN GRUBU	70
I.1.21. KISALTMA GRUPLARI.....	70
I.1.21.1.Yaklaşma Grubu	71

I.1.21.1.1.Yaklaşma Grubunun Cümlede Kullanılması	72
I.1.21.1.2.Yaklaşma Grubunun Kelime Gruplarında Kullanılması.....	73
I.1.21.2.Bulunma Grubu	73
I.1.21.3. Çıkma Grubu	74
I.1.21.4. İsnat Grubu	74
I.1.21.5. Eşitlik Grubu.....	75
I.1.21.6. Vasıta Grubu.....	75

II.BÖLÜM

I.2.CÜMLE	76
I.2.1.CÜMLE ÖGELERİ	77
I.2.1.1.YÜKLEM	78
I.2.1.2.ÖZNE.....	83
I.2.1.2.1. Özne-Yüklem Uyumu.....	90
I.2.1.3.NESNE	92
I.2.1.3.1.Belirtili Nesne.....	92
I.2.1.3.2.Belirtisiz Nesne.....	96
I.2.1.4. YER TAMLAYICISI	96
I.2.1.4.1. Yaklaşmalı Yer Tamlayıcısı	97
I.2.1.4.2.Çıkmalı Yer Tamlayıcısı.....	97
I.2.1.4.3.Bulunmalı Yer Tamlayıcısı.....	97
I.2.1.5. ZARF TÜMLECİ	98
I.2.1.6.CÜMLE DIŞI UNSURLAR	103
I.2.1.7.CÜMLEDE ÖGELERİN SIRALANIŞI	104
I.2.2. CÜMLE ÇEŞİTLERİ	106
I.2.2.1.ANLAMINA GÖRE CÜMLELER	107
I.2.2.1.1. Bildirme Cümlesi.....	107
I.2.2.1.2. Emir Cümlesi	112
I.2.2.1.3. Ünlem Cümlesi	114
I.2.2.1.4. Soru Cümlesi	120

I.2.2.1.4.1.Soru Edatıyla Kurulan Soru Cümleleri	120
I.2.2.1.4.2.Soru Zamirleriyle Kurulan Soru Cümleleri	122
I.2.2.1.4.3.Soru Zarflarıyla Kurulan Soru Cümleleri	122
I.2.2.1.4.4.Soru Sıfatlarıyla Kurulan Soru Cümleleri	124
I.2.2.1.4.5.Soru Cümlesinin Soru Anlamı Dışında Kullanılması.....	125
I.2.2.2.YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER	128
I.2.2.2.1.İSİM CÜMLELERİ	129
I.2.2.2.1.1.Olumlu İsim Cümleleri	130
I.2.2.2.1.2.Olumsuz İsim Cümleleri.....	130
I.2.2.2.1.3.Yüklemi Şimdiki Zaman Çekimli İsim Cümleleri.....	131
I.2.2.2.1.4.Yüklemi Geçmiş Zaman Çekimli İsim Cümleleri	132
I.2.2.2.2. FİİL CÜMLELERİ	133
I.2.2.2.2.1. Olumlu Fiil Cümleleri.....	133
I.2.2.2.2.2. Olumsuz Fiil Cümleleri	134
I.2.2.2.2.3. Basit Zamanlı Fiil Cümleleri	135
I.2.2.2.2.4. Birleşik Zamanlı Fiil Cümleleri.....	136
I.2.2.3.YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELER	137
I.2.2.3.1. Kurallı Cümleler	138
I.2.2.3.2. Devrik Cümleler	138
I.2.2.4.YAPISINA GÖRE CÜMLELER	139
I.2.2.4.1.BASİT CÜMLE	141
I.2.2.4.2.BİRLEŞİK CÜMLE	143
I.2.2.4.2.1. Sıralı Birleşik Cümle	145
I.2.2.4.2.1.1. Bağlaçsız Sıralı Cümle	145
I.2.2.4.2.1.1.1. Basit Cümlelerden Oluşan Bağlaçsız Sıralı Cümleler	146
I.2.2.4.2.1.1.2. Bir Basit ve Bir Birleşik Cümlelerden Oluşan Bağlaçsız Sıralı Cümle	147
I.2.2.4.2.1.1.3.Birleşik Cümlelerden Oluşan Bağlaçsız Sıralı Cümle	150
I.2.2.4.2.1.2. Bağlaçlı Sıralı Cümle.....	153
I.2.2.4.2.1.2.1.Sıralama Bağlaçlarıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler	153
I.2.2.4.2.1.2.2. Zıtlık Bağlaçlarıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler	156
I.2.2.4.2.1.2.3. Ayırıcı Bağlaçların Yardımıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler.....	161
I.2.2.4.2.2. Bağlı Birleşik Cümle	163
I.2.2.4.2.2.1. Şartlı Birleşik Cümle	163
I.2.2.4.2.2.3. İç İçe Birleşik Cümle	169

I.2.2.4.2.2.3.1.İşlevlerine Göre İç İçe Birleşik Cümleler	170
I.2.2.4.2.2.3.1.2. Yapılarına Göre İç İçe Birleşik Cümleler	175
I.2.2.4.2.2.4. Girişik Cümleler	180
I.2.2.4.2.2.4.1. İsim-Fiilli Girişik Cümleler	180
I.2.2.4.2.2.4.2. Sıfat-Fiilli Girişik Cümleler.....	191
I.2.2.4.2.2.4.3. Zarf-Fiilli Girişik Cümleler	197
SONUÇ	214
KAYNAKÇA.....	231

KISALTMALAR

a.c.	:Ana cümle
b.g.	:Bağlama grubu
b.h. e.	:Bulunma hâl eki
b. is.	:Birleşik isim
b.li n.	:Belirtili nesne
b.li is. t.	:Belirtili isim tamlaması
b.siz is. t.	:Belirtisiz isim tamlaması
b.siz n.	:Belirtisiz nesne
c. d.u.	:Cümle dışı unsur
e. i. t.	:Eksiz isim tamlaması
e.n.	:Edat nesnesi
f.	:Fiil
is.	:İsim
is. t.	:İsim tamlaması
is. u.	:İsim unsuru
iy. e.	:İyelik eki
n.	:nesne
ö.	:özne
s. g.	:Sayı grubu
sı.	:Sıfat
sı. t.	:Sıfat tamlaması
so. sı.	:Soru sıfatı

tnan	:Tamlanan
tyan	:Tamlayan
u.	:Unvan
u. g.	:Unvan grubu
ü. e.	:Ünlem edatı
ü. g.	:Ünlem grubu
v. e.	:Vasıta eki
y.	:Yüklem
y. c.	:Yardımcı cümle
y. f.	:Yardımcı fiil
y. t.	:Yer tamlayıcısı
y. h. e.	:Yönelme hâl eki
z.	:Zarf
z. f. g.	:Zarf-fiil grubu
z. t.	:Zarf tümleci

GİRİŞ

Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi

Orta Asya'nın en küçük ülkelerinden biri olan Kırgızistan, doğusunda Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde Tacikistan'ın yer aldığı bir ülkedir. Kırgızistan Bişkek, Isık-Köl, Tanrı Dağları, Celalabad ve Oş olmak üzere idari olarak beş bölgeye ayrılmıştır. Merkezi eski adı Frunze olan Bişkek şehridir. Kırgızistan, halkı Müslüman olan ve 4.5 milyon nüfusa sahip olan bir ülkedir (Ercilasun 2007:483). Kırgız adı, Orhun yazıtlarında sık sık geçen eski bir Türk halkıdır. Kırgız halkı 8. Yüzyıl başlarında Kögmen (Sayan) dağlarının kuzeyinde konumlanmışlardır. Kırgızlar tarihte önce Türklerle daha sonra Uygurlarla sık sık mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerin sonunda 840 tarihinde Uygur egemenliğine son vermişlerdir. 12.yüzyıla gelindiğinde ise Kırgız egemenliğine Moğollar tarafından son verilmiştir. Uzun süre Altay dağları bölgesinde yaşayan Kırgızlar'ın 16.yüzyıl tarihinde bugünkü yurtları olan Isık-Köl bölgesine göçmüş oldukları kabul edilir (Ölmez 1996:1, Tekin ve Ölmez 2015:102-103).

1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi'nden sonra diğer Türk yazı dilleri gibi Kırgız Türkçesi de bir yazı dili hâline gelmiştir. Kırgızca genelde Türkçenin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna dâhil edilir. Bazı dil özelliklerine sahip olması bakımından Altayca ile benzerlik gösterir. *“Reşit Rahmeti Arat Kırgızcaya Türk Şive Grupları makalesinde tav grubunda yer vermiştir. Benzing ve Menges Kırgızca'yı Aral-Haar grubunda Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçesi ile birlikte ele almıştır. Talat Tekin tarafından yapılan dil tasnifinde ise Kırgız yazı dili tawlı (Kıpçak) grubundan ayrı olarak tölü grubunda değerlendirmiştir.”* (Ercilasun 2007:485). 19.yüzyıl ortalarında Hokant Hanlığını Özbek, Kırgız, Kıpçak ve Kazak Türkleri oluşturmaktaydılar ve bu boylar birbirleriyle sürekli olarak mücadele içindeydiler. Diğer Türk milletlerine nazaran Kırgızlar, Hokant Hanlığı'nın hâkimiyeti altında yaşarlarken, hanlık yönetiminde yer alarak en üst düzeye kadar çıkmışlardır. Fakat kendi içlerinde de çatışma vardı çünkü bazı boylar Hokant emri altında yaşamak istemiyorlardı (Özgen 2014:15) .

Bu durum yöneticilerin otoriteyi sağlayamaması ve bir tehdit olan Rusların olumsuz etkilerine maruz kalmak demektir. Nitekim bu i kargaşı ile Türkistan şehirleri 1852 yılından itibaren Rusların işgaline uğramış oldu (Ercilasun 2007:483) .

Kırgızistan'ın Ruslar tarafından işgali de işte Hokant Hanlığı'nın hâkimiyeti altında yaşadıkları bu döneme rastlamaktadır. Rusların Kırgızistan'ı işgali, Bugu boyunun Rusya'nın hâkimiyeti altına girmesi ile başlamaktadır. Bugu boyunun Rus hâkimiyeti altına girmesiyle diğer Kırgız boyları olan Solto, erik, Soyok, Sarıbağış boyları da 1863 yılında Rusya'ya katılmıştır. Özellikle Sarıbağış boyu Ruslarla olan mücadelelerine uzun süre devam etse de, sonunda bir birlik sağlanamadığı için zayıf düşmüş ve Ruslara teslim olmak zorunda kalmıştır. Böylece 1855 ve 1868 yılları arasında Kuzey Kırgızistan Ruslar tarafından tamamen ele geçirilmiştir. 1865 yılında ise Taşkent'i ele geçirebilen Rus İmparatorluğu, Türkistan Vilayetini kurmuştur. Bu isim 1867 yılında Türkistan Genel Valiliği olarak değiştirilip, başına Konstantin Petrovich Fon Kaufman getirilmiştir. Hokant Hanlığı'nın hâkimiyetine karşı çıkan isyanlar, halkın istiklal mücadelesine dönüşmüş, Polat Han önderliğinde ise hanlık çökmüştür. Hanlığın çökmesiyle Nomangan Valiliği kurulmuştur. Ve bu kuruluşa karşı Abdurahman Aftobaı ve Polat Han Ruslara karşı birleşerek mücadele etmişlerse de başarı sağlayamayıp, Aftobaı teslim olurken, Polat Han ise 1 Mart 1876 da Margelon'da idam edilmiştir (Özgen 2014:16-17). Böylece, Güney Kırgızistan da Rusya'nın sömürgesi olmuştur. Kısacası Kırgızlar 1855 ve 1876 yıllarında Rusya'nın egemenliği altına girmek zorunda kalmışlardır.

Kırgız Edebiyatı

Kırgız edebiyatına bakıldığı zaman ise, eğitim ve kültürel faaliyetler arasında yer alan, 20.yy. başlarında Tatar Türkleri ve bazı Türk dillerinden yapılan orijinal ve tercüme eserlerden Kırgızlar uzak kalmadıkları görülür. Aynı zamanda Kırgızlar yazılı edebiyat dönemine gelene kadar zaten bir sözlü edebiyat geleneği oluşturmuşlardı.

Dünyaca ünlü Manas Destanı işte bu edebiyatın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine masallar, destanlar, atasözleri, bulmacalar da bu edebiyatın diğer ürünleridir (Ercilasun 2007:485). 1905 ve 1914 yılları arasında Kazak Türkçesi ile kitaplar, destanlar ve nesir türündeki eserlerin basılmış olması, Kırgızların ihtilal öncesi dönemde bile diğer Türk dilleriyle yazılan kitaplar vasıtasıyla Türk milletlerinin geleneklerinden haberdar olduğunu gösterir. Kırgızlar, sosyal anlamda her ne kadar Rus etkisi olsa da, edebiyat bakımından Rus edebiyatından etkilenmeyen bir edebiyat oluşturmuşlardır.

Bu durum Kırgız halkının ve Kırgız edebiyatını oluşturan ilk kalemlerin Rusçaya hâkim olmamasından kaynaklanmaktadır. Rus etkisine kapalı olan Kırgız kalemlerine ise Özbekçe, Kazakça, Tatarca'daki edebi kaynaklar örnek teşkil etmiştir. Batı edebiyatından yapılan tercümeler ile Rus edebiyatındaki örneklerden de haberdar olunmuştur (Özgen 2014:33) .

Kırgız edebiyatı bu süreçleri geçirdikten sonra 1920'li yıllarda Modern Kırgız Edebiyatı dönemine girer. Ve ilk süreli yayın olan *Erkin Too* 7 Kasım 1924 yılında Taşkent'te çıkar. Özellikle 1930'lu yıllardan başlayarak Kırgız şiiri ve nesrinde bir gelişme yaşanır. Edebiyatta Mukay Elebayev, Coomart Bökönbayev, Cusup Turusbekov, Alıkul Osmanov, Aalı Tokombayev ve dünyaca ünlü Çıngız Aytmatov gibi şair ve yazarlar sayesinde büyük bir gelişme gösterilmiştir (Ercilasun 2007:486) . Ekim 1917'de yaşanan Bolşevik İhtilâli sonucunda başa gelen iktidar, tek tip insan oluşturma rejimine, kamuoyuna ulaşmada etkin bir araç olarak gördüğü edebiyatı da dâhil ettiği için Kırgız edebiyatında bir dönem rejimi övücü eserler veren yazar ve şairler de olmuştur. Bunların yanında Aalı Tokombayev, Kasım Tınıstanuulu gibi Modern Kırgız edebiyatının ilk temsilcileri olan bu yazarlar rejime ters görüldüğü için “halk düşmanı” olarak nitelendirilip, Stalin tarafından yok edilmişlerdir (Özgen 2014:56) .

Tüm bu evrelerden geçen Kırgız Edebiyatında edebi türlerin çeşitlenmesi ise yine Sovyet dönemine rastlar. Özellikle savaş yıllarında nesir türünde yoğunluk yaşanmıştır.

Her ne kadar roman türü duraksama gösterse de cephe gerisinin ve savaş hikâyelerinin anlatıldığı uzun hikâyeler ve şiirler kısacası halkın milli duygularını canlandıran edebi türler ön plana çıkmıştır. Aalı Tokombayev'in *Aşırbay* isimli denemesi, Coomart Bökönbayev'in *Düyşönkul* isimli denemesi, Tügölbay Sıdıkbekov'un *Zambirekçiler/Topçular* adlı hikâyesi savaş yıllarında halkın kahramanlıklarının anlatıldığı nesir türündeki eserlerdir (Özgen 2014:143). Bu dönemde şair, yazar, folklorcu, gazeteci, mütercim ve devlet adamı olan Kasım Tınıstanuulu Kırgız edebiyatının kilometre taşlarından birisidir. Kırgız Türkçesinin ilk okuma kitabını yayınlamış, 1925 yılında Kazak Türkçesi ile yazdığı on iki, Kırgız Türkçesi ile yazdığı on sekiz şiirini "Cañıl Mırza" adlı manzum hikâyesini toplayarak *Kasım Irlarının Cıynagı* adıyla Moskova'da bastırmıştır. Edebi eserlerinin yanı sıra dil alanında yaptığı çalışmaları da vardır (Özgen 2014:225) .

Bir diğer önemli şair, piyes yazarı olan Aalı Tokombayev'dir. *Erkin Too* gibi ideolojik organlara yönetici olarak atanmıştır. O dönemdeki diğer yazar ve şairler gibi ihtilal ve sınıf mücadelesi temalarını işler. *Kurmanbek*, *Ant*, *Esimde* (Hatırımda), *Dañk* (Şöhret), *Bermet* (İnci), *Kanduu Cıldar* (Kanlı Yıllar) ileriki yıllarda *Tañ Aldında* adıyla yayımladığı çeşitli eserleri vardır. Roman ve satirik türde yazan ilk şairlerdendir (Özgen 2014:245-255). Kırgız edebiyat dünyasına bir şair olarak ayak basan Mukay Elebayev'in ilk şiiri ise *Erkin Too* gazetesine basılan *Zarıgam* (Özlüyorum) isimli şiiridir. *Ötkön Kündör* (Geçmiş Günler), *Tolkun Turmuş* (Dalgalı Hayat), *Kedeylerge* (Yoksullara), *On Eki Cıl* (On İki Yıl), adlı şiirlerinde de sınıf farklılıkları ve ihtilal temalarını ele alır. Şiir türünün yanında *Kitep İzdegen* (Kitap Ararken), *Kezikkende* (Karşılaştığında), *Boronduu Kün* (Fırtınalı Gün), adlı hikâyeleri de kaleme alır. Ayrıca otobiyografik ilk eser olarak bilinen roman *Uzak Col* (Uzak Yol) adlı eseri de yazarak Kırgız edebiyatına katkılarını sunmuştur (Özgen 2014:269-274).

Bir diğer şair ve yazar Temirkul Ümötaliyev'dir. Şiir ve manzum hikâyeler yazmıştır. Vatan, ülke, halk, barış, dostluk, ömür gibi temaları işler. 1931 yılında ilk şiir kitabı *Irlar Cıynagı* (Şiir Antolojisi) yayınlanır. Eserleri çeşitli dillere tercüme edilen, kendisi de tercümeler yapan bir şairdir (Özgen 2014:275-76) .

Kırgız edebiyatına yön vermiş bir diğer şair ve tiyatro yazarı ise Cusup Turusbekov'dur. “*Erkin Too*” gazetesinde editörlük yapan Turusbekov, edebiyat alanına “Cañı Madaniyat Colunda” dergisinde yayınlanan *Lenin Colu* (Lenin Yolu) şiiri ile giriş yapmıştır. Bunun yanında *Şayır Caştar* (Neşeli Gençler), *Taňdagan Irlar* (Seçme Şiirler), *Meken* (Vatan) adlı şiir kitapları da çıkarmıştır. *Taza Cüröktör Sokkondo* (Genç Yürekler çarptığında), *Aylasız Keziğişüü* (Çaresiz Karşılaşma) adlarında hikâye türünde yazdığı eserleri de bulunmaktadır (Özgen 2014:281-284). Kırgız edebiyatında nesrin gelişmesine büyük katkı sağlayan bir diğer şair ve yazar Tügölbay Sıdıkbekov'dur. Özellikle roman türünde Kırgız edebiyatının ilk psikolojik roman kabul edilen *Keñ-Suu* romanını yazmıştır. Daha sonra bu eseri üzerinde değişiklikler yaparak *Too Arasında* (Dağ Arasında) adıyla tekrar yayınlamıştır. Ayrıca 1943'te *Soguş Kündöründö* (Savaş Günlerinde) adlı hikâye antolojisi de yayınlamıştır. *Temir, Bizdin Zamandın Kişileri* adlı eserleri de Kırgız halkının hayatındaki üç önemli evreyi anlatması bakımından değerlidir (Özgen 2014:297-302).

İlk şiir kitapları *Taňdagı Irlar* (Sabah Şiirleri), *Cıldızduu Caştık* (Yıldızlı Gençlik), *Çolponstan* (Çolpanistan) olan Alıkul Osmonov lirik bir şairdir. Ben Kırgız'ın şairiyim diyen Osmonov Hayat, ölüm, sonsuzluk temalarını işlemesinin yanı sıra, Kırgızistan'ın bereketli topraklarını da görmezden gelmez ve Isık-Köl'e pek çok şiir yazar. Ana dilini her şeyden üstün gören Osmonov *Ene Tili* (Ana Dili) adlı şiirinde bu sevgisini dile getirir. Toplamda on iki tane olmak üzere tiyatro türünde de eserler vermiştir. Nesir ve şiir türünde yaptığı tercümeleri de Kırgız Edebiyatına kazandırmıştır (Özgen 2014:313-320).

Süyünbay Eraliyev (1921-2016)

Kırgız Edebiyatı'ndaki bir diğer önemli şair, yazar ve çevirmen Süyünbay Eraliyev'dir. Eserlerinde, özellikle savaş yıllarında çekilen çilekeş manzaralar sergilenir. Dönemin zorlu hayat şartları onu insan olarak ta şair olarak ta etkilemiş ve eserlerinde bunu okuyucuya hissettirmiştir. 15 Ekim 1921 yılında Talas kasabasının Üç-Emgek köyünde dünyaya gelmiş olup 16 Temmuz 2016 yılında 94 yaşında vefat etmiştir.

Annesinin Adı Raziya, babasının adı Eralı idi. Babasının mesleği “sayapker” yani koşu atlarına bakıp onları eğiten kişidir. 1942-44 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı’na katılıp, ağır yaralanmıştır.

1930-1941 yılları arasında ilköğretimini tamamladıktan sonra, doğduğu kasabadaki bir gazetede çalışmaya başlamıştır. 1934 yılında ise “*Kırgız Pioneri*” isimli gazetede redaktörlük görevini yerine getirmiştir. Süyünbay Eraliyev’i Kırgız edebiyatına tanıtan eseri 1959 yılında çıkardığı *Ak Möör* manzumesi olmuştur. Kırgız şiirinde serbest şiir tarzını kullanan ilk şairlerden olan Süyünbay Eraliyev’in *Cıldızdarga Sayakat* adlı eseri bu tarzı ustalıkla yerine getirmiştir. *Cazgı Gül*, *Ak Möör*, *Mahabat Cönündöğü Bayan*, *Uyañ Cıldızdar*, *Kök Suluu* gibi manzumeleri ise Rusça’ya tercüme edilen eserleridir. Eserlerinin çevirisi yapıldığı gibi, kendisi de Puşkin ve Lermantov’dan çeşitli tercümeler yaparak Kırgız halkına sunmuştur.

Süyünbay Eraliyev 1974 yılında Halk şairi unvanına sahip olmuş, halk kültürüne ve edebiyata vermiş olduğu emeklerinden ötürü iki defa “Emekte Gösterdiği Üstün Başarı” madalyası almış, ve ayrıca “Ardak Gramotası” ile ödüllendirilmiştir. 2006 yılında ise “Kırgız Cumhuriyeti’nin kahramanı” diye unvan verilmiştir. Çünkü İkinci Dünya Savaşı’nın birinci derecedeki devlet nişanıdır.

Şairin eserleri ise; şiirlerinin bulunduğu *Birinci Cañırık* (1949), yine şiir derlemelerinin bulunduğu eseri *Tuugan Cer* (1950), Lirik manzume tarzında yazılan *Ak Möör* (1959), Manzume ve şiirlerin bulunduğu *Tüñkü Sır* (1960), yine şiir ve manzumelerinin derlendiği *Uyañ Cıldızdar* (1962), *Kündör: Satardın Kündölüğü* (1964), *Cayında* (1966), *Cıldızdarga Sayakat* (1966), *Ömürlörgö Sayakat* (1967), *Col* (1969), *Ayıl Irları* (1972), *Saginganda* (1977), *Tandamalar* (1978), *Bizdin Suular* (1980), *Tandalgan Çıgarmalar* (1983), *Bizdin Cerdin Körkü Ay* (1983), *Kıştak Keçteri* (1985), *Kızgılt Bagımdat* (1987), Kısa hikâyelerinin bulunduğu *Saga Aytkan Sır* (1997), *Süygöngö Kat* (1994), *Esimdesiñ* (1998) *A Men Ötkön Caştıgıma Kusamın* (2006). Tüm bunların yanında Rusça yazdığı eserler ve yabancı dillerden çevirmiş olduğu eserleri de mevcuttur (Kayıpov 2005).

Bu çalışmada, üzerinde çalışılan eser, Süyünbay Eraliyev’in 1997 yılında çıkardığı “*Saga Aytkan Sır*” adlı küçük hikâyelerden oluşan eseridir.

Türkçesinden de anlaşılacağı üzere “SanaVerdiğim Sır/Sırlar” anlamında nasihat ve öğüt kitabı niteliğindeki kısa hikâyeler kitabıdır. Eserde ayrıca, yazarın savaş yıllarında yaşadığı zorlukların anlatıldığı kısa hikâyeler de mevcuttur. Sohbet havasında yazılan eserde hayata dair önemli ipuçları ve öğütler yer almaktadır. Kitap “Ben kimim? Nereden geldim? Dünyadaki yerim, görevim nedir? Neyi bitirdim?” gibi sorulara cevap arayan, dolayısıyla okuyucularının farklı bakış açısı ile bakmasını sağlayan, hayat dair çeşitli gözlemlerin yapıldığı önemli bir eserdir.

Kırgız Türkçesiyle İlgili Yapılan Cümle Bilgisi Çalışmaları

Kırgız dilinin sözlü ve yazılı, bilimsel alanda gelişimi yirminci yüzyıl başlarında başlamıştır. 1979 yılında Abdıkul Caparov’un Kırgız Tili Sintaksisi (Kırgız Dilinin Söz dizimi) adlı eseri içerisinde kelime gruplarını, cümle öğelerini ve cümle çeşitlerini dâhil etmiştir.

1961 yılında M.Murataliyev ile A.Tursunov’un Kırgız Tilindeki Süylöm Müçölörü adlı eser ise içerisinde cümle öğeleri olan özne, yüklem ve tamamlayıcı unsurları barındırması açısından önemlidir. 1975 yılında ise D.Mayrikov, I.Caparov, M.Murataliyev’in çalışmaları da tezin çalışma konusu olan söz dizime katkıda bulunan bir çalışma olmuştur. 1990 yılında basılan bir diğer kaynak A.İmanov ve A.Saparbayev’in Kırgız Tili adlı eserdir. Eserde kelime grupları, cümle öğeleri ve cümle çeşitleri ele alınmıştır. Her konunun sonunda küçük bir metin eklenerek, konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde Oruzbayeva editörlüğünde, birçok dilcinin bir araya geldiği bir komisyon tarafından Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eser çıkarılmıştır. Bu eser içerisinde söz dizim konusunun olmasının yanında, Kırgızca’nın gramerini de içine alan geniş bir kaynak olması açısından önemlidir.

Türkiye Türkçesi’ndeki söz dizim çalışmalarına baktığımızda, 1984 yılında Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” adlı eseri ses birimlerinden başlayarak, içerisine kelime grupları ve cümle bahsini dâhil eden geniş bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Leyla Karahan’ın 1991 yılında çıkarmış olduğu “Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri” adlı eser de tezimizin konusunu içine alan bir kaynaktır.

Ayrıca Türkçede sözdizim alanında yapılan ilk çalışmalardan olan Hikmet Dizdaroğlu'nun 1976 yılında yayımladığı 'Tümce Bilgisi' adlı eser de farklı sınıflandırma ile ele alınmıştır. 2008 yılında ise "Türkiye Türkçesi Söz Dizimi" adlı eser Mustafa Özkan ve Veysel Sevinçli'nin emekleri ile hazırlanan bir kaynaktır. Eserde konu işlendikten sonra eserin sonunda verilen cümle tahlilleri, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. 2009 yılında Günay Karaağaç tarafından "Türkçenin Söz Dizimi" adlı eser, içerisinde kelime gruplarının da dâhil edildiği bir sınıflandırmayla karşımıza çıkmaktadır. Kelime grupları konusunda farklı bir sınıflandırma görülmektedir. 2012 yılında, yine içinde cümle bilgisi konusunun dâhil edildiği ve muhteva açısından çok zengin olan "Türk Dili El Kitabı" adlı kaynak Emine Yılmaz ve Nurettin Demir tarafından çıkarılmıştır. Eser dilin kökeninden başlayarak, popüler tartışma konuları ile sonlanmıştır.

2013 yılında ise Mevlüt Gültekin'in "Özbek Türkçesi Cümle Bilgisi" adlı eseri de içerisinde kelime grupları, cümle ögeleri ve cümle çeşitlerinin dâhil edildiği bir kaynaktır. Eserin sonunda verilen cümle tahlilleri konunun daha iyi anlaşılabilir olmasını sağlamıştır.

Yine aynı yıl Mehmet Özmen tarafından çıkarılan "Türkçenin Söz Dizimi" adlı eser de Türkiye Türkçesi kelime gruplarının ve cümle çeşitlerinin karşımıza çıkması ve konuya ışık tutması açısından önemlidir.

Tezin konusunun Kırgız Türkçesi ile ilişkilendirilerek işlendiği bir kaynak olan "Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi" adlı eser de Murat Ceritoğlu tarafından çıkarılmıştır. Bahsi geçen eserde seçilen örnekler çeşitli Kırgız metinlerinden seçilmiştir.

2004 yılında ise Tuncer Gülensoy'un "Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi, Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi Gramer terimleri Sözlüğü" ise konu ile ilgili terimleri içinde bulundurması açısından önem arz etmektedir.

A.TEZİN AMACI

Dilin yapı taşları olan ses birimler bir araya gelerek kelimeleri, kelimeler bir araya gelerek cümleleri oluştururlar. Cümle, iletişimde hayatımızı kolaylaştıran, insanlarla etkileşimi ve iletişimi arttıran dilbilgisel bir birimdir.

Bu nedenden dolayıdır ki geçmişten günümüze kadar dil ve cümleler üzerinde sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Dilin alanlarına yapılan çalışmaların her birinin adı farklıdır. Dilcilerin, üzerinde en çok çalıştığı konuların başında, dilin çalışma alanlarından biri olan söz dizim gelir. Geniş bir alana yayılan Türk dili, kendi içerisindeki tarihi süreçte çok çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu çeşitlilik zamanın şartları, siyasal ve sosyal nedenler sebebiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla çok ufak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar, lehçeler üzerinde çalışmalar yapılması hâlinde ortaya çıkar. Buradan yola çıkarak çalışmada, Türkiye’de uygulanan geleneksel cümle bilgisi metoduna göre Kırgız Türkçesi metni üzerindeki görüntüsünün ne düzeyde olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın sınırlılığı ise, üzerinde çalışılan eserin bir tane olmasıdır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, o eserde ortaya çıkan benzerlik veya farklılıklarla sınırlı kalacaktır.

B.TEZİN ÖNEMİ

Dil tarih boyunca insanlar arasındaki etkileşimi, ilişkiyi sağlayan canlı bir varlıktır. İnsan dil aracılığıyla duygularını, düşüncelerini, meramını anlatır. Türkçe tarih boyunca var olmuş ve değişime uğramıştır. Bu değişimler dil de bazı farklılıklar meydana getirmiştir. Meydana gelen değişimler, çok ufak farklılıklardan öteye gidememiştir. Türk dilinin kendi kolları arasındaki bu farklılıklar dil üzerine ve diğer Türk kolları üzerine yapılan çalışmalarla azaltılıp giderilebilir. Bu açıdan bakılığında, çok geniş olan Türk kolu ve çok fazla nüfusa sahip olan soydaşlar arasındaki ilişki iyi bir seviyeye gelerek, küçük farklılıklar, kolay özellikler olarak görülebilir.

Türk kollarından herhangi biri üzerine yapılan çalışmalar, bir bütünlük sağlayıp, anlaşılabilirliği arttırması açısından çok fazla öneme sahiptir. Çalışmada Türkiye’de uygulanan geleneksel cümlebilgisi metoduna göre Kırgız Türkçesi metni üzerindeki görüntüsünü ortaya çıkarılacaktır. Bu konuda yapılan çalışmalar aracılığıyla bilinenlere katkı sağlayacaktır.

C.TEZİN YÖNTEMİ

İncelenen eserin, Türkiye Türkçesi'ne aktarılmasının ardından, kelime grupları, cümle ögeleri ve cümle çeşitleri konularını işlerken verilecek olan örnekler, eser içerisinde tarama yöntemiyle seçilmiştir. Seçilen örnekler çalışma içerisinde, konu ile ilgili bilgi verilen yerde, ilk olarak italik olarak yazılan Kırgız Türkçesi örneğine, hemen altında tek tırnak içerisinde düz yazılan Türkiye Türkçesi karşılığına yer verilmiştir. Örnekler ayrıca yanına sayfa ve sütun numarası da verilerek sıralanmıştır. Konu işlenirken konunun, Kırgız Türkçesi'ndeki durumuna da yer vermeye çalışılmıştır.

I.BÖLÜM

I.CÜMLE BİLGİSİ

I.1.KELİME GRUPLARI

(SÖZ AYKAŞI)

Kelime grupları, cümleler içerisinde bir araya gelen, çeşitli anlam ve görevler yüklenen, en az iki kelimedenden meydana gelen gruplardır. Kelime grupları söz dizim içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kelime grupları için, dilciler tarafından farklı terimler de kullanılmaktadır. Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, Mevlüt Gültekin, Mehmet Özmen, Leyla Karahan **kelime grupları** terimini benimserlerken, Hikmet Dizdaroğlu **sözcük öbekleri**, Murat Ceritoğlu, Günay Karaağaç **söz öbekleri**, Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli **belirtme öbekleri**, Süer Eker **sözcük grupları** terimini kullanır.

“Kelime grubu, birbirine yapı ve anlam olarak bağlanan ve kendi aralarında bir bütün oluşturan iki veya daha fazla unsurdan oluşan kelimeler topluluğudur.” (Özmen 2013:51). Ergin’in 2013 yılında yayınlanan çalışmasında ise kelime grubunu, “birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir.” (Ergin 2013:374) . olarak tanımlar. İmanov ve Saparbayev’e (1988:4) göre ise *“birbirleriyle sözlüksel ve anlamsal manasına göre, gramatik açıdan bağlanan iki, ya da ondan da fazla sözlerden oluşan anlamlı birlikler”* olarak tarif edilmiştir. Leyla Karahan, Türkçede Söz Dizimi adlı eserinde kelime gruplarını *“Kelime grubu, bir varlığı, bir niteliği, bir durumu veya hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir.”* (1999:11) diyerek açıklamaktadır. Karaağaç ise Türkçenin Söz Dizimini adlı çalışmasında kelime grupları için **“söz öbekleri”** terimini kullanır ve yapımlık ve çekimlik olmak üzere iki bölümde inceler (Karaağaç 2009:132).

Biz, bu çalışmamızda, kelime gruplarını; isim tamlamaları, iyelik grubu, ilgi grubu, sıfat tamlamaları, çıkmalı tamlama, tekrar grupları (ikilemeler), edat grupları, kuvvetlendirme grupları, bağlama grupları, sayı grupları, zarf grupları, aitlik grupları, benzetme grubu, isim-fiil grupları, sıfat-fiil grupları, birleşik fiil grubu, birleşik isim grubu, unvan grubu, kısaltma grupları, olmak üzere 21 başlık altında inceleyeceğiz.

I.1.1.İSİM TAMLAMALARI (ANIKTAGIÇ SÖZ AYKAŞI)

İsim tamlamaları, “*isim takımı, ad tamlamaları*” gibi terimlerle de anılmaktadır. Tamlamayı oluşturan ögeler ise, *belirtilen ve belirten, yardımcı ve tamamlayıcı* gibi isimler de alabilmektedir (Ediskun 2017:114-116).

İsim tamlamaları, iki ya da fazla isim unsurunun yan yana gelmesiyle oluşur. Birinci isim tamlayan, ikincisi ise tamlanan olarak isimlendirilir. Yan yana gelen iki ya da daha fazla isim unsurları ekli ya da eksiz olabilir. İşte ekli ya da eksiz olmalarına göre bölümlere ayrılan tamlama isim tamlamasıdır. Birinci unsur olan tamlayan, ikinci unsur olan tamlanana ilgi hâli ile bağlanır. İkinci unsur yani tamlanan ise çoğunlukla teklik 3.kişi iyelik ekini almalıdır (Karahan 1999:13, Özkan ve Sevinçli 2008:19-20).

Çalışmamızda esas alınan sınıflandırmaya göre isim tamlamaları 3 grupta incelenecektir. 1.Belirtili İsim Tamlaması 2.Belirtisiz İsim Tamamlaması 3.Eksiz İsim Tamlaması.

Bu üç isim tamlaması çeşidine bir de zincirleme isim tamlamasını ekleyen dilliler de vardır (Eker 2017:355-359, Ediskun 2017:114-123).

I.1.1.1.Belirtili İsim Tamlaması

(Müçölüü Tike Toluktooc)

Belirtili isim tamlamasının tanımı genel olarak aynıdır. Örneğin Korkmaz (2010:10) belirtili isim tamlamasını “*Türkçede ad tamlaması, ilgi durumu eki almış tamlayan görevindeki bir adın, iyelik eki almış tamlanan görevindeki bir adla tek bir kavrama karşılık olacak şekilde birleşmesi ile kurulur ve belirtili ad tamlaması adını alır.*” şeklinde tarif eder.

Özmen ise 2013 yılında Türkçenin Sözdizimi adlı eserinde konuyla alakalı olarak “*Belirtili isim tamlamasında, tamlayanın kim ve ne olduğu genel olarak bellidir. Dinleyen veya okuyan, tamlayanda söz konusu olan kişiyi, nesneyi veya şeyi, önceden adı geçtiği veya tanıdığı için bilir.*” (Özmen 2013:56) şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu isim tamlamasında, öğeler arasındaki bağ geçici diye hesap edilir. Neden olarak ise mesela “*kolomtolordun cülgösü*” örneğinde, izi, ocağa ait olduğu sürece düşünemediğimiz gösterilir (Ediskun 2017:114).

Kırgız Türkçesi’nde bir ismin ilgi hali eki alması için “+nIn,/+nUn,/+DIn/+DUn” eklerini kendisinde barındırması gerekir (Ercilasun 2007:508).

özdörünün / ki yinki muundarı (8:13) ‘kendilerinin sonraki nesilleri’

tyan tnan

kolomtolordun / cülgösü (9:23) ‘ocakların izi’

tyan tnan

1. Bazı belirtili isim tamlamalarında bulunan birden çok tamlayan, bir ismi niteleyebilir (Gültekin 2013:22, Eker 2017:355).

döölör menen baatırların/adamdık kuduretker sıybaganerdikteri

tyan + tyan tnan

‘develer ile kahramanların insan gücüne sığmayan mertlikleri’

2. Ceritoğlu (2012:43) Kırgız Türkçesi’nin söz dizimini incelediği bir çalışmada konuyu “*Belirtili ad tamlamasının öne çıkan kurulma amacı belirginleştirmedir. Belirginleştirme, tamlayan unsurun gösterdiği varlığın konuşan ve dinleyen için bilinen olmasıyla ilgilidir.*” diyerek açıklamaktadır.

cerdin / caşıl fonunda ‘yeryüzünün yeşil ortamında’

tyan tnan

daraktın/ caş butağın ‘ağacın taze dalını’

tyan tnan

tamdın / *eşigi* ‘evin kapısı’

tyan tnan

komuzunun / *dobuşu* ‘kopuzunun sesi’

tyan tnan

3. Bazı belirtili isim tamlamalarında bir tamlayan birden çok tamlananı niteleyebilmektedir (Gültekin 2013:22, Özkan ve Sevinçli 2008:22, Karahan 1999:17, Ceritoğlu 2012:44).

kündün / *carığı cana ilebi* ‘güneşin ışığı ve sıcaklığı’

tyan tnan + tnan

Adamdın/ adeptüülügü cana nıسابı ‘insanın terbiye ve nasibi’

Tyan tnan + tnan

Özünün/ turpatı, kütkön cosunu, münözü cana mamilesi

tyan tnan + tnan + tnan + tnan

‘kendi görünüşü, beklediği nizamı, ahlakı ve davranışları’

4. Bazı belirtili isim tamlamalarında da belirtili isim tamlamasını oluşturan tamlayan ve tamlanan arasına başka sözler de girebilmektedir (Demir, Yılmaz 2012:230, Özkan ve Sevinçli 2008:23). Aşağıdaki örnekler bu kaideye uygundur.

caratılıştın uşul öndüü tiriçiliginin ‘doğanın onun gibi yaşamının’

mezgilderdin ar kaday boroon çapkınına ‘mevsimlerin her türlü kasırgalarına’

5. İsim tamlamaları içerisinde gruplar da barındırabilir. Yani bir isim tamlamasında, tamlayan veya tamlanan olarak başka bir isim tamlaması ya da başka bir kelime grubu görev yapabilir (Ceritoğlu 2012:44, Karahan 1999:16).

alardın/gül açkan kuragı(hem s.f.g, hem tnan) ‘onların çiçek açma zamanı’

caratılıştın/ bul sırın(s.t) ‘doğanın bu sırrını

ümüttün ırakattuu şıktın(hem b.lin./hem tyan) tügönbös bulagı (s.t.) ‘umudun rahat bir talihinin, tükenmez kaynağı’

çon suunun (hem tyan, hem n.s.) / ceegi (tnan) ‘büyük ırmağın kenarı’

okuuçulardın (tyan) / ırğa bolgon mamilesi(hem tnan, hem s.t.) ‘okurların şiire olan davranışı’

7.Belirtili ad tamlaması olan cümleler cümlede özne, nesne, yüklem, yer tamlayıcısı olarak görev yapabilirler (Ceritoğlu 2012:45, Gültekin 2012:25).

Bu örnekte belirtili isim tamlaması yüklem ismi olarak görülmektedir:

(1).*Kıskası, keçirimdüü, çıdamkay boluu-ıntımaktuuluktun negizi.(y.i.)*(107:14)

‘Kıscası, affedici, sabırlı olmak birlik beraberlik içinde olmanın esasıdır.’

Bu örneklerde belirtili isim tamlamaları özne olarak görev yapmaktadır:

(2).*Sebebi, caştardın köbü (ö.)şaarlarga kaşışat. (105:30)*

‘Sebebi, gençlerin çoğunun şehirlere kaçmasıdır.’

(3).*Bul cönündö toolor da, eski konuştun özü da (ö.)ün katpayt. (9:26)*

‘Bunun hakkında dağlar da, eski yerleşim yerinin kendisi de ses çıkarmıyor.’

Bu örnekte ise belirtili isim tamlamaları nesne olarak görev yapmaktadır.

(4).*Bir kezde men ayıldagı adamdardın baarın(b.li. n.)taanıçumun, attarına çeyin bilçümün. (47:31)*

‘Bir zamanlar ben köydeki insanların hepsini tanırdım, adlarına kadar bilirdim.’

(5).*Al eköönün arazatında(y.t.)tübölüktüü cana köönörbös nerseler bar, alar: süyüü, cıldızdar, bak-daraktar cana buluttar. (91:28)*

‘O ikisinin arasında sonsuz ve eskimeyen şeyler var, onlar: sevgi, yıldızlar, bahçe ve ağaçlar ve bulutlar.’

Belirtili isim tamlamaları Kırgız Türkçesi'nde '*taandık baylanış*' şeklinde geçmektedir. Bu gibi isim tamlamalarında tamlayan ilgi hâli eki almış olması ve tamlananında iyelik eki almış olması gerekir (İmanov, Saparbayev 1988:21) .Belirtili isim tamlaması adı altında verilen örneklerin hepsi bu tanım için geçerlidir.

çoñ suunun (tyan) / ceegi (tnan) 'büyük ırmağın kenarı'

alardın (tyan) / eles-bulas karaandarı (tyan) 'onların hayal meyal karaltıları'

kündün (tyan) / nuru (tyan) 'Güneş ışığı'

May ayının (tyan) / orto çeni (tnan) 'Mayıs ayının ortaları'

okuuçulardın (tyan) / ırğa bolgon mamilesi(hem tnan, hem s.t.) 'okurların şiiire olan davranışı'

I.1.1.2.Belirtisiz İsim Tamlaması

(Müçösüz Tike Toluktooč)

Belirtisiz isim tamlaması en genel anlamda tamlayanı eksiz yani yalın durumda olan, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki almış olan bir isim tamlaması olarak tanımlanır. Bu isim tamlamasında belirtme eki bulunmaz (Eker 2017:356) . Belirtili isim tamlamasında arada bulunan ilişki geçici iken, belirtisiz isim tamlamasında süreklilik vardır. Çünkü tamlamada, belirli bir isim gösterilmez. Gösterilen isim belirli olmayan bir isimdir (Ediskun 2017:115).

Korkmaz (2010:40, Özmen (2013:57) Demir ve Yılmaz'a (2012:230), Karahan'a (1999:15) Ediskun'a göre (2017:121) yani genel olarak dilcilerin kabul ettiği kural belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına başka ögeler girememesidir.

caş küçü 'genç gücü'

Kırgız tarıhı 'Kırgız Tarihi'

adam urugu 'İnsan soyu'

ökmöt başına 'hükümet başı'

köz kıyıktarı ‘göz uçları’

soguş talaalarında ‘savaş meydanları’

tabiyat kırsıktarı ‘doğa olayları’

adam balası ‘insanoğlu’

cazuu araketi ‘yazma hareketi’

kün tamçısının ‘Güneş ışığı damlasını’

caşoo kuragı ‘yaşama zamanı’

tün carımı ‘gece yarısı’

adabiy murastarı ‘edebi mirasları’

Atom dooru ‘Atom çağı’

Süyüü ırların ‘sevgi şiirleri’.

Ceritoğlu’nun 2012’de yayınladığı çalışmasında, belirtisiz isim tamlamaları için “*Tamlanan unsuru yer anlamına sahip ad tamlamaları da genellikle belirtisiz olmaktadır.*” (2012:50) şeklinde açıklamaya yer vermiştir.

Spitak şaarı (61:16) ‘Spitak şehri’

I.1.1.3.Eksiz (Takısız) İsim Tamlaması

Eksiz isim tamlaması, adından da anlaşıldığı gibi, yan yana gelen her iki ögenin ek almadan kurduğu tamlamadır. Toparlayacak olursa; belirtili isim tamlamasında her iki öge ek alırken, belirtisiz isim tamlamasında tek, eksiz (takısız) isim tamlamasında ise her iki öge de ek almaz. Tamlayan unsuru, tamlanan unsurunun çeşitli yönlerden daha belirgin olmasını sağlar (Özkan ve Sevinçli 2008:26). Leyla Karahan “*Nesnenin neden yapıldığını belirten ‘demir kapı, cam bardak, mermer köşk, gümüş kemer’ gibi tamlamalar, isim tamlaması değil sıfat tamlamasıdır*” (Karahan 2019:52) diyerek eksiz isim tamlamasını, sıfat tamlamasına dâhil etmiştir.

Bunun yanında Süer Eker'in 2017 yılında yayımlanan çalışmasında eksiz isim tamlamalarının sıfat tamlamalarından ayrılan bir yönü olduğu ifade edilmiştir. Bu düşünceyi ise “*Sıfat tamlamalarının genellikle soğuk/sıcak, güzel/çirkin, ak/kara gibi karşıtlıklarla görünmelerinden dolayı üçüncü tip ad tamlamalarından ayrılabilceğı söylenir.*” (2017:358) olarak açıklar. Yine bu tamlama için Fuat Bozkurt , birinci isim, ikinci ismin neye benzediğı, neden yapıldığı hakkında bilgi verdiğı gibi gerekçelerden dolayı sıfat tamlaması olarak değil de eksiz isim tamlaması kabul eder (Bozkurt 2017:41). Gültekin ise sıfat tamlamalarının yapı olarak eksiz isim tamlamalarından ayrılmadığını söyleyerek “*eksiz isim tamlamalarında tamlayan unsur isimken, sıfat tamlamalarında sıfattır.*” (2013:29) diye açıklar.

1.Aşağıdaki eksiz isim tamlamasında tamlayan, tamlanan unsurunun milliyetini göstermektedir (Gültekin, 2013:24).

orus mugalim (213:29) ‘Rus öğretmen’

2.Aşağıdaki eksiz isim tamlamasında, tamlayan, tamlanan unsurun mesleğini göstermektedir (Gültekin, 2013:24).

incener Nikolskiy (16:10) ‘mühendis Nikolskiy’

tyan tnan

arhitektor Mikelandjelo (97:24) ‘mimar Mikelandjelo’

tyan tnan

3.Aşağıdaki eksiz isim tamlamasında tamlayan unsur tamlanan unsurun neden yapıldığını gösterir (Özkan ve Sevinçli, 2008:27, Bozkurt 2017:41).

kümiş tıyın (32:31) ‘gümüş para’

tyan tnan

4. Aşağıdaki eksiz isim tamlamasında, tamlayan, tamlanan unsurun özelliğini göstermektedir (Gültekin, 2013:24).

boto köz (59:7) ‘ceylan gözlü’

tyan tnan

5.Aşağıdaki eksiz isim tamlamasında, tamlayan, tamlanan unsurun neye tahsis edildiğini göstermektedir (Gültekin, 2013:24).

muzikalık aspaptar (53:25) ‘müzik aletleri’

tyan tnan

1.1.1.4.İsim Tamlamalarının Cümledeki İşlevleri

İsim tamlamaları, aşağıdaki cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem ismi olarak görev yapar.

1.1.1.4.1. İsim Tamlamalarının Özne Olarak Kullanılması

Bul cönündö toolor da, eski konuştun özü da ün katpayt. (9:26)

‘Bunun hakkında dağlar da, eski yerleşim yerinin kendi de ses çıkarmıyor.’

eski konuştun: hem tyan hem s.t.

özü: tnan

1.1.1.4.2. İsim Tamlamalarının Nesne Olarak Kullanılması

Mugalimdin bul aytkanı maga da caktı. (21:18)

‘Öğretmenin bu söylediği benim de hoşuma gitti.’

Mugalimdin: tyan

bul aytkanı:hem tnan hem s.f.g.

1.1.1.4.3. İsim Tamlamalarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Suunun arkı öyüzündö, zankaygan biyik toonun boorunda eski konuş turat. (9:22)

‘Nehrin öteki tarafında, göklere doğru yükselen yüksek dağın bağrında eski yerleşim yeri duruyor.’

Suunun: tyan

arkı öyüzün+da: hem tnan hem s.t.

zankaygan biyik toonun: hem tyan hem s.t.

boorun+da: tnan

I.1.1.4.3. İsim Tamlamalarının Yüklem İsmi Olarak Kullanılması

1.*Bul dagı uçurdun bir oluttuu maselesi.*(196:1)

‘Bu da zamanın bir ciddi meselesi.’

Uçurdun: tyan

bir oluttuu maselesi: tnan (tyan ile tnan arasına başka bir öbek girmiş)

2.*Al emi poeeziya ise, mezgildin boegu.* (13:27)

‘Ancak şiir ise mevsimin rengidir.’

mezgildin :tyan

boegu: tnan

3.*İskustvo- candın muzikası.* (12:32)

‘Sanat ruhun müziğidir.’

candın: tyan

muzikası. tnan

I.1.1.5. İsim Tamlamalarının Kelime Gruplarındaki İşlevi

İsim tamlaması bu örnekte edat grubunda kullanılmıştır.

Al adamdın caş kezinen algan demi okşop, ömür boyu anı menen bir cüröt. (19:19)

‘O insanın gençliğinde aldığı nefes gibi, ömür boyu onunla bir olur.’

adamdın:tyan

caş kezinen algan demi :hem tnan, hem s.t.

okşop: edat unsuru

Al adamdın caş kezinen algan demi : edat nesnesi

I.1.2. İYELİK GRUBU

Muharrem Ergin konuyu “iyelik grubu ve isim tamlaması” başlığı altında inceler ve konu ile alakalı olarak şunları söyler:

“Bir ismin manasının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanır. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime grubuna başvurulur.”

Fuat Bozkurt ise iyelik grubunu isim tamlaması içine dâhil ederek, “iyelikli tamlama” olarak ele alır (Bozkurt 2017:39).

(1).*anın* / *nuru* ‘onun nuru’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

(2).*senin* / *pikiriñ* ‘senin fikrin’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

(3).*menin* / *çığarmaçılığım* ‘benim yaratıcılığım’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

(4).*uşunun* / *baarı* ‘bunların hepsi’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

(5).*anın* / *psikologiyası* ‘onun psikolojisi’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

(6).*bizdin* / *atalarımız* ‘bizim atalarımız’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

(7).*sizdin* / *oorunuz* ‘sizin hastalığınız’: İyelik Grubu

tamlayan tamlanan

İyelik gruplarında, tamlayan ile tamlananın yer değiştirdiği de görülmektedir (Gültekin 2013:27, Ediskun 2017:121).

Toolorum menin uşunday! (47:29)

‘Benim dağlarım işte böyle!’

Toolorum: tnan

menin: tyan

I.1.2.1. İyelik Grubunun Cümlede Kullanılması

İyelik grupları, aşağıdaki örnek cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem ismi olarak kullanılmıştır.

I.1.2.1.1. İyelik Grubunun  zne Olarak Kullanılması

Toolorum menin uşunday! (47:29)

Benim dağlarım işte böyle!

I.1.2.1.2. İyelik Grubunun Nesne Olarak Kullanılması

Aşağıdaki cümle sıralı birleşik cümle başlığı altında bulunan bağlaşsız sıralı cümle örneğidir. Bu cümle, bir basit bir birleşik cümleden oluşmuştur. Cümlenin birleşik cümle bölümü olan “*Menin s z md  bölüp,*” kısmındaki cümle içerisinde “*Menin sözüm*” kelime grubu, iyelik grubudur. Ve bulunduğu grup içerisinde nesne görevindedir.

Menin s z md  bölüp, al daroo mınday dedi.(40:29)

‘Benim sözümü bölüp, o hemen şöyle dedi.’

I.1.2.1.3. İyelik Grubunun Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Alar azır bizdin esibizde gana kaldı. (49:18)

‘Onlar şimdi bizim sadece aklımızda kaldı.’

I.1.2.1.4. İyelik Grubunun Yüklem İsmi Olarak Kullanılması

Bul anın tabiyatı. (30:22)

‘Bu onun doğası.’

I.1.3.İLGİ GRUBU

“İlgi eki almış bir ad ya da ad soylu kelimenin ek almamış başka bir adla oluşturduğu grup.” (Korkmaz 2010:30) .Kırgız Türkçesi’nin söz diziminin incelendiği bir çalışmada, “Kırgız Türkçesinde, belirtili ad tamlamasının bu türü yalnızca çokluk birinci ve ikinci kişi zamirlerinin tamlayan olduğu ad tamlamalarında görülür.” diye ifade edilmektedir (Ceritoğlu 2012:46).

bizdin / *el‘ bizim halk’:* İlgi Grubu

Tamlayan Tamlanan

bizdin / *akındar‘ bizdin şairler’:* İlgi Grubu

Tamlayan Tamlanan

bizdin / *çıgarmalar‘ bizim eserler’:* İlgi Grubu

Tamlayan Tamlanan

I.1.3.1.İlgi Grubunun Cümlede Kullanılması

I.1.3.1.1.İlgi Grubunun Özne Olarak Kullanılması

Bizdin caştaranı «Süyüü Bulvarı» dep atap koyuşat.(141:8)

‘Bizim gençler onu “Sevgi Bulvarı” diye adlandırmışlar.’

I.1.3.1.2.İlgi Grubunun Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Bizdin ayılda bir ayabagan zor adam boloor ele.(63:13)

‘Bizim köyde merhamet etmeyen büyük bir insan vardı.’

I.1.4.SIFAT TAMLAMALARI

(Anıktağıç Söz Aykaşı)

Sıfat en genel anlamda “*adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük*” olarak tanımlanır (Vardar, 2002:174). Sıfat tamlaması ise “*Somut, soyut adları ve kavramları çeşitli yönleriyle nitelemek veya belirtmek maksadıyla ve ona bağlı sıfatın tamlama dizilişinde oluşturduğu söz grubu.*” (Korkmaz 2010:190) şeklinde tanımlanır. Sıfat tamlamaları bir sıfat ve bir isim unsurundan oluşur. Sıfat unsuru, isim unsurunu çeşitli yönlerden daha belirgin hâle getiren unsurdur (Karahan, 2019:48-49, Ediskun 2017:144). Bu tamlamayı oluşturan her iki isim unsuru da eksizdir (Gültekin 2013:29, Ediskun 2017:145).

I.1.4.1.Sıfat Tamlamalarında Sıfat Olarak Kullanılan Unsurlar

I.1.4.1.1.Niteleme Sıfatı

calgız tüp darak‘tek kök ağaç’

s1. is. is.

uluu adamdar‘ulu insanlar’

s1. is.

biyik cayıttarda‘geniş otlaklarda’

s1. is.

zıyanduu nurlardan‘zararlı ışınlar’

s1. is.

kart mugalim‘yaşlı öğretmen’

s1. is.

eski tüşünüktördü‘eski anlayış’

s1. is.

cıſ tokoy‘sık orman’

s1. is.

tanıſ dobuſtari‘tanıdık sesler’

s1. is.

kıyın suroo‘zor soru’

s1. is.

caķſı meyman‘iyi misafir’

s1. is.

uluttuk sıymıktan‘ulusal değer’

s1. is.

sarı cıldızdar‘sarı yıldızlar’

s1. is.

caſıl tulańdardagı‘yeſil otlar’

s1. is.

suluu kızdar‘güzel kızlar’

s1. is.

ıyık oylor‘kutsal düşünceler’

s1. is.

Kırgız Türkçesi’nde böylesi yapılar serbest kelime grupları (*erkin söz aykaſı*) kategorisine girmektedir. Serbest kelime gruplarında isimler ve niteleyeciler sürekli olarak deęiſme gösterir. Aralarında daimi bir iliſki değil de ifade edilecek ſeye göre deęiſtięi için geçici bir bağ vardır. Serbest kelime gruplarının ögeleri sadece ifade edilecek ſeye göre seçilir ve gramere uygun olarak kendi arasında bağlanır.

Serbest kelime gruplarının arasındaki ilişki geçici diye hesap edilir bu yüzden onun istemindeki kelimeler, ifade edilecek yeni bir fikrin durumuna göre devamlı değişerek yeni kelimeler ile serbestçe birleşir (Oruzbayeva 2009:525) .

taza ava‘temiz hava’

cıluu mezgilder ‘ılık mevsimler’

eski kiyim ‘eski kıyafet’

tozoktuu cumuş‘çileli iş’

I.1.4.1.2.Belirtme Sıfatları

I.1.4.1.2.1.İşaret Sıfatları

(1).bul *talanttın*‘bu yeteneğin’

bul : *sıfat unsuru*

talanttın: *isim unsuru*

(2).bul *ay*‘bu ay’

bul: *sıfat unsuru*

ay: *isim unsuru*

(3).oşol *kuragıma*‘o zamanıma’

oşol : *sıfat unsuru*

kuragıma: *isim unsuru*

I.1.4.1.2.2.Soru Sıfatları

bu kanday?‘bu nasıl iş’

I.1.4.1.2.3.Sayı Sıfatları

Bir(sl.) *student* (is.)‘bir öğrenci’

on bir min(sl.) *kişi* (is.)‘on bir bin kişi’

on eki(sl.) *ay* (is.)‘on iki ay’

eki (sl.) *aska* (is.)‘iki kayalık dağ’

on (sl.)*cıl* (is.)‘on yıl’

I.1.4.1.2.4.Belirsiz Sıfatlar

Kaysı bir *uçurlarda*‘kimi zamanlar’

Kaysı bir *cerleri*‘bazı yerler’

I.1.4.1.3.Sıfat Fiiller

öskön *buudayı*‘yetişmiş buğday’

küygön *çırak*‘yanan lamba’

ötkön *cıldarımın*‘geçmiş yıllarım’

I.1.4.3.Sıfat Tamlamalarının Cümlede Kullanılması

Sıfat tamlamaları, cümlelerde şu görevlerde kullanılmaktadır.

I.1.4.3.1.Sıfat Tamlamalarının Özne Olarak Kullanılması

Bir student(ö.) *ırın okuttu.* (19:8)

‘Bir öğrenci şiirini okudu.’

Balkim, Kırgız asmanında kün sayın taŋga cuuk çıkkın sarı cıldızdar(ö.) alardın canıdır? (113:16)

‘Belki, Kırgız gökyüzünde her gün sabaha yakın çıkan sarı yıldızlar onların canıdır?’

I.1.4.3.2.Sıfat Tamlamalarının Nesne Olarak Kullanılması

Alardı beri çağırıp aluu dayıma ele adamdın erkinde emes, al üçün tula boydu titiretken küçtüü sebepter boluu kerek.(138:4)

‘Onları beri tarafa çağırıp almak daim suretle insanın iradesinde değil, onun için hepsini sarsan güçlü sebepler olması gerek.’

I.1.4.3.3.Sıfat Tamlamalarının Zarf Tümleci Olarak Kullanılması

Ömrünün akırkı mezigilinde(Z.t.) a kişi özün uluttuk sıymıktan da cogoru koyuyga tırıştı.(144:22)

‘Ömrünün son döneminde o kişi kendini ulusal değerden de üstün tutmaya çabaladı.’

Cıldın tört mezigilinde(Z.t.)cer üstündö cana aba ırayında bolo turgan ar kaday kubuluştardı alar asmandagı Kündü, Aydı, buluttardı baykap turup ele aldın ala aytıp koyuşkan.(254:31)

‘Yılın dört mevsiminde yeryüzünde ve hava durumunda yaşanan her türlü değişimleri onlar gökyüzündeki Güneş’i, Ay’ı, bulutları gözlemleyerek bulmuşlar.’

Kütülbögön uçurlarda(Z.t.) tuş kılát. (124:11)

‘Beklenmedik anlarda karşımıza çıkıyor.’

I.1.4.3.4.Sıfat Tamlamalarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Elette komandirovkada cürüp, mınday bir ökünüçtüü okuyaga(Y.t)kübö boldum.(108:10)

‘Taşrada iş gezisindeyken şöyle bir üzücü olaya tanık oldum.’

Azır ben oşol kuragıma(Y.t.)kayra kaytar belem?(152:16)

‘Şimdi ben o zamanıma geri dönebilir miyim acaba?’

I.1.4.4. Sıfat Tamlamalarının Kelime Gruplarında Kullanılması

I.1.4.4.1.Sıfat Tamlamalarının İsim Tamlamalarında Kullanılması

Bul dagı uçurdun bir oluttuu maselesi (196:1)

‘Bu da zamanın ciddi bir meselesi.’

uçurdun bir oluttuu maselesi

tyan (araya giren öbek) tnan : B.li is. t.

Bul talanttın küçü emey emine!(15:21)

Bu yeteneğin gücü ne?

Anın oşol kıymılın da, kün ilebindey cıhuulugun da bütündöy denem menen sezip, köñülüm çak.(20:9)

‘Onun bu hareketinde, güneşin sıcaklığını tamamen vücudum ile hissedip, keyiflenirim.’

Cıldın kaysı mezgilinde bolso da kündün çığışı cer betindegi ösümdüktör düynösü üçün özünçöele toy, maryam. (99:5)

‘Yılın hangi mevsiminde olursa olsun, güneşin doğuşu yeryüzündeki bitkiler dünyası için kendilerine göre düşün ve bayramdır.’

Ömürünün akırkı mezgilinde a kişi özün uluttuk sıymıktan da cogoru koyuyga tırıştı.(144:22)

‘Ömrünün son döneminde o kişi kendini ulusal değerden de üstün tutmaya çabaladı.’

I.1.4.4.2.Sıfat Tamlamalarının Edat Gruplarında Kullanılması

Keede turmuş kıyırsız talaa/ sıyaktuu keñiri, açık. (143:20)

‘Bazen de hayat uçsuz bucaksız ova gibi geniş, açık.

Anan bul okuyanı köp cıldarga/çeyin unutalbay cürdüm.(46:6)

‘Sonra bu olayı yıllarca unutamadım.’

1.1.4.4.3. DİĞER ÖZELLİKLER

1. Aşağıda verilen sıfat tamlamalarında, sıfat unsuru birden fazla olup, isim unsuru ise tektir (Ceritoğlu, 2012:53,Karahan 2019:50).

balalık, caştık/kuragımdın‘çocukluk, gençlik dönemimin’

çokço sakal, arık/ kişi.‘sivri sakal, temiz insan’

ıntumaktuu, birdiktüü/ el‘birlik ve beraberlik içinde olan millet’

tübölüktüü cana köönörbös / nerseler‘sonsuz ve eskimeyen şeyler’

2. “Varlıkların hareketleri kendilerinin özelliği olabilir. Varlıkların böylesi özellikleri hareketlerin adlandırması olan fiil kök ve gövdelerine sıfat-fiil ekleri ulanarak söz diziminde ifade edilir.” (Ceritoğlu 2012:54).

ortodo küygön / çırak ‘ortada yanan lamba’

közdü tumandatıp koyçu / ildet‘gözü perdeleyen illet’

körö elek / cerlerdi‘henüz görülmemiş yerler’

tirüü kalgan / butaktarın ‘canlı kalan dallarını’

3.Ceritoğlu’nın 2012’de yayımlanan çalışmasında konu ile alakalı olarak“*Yüklemi var veya yok olan cümleler, Kırgız Türkçesinde sıfat olarak kullanılabilmektedir.*” diye söylemektedir. (Ceritoğlu 2012:54)

bar ookatıbız ayran ce carma‘var olan yemeğimiz yoğurt ya da çorba’

Birok eç cerde çok kalk dep aytsa da bolot. (90:1)

‘Fakat sabit bir yerleri olmayan millet denilse de olur.’

Canında eç kim çok, calgız kalgan kezinde oyuna emneler gana kelbeyt!(140:26)

‘Yanında hiç kimsenin olmadığı, yalnız kaldığın anda aklına neler gelmiyor ki!’

I.1.5.ÇIKMALI TAMLAMA

Çıkmalı tamlama en genel anlamda “*tamlayanı çıkma durumunda olan ve tamlananı iyelik eki almış bulunan tamlama*” olarak tanımlanır (Korkmaz 2010:61). Çıkmalı tamlamalarda da diğer tamlamalarda olduğu gibi, tamlayan önce tamlanan sonra gelir.

Alardan (tyan) özü (tnan) (8:17) ‘onlardan kendisi’

biröödön (tyan) biröö(tnan)(33:9) ‘birinden biri’

Aşağıda verilen örnekte özne olarak kullanılmıştır.

Biröödön biröö surayt. (33:9)

‘Birinden birisi sorar.’

I.1.6.TEKRAR GRUPLARI (İKİLEMELER)

Tekrar grupları ya da ikilemeler en genel anlamda “*Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma*” olarak tanımlanır (Vardar, 2002:119). Tekrar gruplarını dört gruba ayırarak ele alacağız.

I.1.6.1.Tekrar Gruplarının Çeşitleri

I.1.6.1.1.Aynen Tekrarlar

Aynı kelimenin tekrarıyla yapılan tekrar grubudur.

çoñ-çoñ ‘büyük büyük’

türkün-türkün ‘türlü türlü’

I.1.6.1.2.Eş Anlamlı Tekrarlar

Anlamları aynı iki kelimenin ardı ardına gelmesiyle oluşur.

calbırak-çöp ‘ot yaprak’

ayıl-kıştak ‘köy’

atak-danık ‘şan şöhret’

düyyünö-mülk ‘mal mülk’

uruk-tukumu ‘soy nesil’

öngül-döngül ‘tepecik tümsek’

kadır-bark ‘kadir kıymet’

mayda-çüydö ‘ufak tefek’

kiyim-keçe ‘giyim kuşam’

buyum-tayım ‘her türlü eşya’

oy-pikir ‘düşünce his’

I.1.6.1.3.Zıt Anlamli Tekrarlar

Anlamları birbirine zıt olan iki kelimenin arka arkaya gelmesiyle oluşur.

bassan-tursan ‘gitsen kalsan’

kündür-tündür ‘gece gündüz’

barı-cogu ‘varı yoğu’

biliner-bilinbes ‘belli belirsiz’

I.1.6.1.4.İlaveli Tekrarlar

I.1.6.1.4.1.İkinci Kelimenin İlk Ünsüzünün Değişmesiyle Oluşan Tekrar Grupları

canı-manı ‘canı manı’

I.1.6.1.4. Tekrar Gruplarının Cümlede Kullanılması

Tekrar gruplarının cümlelerde özne, nesne, zarf tümleci olarak kullanıldığı örneklerle karşılaşılmıştır.

I.1.6.1.4.1. Tekrar Grubunun Özne Olarak Kullanılması

Kızık, can-canıbarlar(ö.)bul kontserti kanday kabil alışat boldu eken? (158:5)

‘İlginç, tüm canlılar bu konseri nasıl kabul etmişler acaba?’

I.1.6.1.4.2. Tekrar Grubunun Nesne Olarak Kullanılması

Atak-dañktı(b.li n.), urmat-sıydı(b.li n.), namdı el aga ayabay bergen ele.(144:21)

‘Şan şöhreti, saygı ve hürmeti, namı halk ona çok vermişti.’

I.1.6.1.4.3. Tekrar Grubunun Zarf Tümleci Olarak Kullanılması

Kündür-tündür(z.t.) tınımsız ooruyt. (220:6)

‘Gece gündüz devamlı ağrıyor.’

I.1.6.1.5. Tekrar Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması

I.1.6.1.5.1. Tekrar Gruplarının İsim Tamlamalarında Kullanılması

Aşağıdaki örnekte tekrar grubunun, belirtili isim tamlamasının tamlanan unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

başka biröölördün / oy-pikirin ‘başka insanların düşüncelerini’

Tamlayan

Tamlanan

I.1.6.1.5.2. Tekrar Gruplarının Edat Gruplarında Kullanılması

Alar süykümdüü kılık-coruktarı / menen caratılışı katkalañ erkekterdi da cumşartıp koe alışat. (117:9)

‘Onlar sevimli ahlak ve davranışları ile tabiatı sert olan erkekleri de yumuşatırlar.’

Üydögü buyum-tayımdarga / çeyin minday alıp çıgıp , satıp tügötkön.(108:28)

‘Evdeki her türlü eşyaya varana kadar satıp bitirmiş.’

“Tekrar grupları aynı zamanda, başka bir kelime grubunda kurucu unsur olarak da görev yapabilir.”(Ceritoğlu, 2012:62)

calbırak-çöptör/ ösüp (z.f.ö) ‘yaprak otlar büyüyüp’

ıkr-çikirlerin/ taştap (z.f.ö.) ‘pılını pırtını toplayıp’

I.1.7.EDAT GRUPLARI

(*Candooçtuk Atooc*)

“Bir ad veya ad soylu kelimedden sonra gelen edatın, eklendiği kelime ile birlikte oluşturduğu grup.” (Korkmaz 2010:79). Edat gruplarında, isim unsuru önce gelirken edat unsuru sonra gelir. Edattan önce gelen kısım edat nesnesidir. Çünkü edatlar, kendilerinden önce gelen isimlerden çeşitli hâl eklerini istemesi bakımından yönetirler. Edat nesnesi bir kelime grubu olabilir (Gültekin 2013:49).

Özmen (2013:100) Türkçenin söz dizimini incelediği çalışmasında “Her edat, kendisinden önce gelen ögeyle, doğrudan doğruya birleşmez.” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Bu sebeple bazı edatlar, kendilerinden önce gelen isimlerden bazı hâl eklerini almalarını ister.

Kırgız Türkçesi’nde edat gruplarında yer alan son çekim edatları şunlardır (Ercilasun 2007:527) :

arkıluu ‘vasıtasıyla’

aşık ‘-dan fazla’

caraşa ‘göre’

cönündö ‘hakkında’

çeyin ‘-a kadar’

karaganda ‘-a göre’

kiyin ‘sonra’

körö ‘-a göre’

menen ‘ile’

murda ‘önce’

sıyaktu ‘gibi’

üçün ‘üçün’

I.1.7.1.Edat Gruplarının Cümlede Kullanılması

I.1.7.1.1.Edat Gruplarının Cümlelerde Zarf Tümleci Olarak Kullanılması

(1).Anda buga / çeyin öz zakonu, saltı, ilimi cana dini menen eçen türkün elder, mamleketter cana ölkölör çaşap ötüştü. (11:13)

‘Orada bu zamana kadar kendi kanunu, âdeti, ilmi ve dini ile çok çeşitli halklar, memleketler ve ülkeler yaşadılar.’

(2).Oşogo / caraşa biz da keçeegi emespiz. (22:11)

‘Buna göre biz de dünki gibi değiliz.’

Aşağıdaki iki örnekte, *kiyin* ve *aşık* edatı kendisinden önce gelen isim unsurundan – dan ayrılma hâl ekini istemiştir.

(3).Oşondon üç-tört cıldan / kiyin bir künü atam ekööbüz mal bazarga tüştük. (45:23)

‘Ondan üç dört yıldan sonra bir gün babamla ikimiz hayvan pazarına gittik.’

(4).Bir misal, ötkön cetimiş cıldan / aşık ubakit içinde cumuşçu tabın tüzöalbaptırbız. (186:22)

‘Bir örnek, geçen yetmiş yıldan fazla bir zaman içinde, işçi bulmayı düzene koyamamışız.’

(5).Azır biz cep cürgön nan mından beş miñ cıl / murda Epiyette payda bolgonun Dekart cazıp kaltırgan eken. (48:26)

‘Günümüzde bizim yediğimiz ekmeğin bundan beş bin yıl önce, Mısır’da ortaya çıktığını Dekart yazmış.’

Aşağıda verilen örnekte, *çeyin* edatı kendisinden önce gelen isim unsurundan yönelme hâl ekini istemiştir.

(6).Artında kalgan uruk cok, birok bak “Toktonaalının Bağ” atalıp bügüngö / çeyin turat. (74:5)

‘Arkasında soyu yok, ama bahçe “Toktonaalının Bahçesi” diye adlandırılıp bugüne kadar durmuş.’

(7).Bul cerde men mindan on cıl / murda bolgon elem. (114:28)

‘Burada ben bundan on yıl önce bulunmuştum.’

(8).Ayrıkça den soolugu naçar kişiler / üçün ava ırayının minday keskin özgörüüşü katu taasir etet emespi.(102:23)

‘Ayrıca sağlığı kötü kişiler için hava durumunun böyle sert değişimi sert etki eder değil mi?’

I.1.7.1.2.Edat Gruplarının Yükleme İsmi Olarak Kullanılması

Söz akın için muzikalık aspaptar sıyaktuü. (52:25)

‘Söz şair için müzik aletleri gibidir.’

Misalı, akılman adam özünçö ele kün sıyaktuü.(21:15)

‘Örneğin akıllı insan diğer insanlardan bağımsız olarak güneş gibidir.’

Ölüm korkunuçu ar dayım biz menen. (257:19)

‘Ölüm korkusu her zaman bizimle.’

I.1.7.1.3.Diğer Özellikler

1. Edat grupları kendisinden önce gelen isim unsurundan bazı hâl eklerini ister. Aşağıdaki örneklerde ise, *çeyin* ve *caraşa* edatları yönelme hâl ekini almışlardır.

(1).*Anın enelik sezimi tula boydon ötüp,tamanımdan tartıp töbömö çeyin ısıtıp cibergensiyt.*(48:14)

‘Onun annelik hissi büsbütün geçip, ayak tabanımdan tepeme kadar beni ısıtıyormuş gibi.’

(2).*Oşogo caraşa biz da keçeegi emespiz.* (22:11)

‘Buna göre biz de dünkü gibi değiliz.’

(3).*Andan körö uşakçıdan oolak cür.*(60:10)

‘Onun yerine dedikoducudan uzak dur.’

(4).*Soguştan murda oturguzulgan.* (74:2)

‘Savaştan önce dikilmiş.’

(6).*Bir misal, ötkön cetimiş cıldan aşık ubakit içinde cumuşçu tabın tüzöalbaptırbız.* (186:22)

‘Bir örnek, geçen yetmiş yıldan fazla bir zaman içinde, işçi bulmayı düzene koyamamışız.’

2.Belirtisiz isim tamlamalarında olduğu gibi, edat gruplarının arasına da başka bir söz giremez. (Ceritoğlu, 2012:80,)

Poeziya kudum fontan sıyaktuu bütündöy kıymıldap turat. (13:29)

‘Şiir tıpkı fiske gibi sürekli hareket halindedir.’

3.Aşağıdaki örneklerde edat, isim fiil ve sıfat fiil gruplarından sonra gelmiştir.

(1).*kelerki cılıksın körüü (i.f.g) üçün (e.)*‘gelecek yılı görmek için’

(2).*Kıştın üç ayı ötköndön (s.f.g.) / kiyin(e.)* ‘kışın üç ayı geçtikten sonra’

(3).*baldardı institutka ötkörüü (i.f.g.) / üçün(e.)*‘çocukları okula göndermek için’

(4).*vraçka körünüş (i.f.g.) / üçün (e.)*‘doktora görünmek için’

4. “Edat öbeğinde yanaşılın unsur birden fazla olabilmektedir. Yanaşılın unsur kaç tane olursa olsun aynı hâlde bulunmaktadır.” (Ceritoğlu 2012:81).

Süyyü ce tabiyat sıyaktuu bul da bir öziñçö bütpös tema. (135:31)

‘Sevgi ya da doğa gibi bu da bir kendince tükenmez bir konu.’

Apake, men seni düynödögü bardık baylık menen mına bul asman, kün menen, buluttar cana kuştar menen kuttuktaym. (116:5)

‘Anneciğim, ben seni dünyadaki tüm zenginlikler ile işte bu gökyüzü, güneş, bulutlar ve kuşlar ile kutluyorum.’

5. Ceritoğlu 2012 yılında yayımladığı bir çalışmasında “Edat öbekleri bir adı veya ad türünden söz öbeğini sıfat olarak belirtebilir.” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. (Ceritoğlu 2012:82)

Bul tuuraluu ar kaday idişter bar ekenin biz bilebiz. (58:11)

‘Bunun hakkında her türlü lakırdıların olduğunu biz biliyoruz.’

1.1.8. KUVVETLENDİRME GRUPLARI

(Küçötmö Candooç)

Gültekin’in 2013 yılında yayımladığı eserinde kuvvetlendirme grupları ile ilgili olarak “Kuvvetlendirme grupları, bir kuvvetlendirme edatıyla bir isim unsurundan oluşur. İsim unsuru önce, kuvvetlendirme edatı sonra gelir.” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur (Gültekin 2013:53). Kuvvetlendirme gruplarında edat olarak *dele* (da,de), *cön ele* (öylesine), *da, bolso* (ise), *dagı* (dahi, bile), *emespi* (kesinlikleanlamında) gibi unsurlar görev almaktadır.

1. *Boyu capıs bolso da, uçundagı calbıraktarı dele nazik cibektey. (10:25)*

‘Boyu kısa olsa da ucundaki yaprakları da nazik ipek gibi.’

2. *Antkeni ır-küülördü el cön ele ukpastan, öz canı ırdabasa, anda kontsertterge katışıp ne kerek, obon-küülördü, ırlardı tınşap ne kerek? (13:3)*

‘Çünkü şiir ve şarkıları halk öylesine dinlemeden, kendi içinden hissederek söylemese, konserlere gitmesine, şiir, beste ve şarkıları dinlemesine ne gerek var?’

3.Öz kezeğinde mezigil da adamga kızmat kılat, anın düynögö köz karaşın taktayt cana anıktayt. (13:23)

‘Kendi sırasında zaman da insana hizmet eder, onun dünyaya bakış açısını değerlendirir ya da belirler.’

4.Al emi poeeziya bolso, mezigildin boegu. (13:27)

‘Fakat şiir ise mevsimin boyasıdır, rengidir.’

5.Maksat bolso ulam almaşılıp, ulam özgörülüp, cış tokoygo kirgendey, mezigildi aralap kaçkanı kaçkan. (22:24)

‘Niyet ise devamlı değiştirilip, devamlı farklılaşıp, sık ormana giriyormuş gibi, zamanı aralayıp kovalar.’

6.Anı baykabay çaşap alganıña emi öztün da naarazı. (23:5)

‘Onu fark etmeden yaşayabildiğine şimdi kendisi de razı değil.’

7.Ar bir canı taanışkan adamından sen düynönün buga çeyin belgisiz dagı bir bölügün taap alganday bolosuñ. (60:1)

‘Tanıştığın her yeni insandan, dünyanın bu zamana kadar belirsiz de kalan bir kısmını alıp tamamlıyor gibi oluyorsun.’

8.Birok al bizdin cönököy közö ança dele baykala berbeyt. (62:3)

‘Ama o sıradan bir gözle o kadar da fark edilemez.’

Aşağıdaki iki (10,11.) örneklerdeki *emespi* kipliği, cümlede verilmek istenen anlamı kuvvetlendirmekle görevlidir.

9.Antkeni, üy canıbarlarının içinde asılı da, akıldusu da cılkı emespi. (267:37)

‘Çünkü, evcil hayvanların içinde asili de, akıllısı da kesinlikle attır.’

10.Uşunun özü ele sen için mayram emespi... (250:14)

‘Bunun kendisi, senin için kesinlikle bayramdır.’

I.1.8. Kuvvetlendirme Gruplarının Cümlede Kullanılması

I.1.8.1.1.Kuvvetlendirme Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

1.*Birok al da(ö.)eskiret.* (91:26)

‘Ama o da eskir.’

2.*Mına emi cay da(ö.)keldi.* (127:28)

‘İşte şimdi yaz da geldi.’

3.*Süyüünün özü da (ö.)oşol taraptan kelgen* (138:5)

‘Sevginin kendisi de o taraftan gelmiş.’

4.*Ubakıt bolso(ö.)ötüp barat.* (151:9)

‘Vakit ise geçiyor.’

5.*Anı baykabay çaşap alğanına emi özün da(ö.)naarazı.* (23:5)

‘Onu fark etmeden yaşayabildiğine şimdi sen de razı değilsin.’

6.*Maksat bolso ulam almaşılıp, ulam özgörülüp, cış tokoygo kirgendey, mezgildi aralap kaçkanı kaçkan.* (22:24)

‘Niyet ise devamlı değiştirilip, devamlı farklılaşıp, sık ormana giriyormuş gibi, mevsimleri aralayıp kovalar.’

7.*Öz kezeğinde mezgıl da adamga kızmat kılát, anın düynögö köz karaşın taktayt cana anıktayt.* (13:23)

‘Kendi sırası geldiğinde zaman da insana hizmet eder, onun dünyaya bakış açısını değerlendirir ya da belirler.’

8.*Al emi poeziya bolso, mezgildin boegu.* (13:27)

‘Fakat şiir ise mevsimin boyasıdır, rengidir.’

I.1.8.1.2.Kuvvetlendirme Gruplarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Töönü sporttuk maksattarda da paydalanişat. (208:10)

‘Deveden spor amaçlı da faydalaniyorlar.’

I.1.9.BAĞLAMA GRUPLARI

Eker (2017:368) Çağdaş Türk Dili adlı eserinde konuyu “*Bağlama grubu, en az iki eşit ögenin bir bağlama edatıyla oluşturduğu gruptur.*” şeklinde açıklar. Grupta yer alan iki ya da fazla isim unsuru arasına bağlama edatı *ce, cana* girer.

Diğer eklere göre.....*da....da, meyli.....meyli, bolsun.....bolsun*,gibi edatlar isim unsurlarından önce gelir (Eker 2017:368). Çalışmada rastlanan.....*da....da, meyli.....meyli, bolsun.....bolsun, tügül, menen, ce, cana* sözleri bağlama gruplarında bağlaç olarak kullanılmaktadır.

Aşağıdaki örnekte *da....da* bağlacı ile birbirine bağlanan bağlama grubunda, *da.....da* bağlacı unsurlar arasında birliktelik göstermektedir.

caş da sulu da ‘gençte güzel de’

uluu adamdar menen geniyler ‘ulu insanlar ve dahiler’

izi cana tamgası ‘izleri ve damgaları’

payda ce zıyanı ‘fayda ya da zarar’

Meyli çığarmaçılık işte bolsun, meyli kara cumuşta bolsun‘ister yaratıcılıkta ister beden gücüyle yapılan işte olsun’

Birok, tilekke karşı, meyli adamda, meyli ilimde bolsun, anday oluyalık azırınça çok bolup catpaybı.

‘Ama, isteğe karşı, ister insanda, ister ilimde olsun, ondaki gibi azizlik günümüzde yok değil.’

Bir künü üydögülör süylöşüp olmaktadır: “Cakşının corugu da, adamdarga tügül, mal ga mamilesi da cakşı.(79:32)

‘Bir gün evdekiler, sohbet ediyorlarmış: “İyi insanın davranışı sadece insanlara değil, hayvanlara da güzel olur.’

I.1.9.1.Bağlama Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması

I.1.9.1.1.Bağlama Gruplarının İsim Tamlamasında Kullanılması

Anın kücü menen meeneti mende bolso cıgabayımı” dep daroo coop kaytardı.
(68:20)

‘Onun gücü ile emeği bende olsa haz duymaz mıydım” deyip anında cevap gönderdi.’

Alardın izi cana tamgası basılğan mezgildi biz bugün “Tarih” dep atap kelebiz.
(11:16)

‘Onlardan kalan izleri ve damgaları, o zamanları, biz bugün “Tarih” diye adlandırıyoruz.’

Anın atılıp çıkkın ar bir tamçısında, çaçılğan bermetterinde kündün nuru menen carığı bar (13:30)

‘Onun dökülen her bir damlasında, saçılan incilerinde, Güneş’in nuru ve aydınlığı var.’

I.1.9.1.2.Bağlama Gruplarının Sıfat Tamlamalarında Kullanılması

Demek, bizdin caman ce cakşı mamilede boluşubuzdun alarga tiygizçü payda ce zıyanı cok. (104:22)

caman (ce) cakşı mamile

sı. sı. is: sıfat tamlaması

‘Demek ki, bizim iyi ya da kötü bir davranışta bulunmamızın onlara bir faydası ya zararı yok...’

Al Kırgızdın bayırkı tarihının en ele dañktuu cana tragediyalduu mezgili menen baylanışkan. (265:21)

‘O Kırgızların eski tarihinin en şanlı ve trajedik dönemi ile bağlantılıdır.’

I.1.9.2.Bağlama Gruplarının Cümlede Kullanılması

I.1.9.2.1.Bağlama Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

Bizde ötköndördü tuuroo ce başkalarga okşoşuu önökötü küçtüü. (14:10)

‘Bizde geçmişî taklit etmek ya da başkalarına benzemek alışkanlığı güçlüdür.’

Kıyal menen turmuşun çek arası coyulat. (50:13)

‘Hayâl ile hayatın sınırı yok oluyor.’

I.1.9.2.2.Bağlama Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması

Al emi çın-çınına kelgende, düynö uluu adamdar menen geniyleri(b.li. n.)gana tehine alat. (11:4)

‘Ancak doğrusuna gelince, dünya sadece büyük insanlar ile dâhileri adam yerine koyuyor.’

Alardın izi cana tamgası basılğan mezgildi(b. li. n.) biz bugün “Tarih” dep atap kelebiz. (11:16)

‘Onlardan kalan izleri ve damgaları, o zamanları, biz bugün “Tarih” diye adlandırıyoruz.’

I.1.9.2.3.Bağlama Gruplarının Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

Töö carıştarı Amerika menen Avstraliyada(y.t.) da keñiri önükkön. (208:19)

‘Deve yarışları Amerika ile Avusturalya’da da çok gelişmiş.’

I.1.10.SAYI GRUPLARI

Sayı grupları en genel tanımla onluk, yüzlük, binlik, milyonluk, milyarlık basamak değerleri arasındaki sayıları ifade etmek için kurulan kelime grupları olarak tanımlanır (Ceritoğlu 2012:59, Karaağaç 2009:155) .

Üç biçimde ifade edilir:

1.Tek kelimeyle: *Bir, iki, üç*, gibi birden ona kadar olan sayıları kapsar.

2.Sıfat tamlaması biçiminde:*beş min cıl* (beş bin yıl), *25 min kalk* (25 bin halk),*on beş cıl* (on beş yıl),*üç min cıl* (üç bin yıl),*eki-üç min cıldık* (iki, üç bin yıllık)

3. Sayı grubu biçiminde: Sayıların sayı grubu olarak kabul edilebilmesi için büyük sayının önce, küçük sayının sonra gelmesi gerekir. (Karaağaç, 2009:155, Eker 2017:363)

on beş (on beş),*kırk beş* (kırk beş),*otuz eki* (otuz iki), *1988* (bin dokuz yüz seksen sekiz)

I.1.10.1.Sayı Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması

I.1.10.1.1.Sayı Gruplarının Sıfat Tamlamalarında Kullanılması

1.Bizdin mezigilde on on beş cıl tışta cürüp, tuulgan cerine kayrılıp kelgen adam kiçine Ata Mekenin taanıbay kalışı da ıktımal. (48:29)

‘Bizim dönemde on-on beş yıl dışarıda yaşayıp da, doğduğu yere dönen adamın küçücük baba yurdunu tanımaması da muhtemeldir.’

2.1988-cıldın 7-Dekabrinde Armeniyada bolgon katuu cer titiröödö kıyarp, 25 min kalktın içinen emi mindey gana kişisi kalgan Spitak şaarı cönündö televizordon aytıp cattı. (61:13)

‘7 Aralık 1998 yılında Ermenistan’da olan şiddetli depremde yıkılıp, 25 bin halkın içinden şimdi sadece bin kadar nüfusu kalan Spitak şehri ile ilgili televizyonda haber verildi.’

3.*Kırgız kitep okuuçusu evropalıktardan keminde on beş cıl artta turat.* (65:22)

‘Kırgız kitap okuru Avrupalılardan en az, on beş yıl geride duruyor.’

4.«*Men on beş caştamın, köp meselelerdi çeçüügö ali alsızмін, -dep baştaptır kattın eesi.* (217:4)

‘Ben on beş yaşımdayım, çoğu meseleleri çözmek için henüz güçsüzüm,-diyerek başlamış mektubun sahibi.’

5.*Ooba, mindan üç min cıl murda Sahara çölü oşondoy beyiş cer eken.* (177:13)

‘Evet, bundan üç bin yıl önce Sahra Çölü o kadar cennet bir yermiş.’

6.*Altımış ceti caş kurak kirip keldi.* (166:6)

‘Atmış yedi yaşına geldi.’

7.*Aradan kırk-beş cıl ötüptür!...* (153:3)

‘Aradan kırk beş yıl geçmiş!...’

I.1.11.ZARF GRUPLARI

Zarf grupları, zarf+sıfat, zarf+zarf, birleşimiyle oluşan, aralarına başka bir söz girmeyen gruplardır. Bu grupta zarf unsuru başta gelir ve diğer unsurlar zarftan sonra gelir. Gültekin konuyla alakalı olarak “*Birinci zarf, ikinci zarfın ya da sıfatın derecesini arttırma işlevi görür.*” diye eklemektedir (Gültekin 2013:64).

Zarf gruplarından “zarf öbeği” diye bahseden Delice ise “*Zarf, sıfat veya isim görevindeki kelimeleri derecelendirme, istisna ve azlık-çokluk gibi zarflık ilgilerle genişleten kelimelerle kurulan öbeğdir...*” şeklinde ekler. Cümlelerde ise zarf tümleci, yüklem ismi olarak görevde bulunabilirler.

I.1.11.1.Zarf Gruplarının Cümlede Kullanılması

I.1.11.1.1.Zarf Gruplarının Yüklem İsmi Olarak Kullanılması

1.*Keede tigil ce bul masele boyunça cürögün menen küröşüü ötö kıyın, birok anı cakşılıkka ceñe alsañ, anda sen erdik casaganıñ.* (65:18)

‘Bazen de o ya da bu mesele boyunca yüreğin ile savaşman çok zordur, ama onu iyilikle kazanırsan, o zaman sen mertlik yapmış olursun.’

2.*Ooba, cer büt kar menen cık tolo.* (63:32),

‘Evet, yeryüzü tamamen kar ile dolu.’

3.*Üyü tört bölmö eken, törtöo da çıgaç-cugaçka cık tolgon, kee bölmösündö ekiden garnitür.* (147:11)

‘Ev 4 oda imiş, dördü de ağaç ile tıka basa dolu, bazı odalarında ikişer tane takım var.’

4.*Ava alardın cıtı menen cık tolo.* (128:1)

‘Hava onların kokusu ile tıka basa dolu.’

I.1.12.AİTLİK GRUBU

Aitlik grubu, iki ya da daha fazla kelimedenden oluşabilir. Grubun sonunda bulunan kelimeye *-gi/-ki* aitlik ekinin getirilmesi şarttır. Aitlik ekinin geldiği isim, yalın hâlde olabileceği ilgi hâlinde veya bulunma hâlinde de olabilir (Karaağaç 2009:164, Gültekin 2013:66). Aitlik grupları, kelime gruplarında ve cümlelerde sıfat ya da zamir olarak kullanılmaktadır.

I.1.12.1.Aitlik Grubunun Kelime Gruplarında Kullanılması

Genellikle sıfat olarak kullanılmıştır.

1.*Al emi Ozbekstandın bizge koşuna Anciyan, Namangan oblusttarındağı kıştaktarda üylör kündüz da , tünküsün da , içinde adam bolso da, bolboso da kulpulanbayt.* (142:18)

‘Ancak Özbekistan’ın bize komşu olan Ancıyan, Namangan bölgelerindeki köylerdeki evler gündüz de, gece de, içinde insan olsa da olmasa da kilitlenmez.’

2.*Al oşol mezigildegı arhitekturanın cüzün körsötkön tarihıy estelik bolgon.* (195:16)

‘O o zamanlardaki arkeolojinin durumunu gösteren tarihi hatıra olmuş.’

3.*Anda biz Talas rayonundagı Kök-Arık mektebinde okuçubuz.* (213:30)

‘O zaman biz Talas şehrindeki Kök Arık Okulu’nda okuyorduk.’

4.*Kiyin, oşol cerdegi kırgızdar Kütepovdu Külüm degen Kırgız kızga üylöndürüp koyuştu.* (215:7)

‘Sonra, oradaki Kırgızlar Kütepov’u Külüm adındaki Kırgız kız ile evlendirdiler.’

5.*Poeziya –adam menen caratılış ortosundagı süyüü.* (272:13)

‘Şiir insan ile doğa arasındaki sevgidir.’

6.*Adamdın başkalar aldındagı kımbat mülkü –abiyir.* (272:15)

‘İnsanın diğer insanların önündeki değerli serveti vicdanıdır.’

1.1.13.BENZETME GRUBU

Karaağaç (2009:150) Türkçenin söz dizimini incelediği bir çalışmada, benzetme grubu için, “benzerlik eki veya edatı almış bir isim ögesinin bir başka isim ögesi ile kurduğu söz öbeği” olarak bahseder.

Aitlik grubunda, aitlik eki alan öge, grubun sonunda iken, benzetme grubunda benzetme eki veya edatı alan öge birinci ögedir. Dolayısıyla benzerlik eki alan isim unsuru önce, diğer isim unsuru sonra gelir.

uşunday keñ meykin

‘bu kadar geniş ova’

şarlardagıday şart tüzülüü

‘şehirlerdeki gibi şartlar hazırlamak’

şarlardagı+day: benzerlik eki alan isim unsuru

eşektey kayrattuu, çıdamkay

‘eşek gibi gayretli, çalışkan’

eşek+tey: benzerlik eki alan isim unsuru

1.1.13.1.Benzetme Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması

1.1.13.1.1.Benzetme Gruplarının Sıfat Olarak Kullanılması

Adamdın oyun uşunday keñ meýkinge alıp çıkkan bul zor küügö, anı menen Birge küünü caratkan zalkar adamga ıraazı bolup kulduk urasın. (57:27)

‘İnsanın düşüncesini böyle geniş bir ovaya yayan bu büyük kopuz ezgisine, onunla birlikte bu ezgiyi oluşturan ulu insana razı olup itaat edersin.’

Eki-üç gektarday cerdi eeleyt (73:34)

‘İki üç hektar kadar yere sahip.’

1.1.13.2.Benzetme Gruplarının Cümlede Kullanılması

1.1.13.2.1.Benzetme Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması

Eki-üç gektarday cerdi eeleyt. (73:34)

‘İki üç hektar kadar yere sahip.’

1.1.13.2.2.Benzetme Gruplarının Zarf Tümleci Olarak Kullanılması

1.Al üçün ayıldarda şarlardagıday şart tüzülüü kerek. (106:6)

‘Onun için köylere şehirlerdeki gibi çalışma şartları hazırlamak gerek.’

2.Cakşı meyman kelgende, üyühö kün baş bakkanday bolot. (110:10)

‘İyi bir misafir geldiğinde, evine güneş girmiş gibi olur.’

3.Alar kayra orun almaşkanday bolot... (224:8)

‘Onlar tekrar yer değiştirir gibi olur...’

4.*Al adamdı eneden kayra törölgöndöy tazartat.* (134:17)

‘O, insanı anadan yeni doğmuş gibi temizler.’

5.*Bul ce tigil çıgarması üçün akın özüniün akıl-esin, oy-sezimin, kerek bolso keede bütündöy ömürün da bergendey bolot.* (206:1)

‘O ya da bu eseri için şair, eserine kendi akıl ve fikrini, düşünce ve hislerini, e hatta gerektiğinde tamamen ömrünü de vermiş gibi olur.’

1.1.14.İSİM-FİİL GRUPLARI

Eker’in **eylem grubu** adını verdiği isim-fiil grubuna, Ergin **fiil grubu** adını vermektedir. Ediskun, Karahan, Gültekin, **isim-fiiller (masterlar)** terimini benimserken, Ceritoğlu ise **ad-fiil öbeği** terimini kullanmaktadır.

Fiilimsi grupları içerisinde üç tane grup, karşımıza çıkar. Bunlar isim-fiil grupları, zarf-fiil grupları ve sıfat-fiil gruplarıdır. Bu üç grubun da cümle içerisinde çeşitli görevleri vardır.

Bir isim fiilin yönetiminde oluşan, ve bu isim fiile bağlı unsur ya da unsurlardan oluşan fiilimsi grubuna, isim fiil grubu adı verilir. Bu gruplarda isim fiil grubun sonundadır ve grubun yüklem ögesi olarak görevlendirilir. Grubu içerisinde özne, nesne, tümleç gibi ögeleri de bulunabilir (Ceritoğlu 2012:65, Gültekin 2013:71).

Fiil tabanlarına getirilen isim-fiil ekleri ile oluşur. Kırgız Türkçesi’nde isim-fiiller–UU, -(I)ş/-(U)ş, -mAk/-mOk; -mAy/-mOy, -mA /-mO gibiekler vasıtasıyla oluşturulur (Ceritoğlu 2012:65, Gültekin 2013: 1503).

1.1.14.1.İsim-Fiil Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması

1.1.14.1.1.İsim-Fiil Gruplarının İsim Tamlamalarında Kullanılması

Bu örneklerde, isim-fiil grupları, isim tamlamalarının, tamlanan unsuru olarak kullanılmaktadır.

Adamdagı tüşünük- anın turmuşka özüñ paydalana bilüüsünün natıycası. (11:25)

‘İnsandaki anlayış, onun hayattan kendisinin faydalanabilmesinin sonucudur.’

bizdin / caman ce cakşı mamilede boluşubuzdun

tyan tnan

‘bizim iyi ya da kötü davranışlarda olmamızın’

canı kelgen prezidenttin / Bibliya adlında ant berüüsü

tyan tnan

‘birliğe yeni gelen cumhurbaşkanının, İncil önünde yemin etmesi.’

I.1.14.1.2.İsim-Fiil Gruplarının Edat Gruplarında Kullanılması

1.*Al emi anın dağı bir bocomolu boyunca miñ cıldan kiyin adamdar ziyanduu nurlardan saktanuu / için üstünö temir kiyip cürüşçü bolot.* (16:14)

‘Ancak onun yine bir tahminine göre bin yıldan sonra insanlar zararlı ışıklardan kurtulmak için üzerlerine demir giyecekler.’

2.*Atom doorunda anı çok kılui / için kaç ubak kerek?* (39:24)

‘Atom çağında onu yok etmek için ne kadar zaman gerek?’

3.*Aga kirüü / için açık kerek* (136:6)

‘Ona girmek için anahtar gerek.’

4.*Bul abaldan çıguu / için emne kılui kerek?* (162:1)

‘Bu durumdan çıkmak için ne yapmak gerek?’

I.1.14.2.İsim-Fiil Gruplarının Cümlede Kullanılması

I.1.14.2.1.İsim-Fiil Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

1.*Al casalma, calgan boluşu mümkün.* (146:11)

‘O yapma, yalan olabilir.’

2. *Uşunday şartta kim Kazak, kim Kırgız ekenin acıratuu, albette, kıyın.* (256:13)

‘Bu şartlarda kimin Kazak, kiminin Kırgız olduğunu ayırt etmek, elbette, zor.’

3. *Oşonduktan, kıtaylıktarga okşop, üy-bülönü plandaştıruu –bul door talabına ılayık kelip turat.* (222:29)

‘Bu yüzden, Çinliler gibi, aile planlaması yapmak bu devrin ihtiyacına uygun olan bir şeydir.’

4. *Bügünkü adamdarda birin-biri sıylaşuu, tüşünügüü bargan sayın azayıp baratat.* (197:27)

‘Günümüzdeki insanlarda birbirini ağırlama anlayışı gittikçe azalıyor.’

5. *Menimçe, cazuuçularga , ce calpı ele iskustvo kızmatkerlerine naam berüü tuura emes.* (155:32)

‘Bence, yazarlara, ya da genel olarak sanata hizmet edenlere nam vermek doğru değil.’

6. *Özün sottoy bilüü –adamdın ıymandık tazalığı.* (141:5)

‘İnsanın kendini muhakeme edebilmesi imanının temizliğindendir.’

7. *Çıgarmaga baa berüü bizde eki türlüü.* (138:15)

‘Esere değer biçmek bizde iki türdür.’

8. *Anı buzuşka mümkün emes.* (115:27)

‘Onu bozmak mümkün değil.’

9. *A birook sözdördü çakmak taştarday biri-birine sürtüp , alardan ot aluu çanda bir gana akındın ülüşünö taandık.* (123:23)

‘Ama sözleri çakmak taşı gibi birbirine sürtüp, onlardan ateş çıkarmak sadece şairin payına düşer..’

10. *Poeziyanı tüşünüü cana anı kabil aluu ar kimde ar kanday* (53:12)

‘Şiiri anlama ve onu kabul etme herkeste farklı farklıdır.’

I.1.14.2.2.İsim-Fiil Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması

Ümüt degen kıyın da, dağı başka vraçtarga körünüünü çeçtim. (220:12)

‘Ümit zor da, daha başka doktorlara görünmeye karar verdim.’

I.1.14.2.3.İsim-Fiil Gruplarının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

1.*Antüügö kanday akıbiz bar ele?* (142:13)

‘Öyle yapmaya nasıl hakkımız var?’

2.*Oşondo elestetseher, anın baarı üçün coop berüügö kaçça kün, kaçça ay kerek?* (154:6)

‘O zaman onun hepsine cevap vermek için ne kadar gün, ne kadar ay gerek olduğunu da hesap etsinler.’

3.*Birok, öz çığarmasının kızıkçılığı üçün avtor buga baruuga mildettüü.* (234:27)

‘Ama, kendi eserinin ilginç olması için yazar buna gitmeye görevlidir.’

4.*Iksırıp uktap catkan sezimderindi oygotuuga sende da çama cok.* (8:29)

‘Gevşeyen hislerini uyandırmak için çabalamıyorsun.’

I.1.15.SIFAT-FİİL GRUPLARI

“*Sıfat-fiil grubu*” terimi, Mevlüt Gültekin, Mehmet Özmen, Süer Eker, Haydar Ediskun, Leyla Karahan gibi dilciler tarafından kullanılırken, Muharrem Ergin “*partisip grubu*”, Murat Ceritoğlu “*sıfat-fiil öbeği*” terimini kullanmaktadır.

Sıfat-fiil grubunun oluşması için, eyleme sıfat-fiil eklerinin getirilmesi gerekmektedir. Bu grupta, sıfat-fiil ekli fiilimsi grubun sonunda bulunur ve grubun yüklemi olarak görev yapar (Ceritoğlu 2012:68, Gültekin 2013:73).

Grupta var olan ögelere göre özne, nesne, zarf tümleci gibi ögeleri de bünyesinde barındırabilir (Ediskun 2017:249).

Ceritoğlu (2012:68) Kırgız Türkçesinin söz diziminin incelediği bir çalışmada,“Varlıkların adlarını, yaptıkları veya oldukları hareketleriyle belirten adlandırmalar olan sıfat-fiilleri oluşturmak için Kırgız Türkçesi’nde –(UU)Çu, -KAn/-KOn, -A/ -O elek, -(I) mIş, -Kıs/-Kus,-Kıç,-Kın,-mAkçI/-mOkçU,-Ar/-Or, -s eklerinden yararlanılır.” şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Aşağıda verilen örneklerdeki sıfat-fiil grupları, cümlelerde, özne, nesne, yer tamlayıcısı olarak kullanıldığı görülmüştür.

1.1.15.1.Sıfat-Fiil Gruplarının Cümlede Kullanılması

1.1.15.1.1.Sıfat-Fiil Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

1.Adamdın canın ırdatkan da oşol uluu iskustvo! (13:7)

‘İnsanın ruhunu söyleten de o büyük sanattır.’

2.Alar kitep bolup çıkkiça nanga tıyın tappay kalgan uçurlar köp oldu. (140:3)

‘Onlar kitap olarak çıkana kadar ekmeğe para bulamadığım zamanlar çok oldu.’

1.1.15.1.2.Sıfat-Fiil Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması

1.Emne bolgonun tüşünböy koydum. (192:17)

‘Ne olduğunu anlamadım’

2.Daraktardı kıygan kezde alardın kadimkidey ıyлаşkanın köp kördüm (63:1)

‘Ağaçları kestiği zaman onların öncekiler gibi ağladığını çok gördüm.’

3.Bizdin kılımdın 20-cıldarında incener Nikolskiy Moskovadan çıkkan “Miñ cıldan kiyyin” dep atalgan kitebinde; 1945 cılı atom carılıusun bolorun aytkan bolçu. (16:10)

‘Bizim asrın 20.yıllarında mühendis Nikolskiy Moskova’da çıkardığı kitabında; 1945 yılında atom parçalanmasının olacağını söylemişti.’

4.Biz, bayırkı Sümer menen Egiipetten tüşkön danekter ekenibizdi da oşol “Müzey” arkıluu bilebiz.(11:18)

‘Biz eski Sümer ve Mısırdan gelenlerin nesilleri olduğumuzu da o müze vasıtasıyla biliyoruz.’

5.Al senin kim ekeniñdi cakşı bilet. (141:3)

‘O senin kim olduğunu iyi bilir.’

I.1.15.1.3.Sıfat-Fiil Grubunun Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

Düynölük uluu küçtün bar ekenine bul da bir kübö emespi.(174:12)

‘Dünyevi bir ulu gücün var olduğuna bu da bir şahit değil mi?’

I.1.15.2.Sıfat-Fiil Gruplarının Kelime Gruplarında Kullanılması Kullanılması

I.1.15.2.1.Sıfat-Fiil Gruplarının Sıfat Tamlamalarında Kullanılması

1.Körbögön azap, içpegen, başka süyköbögön / darı kalbadı. (220:26)

‘Çekmediğim azap, içmediğim, sürmediğim ilaç kalmadı.

2.Al emi keleşek bolso – alardın törölö elek / perzenti. (229:22)

‘Ama gelecek ise onların henüz doğmamış torunudur.’

3.Bul caktan cazuuçu egin aydap, caylata anı bagıp östürüp, küzündö tüşümün cıynagan/ dıykanga okşoş.(156:15)

‘Yazar bu yönden, ekin biçip, onu bakıp büyütmek için çabalayan, sonbaharda mahsulünü toplayan çiftçiye benzer.’

4.Alar kitep bolup çıkıça nanga tıyın tappay kalgan / uçurlar köp oldu.(140:3)

‘Onlar kitap olarak çıkana kadar ekmeğe para bulamadığım zamanlar çok oldu.’

5.Kök-Alanın eesi başta baydın maldın bakkan/ kedey eken. (132:1)

‘Kök-Alanın sahibi başta zenginlerin hayvanına bakan fakir biriymiş.’

6.*Booruker, canabaldarga çıdamkay bolbogon/ adam kantip alardı tarbiyalayt.*
(124:6)

‘Yardımsever ve çocuklara tahammülü olmayan insan nasıl edipte onları terbiye edecek?’

7.*Sıyagı, Hristos algaç boştondukka çigaruuçı/ kıymıldınbaşında turgan bolso kerek*
(64:25)

‘Galiba, Hristos özgürlüğe ilk ulaştıran hareketin başında duruyor.’

8.*Tuura suunun özöngö kuya berer/ cerinde ança çoñ emes, sazduktuu kök maydanda calgız tüp caş kayın ösüp algan.* (30:29)

‘Genişvadinin nehre döküldüğü yerde o kadar da büyük olmayan, bataklıklı derin meydanda tek kök taze kayın ağacı yetişmiş.’

9.*Bul suunun gül aça baştağan/ maalı.* (7:16)

‘Bu vadinin çiçek açmaya başladığı zamanı.’

1.1.15.2.2.Sıfat-Fiil Gruplarının İsim Tamlamalarında Kullanılması

Bu örnekte, sıfat-fiil grubu, isim tamlamasının tamlanan unsuru olarak görev yapmaktadır.

Daraktardı kıygan kezde alardın / kadimkidey ıylaşkanın köp kördüm (63:1)

‘Ağaçları kestiği zaman onların öncekiler gibi ağladığını çok gördüm.’

alardın / kadimkidey ıylaşkanın

tyan (araya girmiş kelime) *tnan: Belirtili İsim Tamlaması*

alardın kadimkidey ıylaşkanın: Sıfat-Fiil Grubu

alar: özne

kadimkidey: zarf tümleci

ıylaşkan: yüklem

I.1.15.2.3.Sıfat-Fiil Gruplarının Edat Gruplarında Kullanılması

Anın beykut uçuruna mintip coltoo bolup turganım üçün cana anın caşın uluulugun sıylap, kolumdu töşümö kısıp, tazim etip koydum (126:26)

‘Onun sakın anlarına öyle edip engel olduğum için ve onun güzel büyüklüğüne hürmet edip, elimi göğsüme sıkıştırıp, saygı gösterdim.’

I.1.16.ZARF-FİİL GRUPLARI

Muharrem Ergin’in “*gerindium grubu*”, Haydar Ediskun’un “*bağ-fiiller (ulaçlar)*”, Süer Eker’in “*zarf-fiil (ulaç grubu)*” olarak adlandırdığı zarf-fiil grupları da tıpkı isim-fiil, sıfat-fiil gibi grubun sonunda yer almaktadır ve kendisine bağlı unsur, unsurlardan meydana gelmektedir. Cümle içerisinde genel olarak zarf tümleci görevinde olurlar. Cümleyi, sınırlama, durum, tarz gösterme, zaman gibi çeşitli yönlerden belirginleştirirler (Ergin 2013:396, Karahan, 2019:57, Eker 2017:365).

Karaağaç (2018:891) Dil bilimi terimleri ile ilgili hazırlamış olduğu çalışmasında zarf-fiil grubu için “*zarf-eylem öbeği*” terimini kullanmıştır ve “*Zarf-eylem öbeği bir zarf-eylem ile kurulup ona bağlı birden çok ögeyle oluşur. Zarf-eylem öbeğinde asıl öge, yani zarf-eylem eki almış eylem sona gelir ve ona bağlı birimlerin de onun önünde yer alır.*” şeklinde tanımlar.

Zarf-fiil grubu, bir zarf-fiil ile oluşturulan fiilimsi grubudur. Aşağıda verilen örnekler Kırgız Türkçesindeki “(I-U)p,-A/-O/-y, -mAy/-mOy, -GAnçA/-GOnçO, -GAnI/-GOnU, -GAndA/-GondO, -mAyInçA/mOyUnçA, -GIçA/-GUçA, -(A)ArDA/(O)OrdO, -A/O/y elekte, -BAstAn/-BostOn, gibi zarf-fiilleriyle kurulmuş cümle örnekleridir.

1.Birok *çığarmaga kelgende akın anday stanttardan kaçıp,birdeylikten birdey emestikti izdöögö tiyiş* (14:15)

‘Ama konu yaratıcılığa geldiğinde şairin aynı standartlardan kaçarak, aynı olmamanın yollarını araması gerek.’

2.Anğıça asman büt boydon uç-kıyrsız teatr zalına aylanıp, cıldızdar dene-baştarı bilinbesten, calan gana közdörü bal-bal cangan teatr körüüçülörü okşoy tüştü. (17:25)

‘O sırada gökyüzü tamamen uçsuz bucaksız tiyatro salonuna dönüşüp, yıldızlar gövde başları belli belirsiz olup, sadece gözleri alev alev yanan tiyatro izleyicileri gibiydi.’

3.Emi bir kelgende alıp kalarsın.(29:10)

‘Diğer geldiğinde alırsın.’

4.Tüşör cerinde barıp tüşküçö , emi anı toktotup kalçu küç kayda?!

‘Düşeceği yere varıp ininceye kadar, şimdi onu durduracak güç nerde?!’

5.Baldar mekteplerde tirüülöy kömülüp, cer uruksuz, cetim kaldı. (124:21)

‘Çocuklar okullara diri diri gömülüp, yeryüzü soysuz, yetim kaldı.’

6.Altımış caşka kelgiçe men eki ce üç cılda bir , bolgonu 4-5 basma tabakkölömündö ır cıynaktarın çıkarıp cürdüm. (139:25)

‘Atmış yaşına gelene kadar ben iki ya da üç yılda bir, tamamı 4 -5 basma matbu kâğıt hacminde yayınlarımı çıkardım.’

7.Alda kimdi kömgönü alparışat? (160:10)

‘O zaman gömmek için kimi götürecekler?’

8.Kelin bölmönün eşigin tarsıldata urgulap, kıykırıp çatak salat.(73:8)

‘Gelin odanın kapısını çatırdatarak birkaç defa vurup, bağırıp kavga çıkarmış.’

9.Birok aga karabastan, ölkönün bardık ele şaarlarında, a tügülkıştarga çeyin ataandaşkansıp Leninge estelik kurup çatışat. (202:7)

‘Ama, ona bakmadan, ülkenin tüm şehirlerinde, hatta köylerde bile birbirleriyle yarışır gibi Lenin için hatıra yapmışlar.’

10.Adam öziündögü ündü ukpay caşay albayt. (200:22)

‘İnsan içindeki sesi duymadan yaşayamaz.’

11.*Alıskı cıldızdar arasınan ugulgansıgan alardın bul eski tanış dobuştarı cazgi kelgindin mazmunun gana tüşündürböstön, kapkaçankı ötkön bir doorlordun kayradan canırgan ünü da okşopketti.* (80:13)

‘Uzaktaki yıldızlar arasından duyulan onların bu eski tanıdık sesler sadece ilkbahardaki göçmen kuşların manasını düşündürmeden, çok eski geçen bir devirlerin çınlayan sesine de hissettirdi.’

1.1.17. BİRLEŞİK FİİL GRUBU

En az iki fiilin bir araya geldiği grup, birleşik fiil grubudur. Birleşik fiiller bir isim ve fiilden oluşan, bir de bir asıl fiil ve yardımcı fiilden oluşan gruplardır. Buna göre birleşik fiiller isimden ve fiilden olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birleşik fiillerde zarf fiil eki ile birbirine bağlanan, biri asıl diğeri yardımcı olmak üzere iki fiil olur, asıl anlam ise ilk fiilin üzerindedir. Zarf-fiil gruplarındaki zarf-fiiller cümleyi çeşitli yönlerden etkilediği gibi, birleşik fiillerdeki ikinci fiil de birinci fiili başlama, bitme, hareketin sürekliliği, devamlılığı, aniden olma gibi çeşitli durumlar ile belirginleştirip tanımlamakla görevlidir (Gültekin 2013:77, Demir ve Yılmaz 2012:241). Bu konuda dilcilerin çeşitli sınıflandırmaları bulunmaktadır (Ediskun 2017:228).

1.1.17.1.İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiil Grubu

İsim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillere Süer Eker “*adla yapılan birleşik eylemler*” adını verirken, Haydar Ediskun ise “*üçüncü öbek birleşik fiiller*” adını verir. Muharrem Ergin ise üçe ayırdığı birleşik fiil grubunda “*isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller*” başlığı altında incelemektedir.

İsim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiil grupları, bir isim ve bir yardımcı fiilden oluşur. İsim unsuru kendisinden sonra bazı yardımcı fiilleri ister ve asıl anlamı taşır. Böylelikle bir birleşik fiil grubu oluştururlar (Özmen 2013:7). Kırgız Türkçesinde isimlerle birleşik fiil yapanlar *et-,kıl-,ber-,bol-* gibi yardımcı fiilleridir.

Gültekin (2013:77) Özbek Türkçesi üzerine yaptığı cümle bilgisi çalışmasında “İsim+yardımcı fiille oluşan birleşik fiil gruplarındaki yardımcı fiilin işlevi

kendisinden önce gelen ismi fiilleştirmektedir. Yani bu yardımcı fiilin işlevi, isimden fiil yapım eklerine çok benzer. Ancak bu yardımcı fiillerin, genellikle, yapım eklerinin yaygın olarak kullanılmadığı durumlarda kullanılır.” şeklinde bir değerlendirmesi vardır.“Bu yardımcı fiiller genellikle adların çekimsiz biçimleriyle öbek oluştururlar.” (Ceritoğlu 2012:83).

bol- ile Kurulan Birleşik Fiil Grubu

1.*Anan cañı kelgen muundar ulamazdan keñeytip olturup, ceñip alğan ayantı payda boldu.*(36:12)

‘Sonra yeni gelen nesiller devamlı genişlettiler ve başarılı oldukları bir saha ortaya çıktı.’

2.*Keçee cakında, bizdin adabiyatcañıdan törölüp catkan kezde caza baştagandardın biri kaza boldu.* (144:19)

‘Geçenlerde, edebiyatımızın yeniden doğduğu zamanda yazmaya başlayanlardan bir vefat etti.’

3.*Natıycada, ar kaday naarazılıktar, iç tarlıktar, birin-biri köralbastıktar payda boluuda.*(156:4)

‘Sonuç olarak, her türlü memnuniyetsizlik, birbirine karşı kin beslemek ortaya çıkmakta.’

4.*Kaday kaalasam, dal oşondoy cazdım ce cazam dep, kese aytuu, cındık bolboyt.* (39:27)

‘Nasıl istediysem tam o şekilde yazdım ya da yazacağım diyerek kesin konuşmak doğru olmaz.’

5.*Kiyin alar munu özdörü da tüşünöt, birok anda keç bolot.* (19:17)

‘Sonra bunu kendileri de anlayacak, ama o zaman geç olacak.’

ber- ile Kurulan Birleşik Fiil Grubu

1.*Cerdin cogolgon ömürü üçün emi kim coop beret?*(119:22)

‘Toprağın yitip giden ömrü için kim cevap verecek?’

2.*Alardan algan tarbiya kiyyin bizge soguşta da köp cardam berdi.* (149:3)

‘Onlardan aldığımız terbiye sonra bize savaşta da çok yardım etti.’

***kıl-* ile Kurulan Birleşik Fiil Grubu**

1.*Ar cazda kirgen suu kaşatınan artılıp, alardı şıbırıp ketişke araket kılğan.* (8:5)

‘Yaza girilen her vakitte nehir yüksek tepelerin arkasında kalıp, onları süpürmek için hareket eder.’

2.*Öz kezeğinde mezgil da adamga kızmat kılát, anın düynögö köz karaşın taktayt cana anıktayt.* (13:23)

‘Bazen hayat ta insana hizmet eder, onun dünyaya bakış açısını değerlendirir ya da belirler.’

3.*Kuday anın betin arı kılсын.* (16:17)

‘Allah onun yüzünü temiz çıkarsın.’

4.*Oy menen tildin köp kırduulugu, stil mnen formanın ar türdüülügü, avtorduk pozitsiyanın da ulam özgörüp, canılanıp catışı бүгүнкү турмушка başkaça köz menen karonu talap kılát.* (57:6)

‘Düşünce ve dilin keskinliği, tarz ile şeklin çeşitliliği, yazarlık durumunun da devamlı değişip, yenilenmesi günümüzdeki hayata başka bir gözle bakmamızı talep ediyor.’

5.*“Enesin bakpay talaaga taştap attı” degen eldin uşagınan uyalat, namıs kılát.* (106:36)

‘Annesine bakmayıp tarlaya bırakıp gitti.’ diyecek olan halkın dedikodusundan utanıp, gururuna yediremiyor.’

6.*Adam özünün iştegen işine, özü çıkarıp catkan buyumga kanday mamile kılát?*(161:26)

‘İnsan çalıştığı işe, kendisinin ürettiği eşyaya, nasıl davranır?’

7.Cok, bul da azdık kılat. (165:25)

‘Yok, bu da az kalır.’

I.1.17.2.Fiil+Zarf-Fiil Eki+Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiil Grubu

“Zarf-fiilli birleşik fiil öbeği,zarf-fiileklerinden –A/-O/-y veya –(I)p ulanmış bir fiille, sözlük anlamı boşaltılıp dil bilgisi görevi yüklenen bir yardımcı fiilin yanaşmasıyla kurulur.” (Ceritoğlu 2012:88). Zarf-fiilli birleşik fiil gruplarında görev yapan *al-,bar-,başta-,ber-,cat-,cür-,çık-,kel-,koy-,tur-,taşta-*yardımcı fiiller, asıl fiile yeterlilik, ihtimal, yaklaşma, tezlik, süreklilik, bitmişlik gibi durumları eklemektedir (Ceritoğlu 2012:89, Karahan 2019:77). Çeşitli çalışmalarda ise fiil+zarf-fiileki+yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiil grupları için, esas fiilin, şeklen yardımcı fiile bağlı olduğu, çünkü kip ekleriyle kişi eklerinin genellikle yardımcı fiile getirilebildiği bilgisi verilmiştir (Gültekin 2013:82, Demir ve Yılmaz 2012:241). Kırgız Türkçesinde bu birleşik gruplar genellikle *al-,bar-,başta-,ber-,cat-,cür-,çık-,kel-,koy-,tur-,taşta-* gibi yardımcı fiillerle kurulur.

I.1.17.2.1. Yeterlilik Yardımcı Fiilleri

“Bir esas fiilin –(y)-A zarf-fiil biçimi üzerine bil-yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulur: *al-abıl, oku-y-abıl* gibi. Bu tür birleşiklerde bil- yardımcı fiili; ya bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliliğini yani ‘yapabilme iktidarını’, yahut da bir oluş ve kılışın gerçekleştirme olasılığının imkân ve ihtimalinin bulunduğunu gösterir.” (Korkmaz 2003:812).

Tan (2010:42) Kırgızcadaki tasvir fiilleri incelediği bir çalışmasında, yeterlilik yardımcı fiili için, “*Bir hareketin gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığını ifade eden fiillerdendir.*” diye söyler. Bir fiil yeterlilik gösterecekse, –A/-O;-y *al* ve –A/-O;-y *bil-* fiilleri ile kurulmalıdır. Yeterlilik durumu, –*a* *al-*birleşimiyle sağlanır.

1.*Al arkıluu akın turmuştu körüp-tüşünüp, başkalarga aytıp bere alat.*(250:29)

‘Şair, hayatı onun vasıtasıyla anlayıp, başkalarına anlatabilir.’

2.*Mına minday suroolorgo kim coop bere alat: ölüm menen uykunun, ce uyku menent üstün ortosunda kaday ayırmalar bar? Tüş körgöndö adamdın canı başka ketebi ce ordunda ele bolobu?* (269:21)

‘İşte böyle sorulara kim cevap verebilir: ölüm ile uykunun ya da uyku ile rüyanın arasında nasıl farklar var? Rüya gördüğünde insanın ruhu başka yere mi gidiyor ya da yerinde mi kalıyor?’

3.*Alardı baarı bilip turat, birok «uşul» dep kolunan karmap alalbayt.* (259:23)

‘Onları herkes bilir, ama “şu” deyip de eliyle gösteremez.’

4.*Caş kuragım, andağı al-küçtü, caza turgan cakşı uçurlardı toluk paydalana albay kalganıma, albette, ökünöm* (263:9)

‘Gençliğimden, ondaki o güçten, yazdığım güzel zamanlarımdan, tam faydalanamadığım için elbette, pişmanım.’

5.*Menin ötkön cıldarımın baarı meniki, alardı emi menden eç kim talaşa albayt.* (270:23)

‘Benim geçen yıllarımın hepsi benim, onları şimdi benimle hiç kimse tartışamaz.’

1.1.17.2.1.1.Diğer Tasvir Fiilleri

Kırgız Türkçesinin tasvir fiillerinin incelendiği bir çalışmada “Kırgız Türkçesinde tasvir fiili sistemi, düşüncelerin farklı boyutlarını ifade edebilmek için sık kullanılan kelime birleşimleri üzerinde gelişmiştir. Hareketi tüm özellikleriyle ifade edebilmek için bir takım fiillere başvurulmaktadır.” şeklinde bilgi verilmektedir (Tan 2010:35).

1.1.17.2.1.1.1.bar- ‘varmak, gitmek’

“bar- tasvir fiili, genellikle –(I)p/(U)p zarf-fiil ekiyle kullanılır ve hareketin konuşma mekândan belirli bir yöne doğru ilerleyip uzaklaşması söz konusudur.” (Çengel 2005:285).

Kün bolso batuuga ketip baratat .(268:7)

‘Güneş ise batmaya yaklaşıyor.’

I.1.17.2.1.1.2.başta- ‘başlamak’

“Bu fiil, genellikle –A/-O;-y zarf-fiil ekiyle kullanılır ve hareketin başladığını bildirir.” (Çengel 2005:285). Konu ile alakalı olarak *başta-* fiilinin anlamı başlamak, bir işe girişmek anlamlarına gelmektedir (Arıkoğlu vd 2018:291). Bu fiil, tasvir fiili olarak kullanıldığında da kendi sözlük anlamını korumaktadır.

1.)*Kaçan toluk bışıp cetilgende gana, al anı kagazga tüşürö baştayt.* (156:14)

‘Ne zaman tam olup yetişirse, işte o zaman kâğıda dökmeye başlar.’

2.)*Buga könüp al, başkalarından da maktoonı talap kıla baştayt.*(156:26)

‘O buna alışınca başkalarından da kendisini övmelerini istemeye başlar.’

3.)*Kiçine ele bir işi öydölöp,könülü bir cañsıl bolo tüşsö kee biröölör Kuday-teñirin taanıbay, köpkölön tartıp, tegeregindegilerge üstürtön karap, tekeberlene baştaşat.* (240:5)

‘Küçük bir işi yükseltip, bir sonuca vardırıldığında bazıları Allah tanımadan, caka satıp, etrafındakilere yukardan bakıp kibirlenmeye başlar.’

4.)*Ömür karılıkka tayangandan beri çaşagan ar bir kün kımbatka tüşö baştadı.* (271:2)

‘Ömür ihtiyarlığa yaklaştığından beri yaşanan her bir gün değerli olmaya başladı.’

I.1.17.2.1.1.3.ber- ‘vermek’

“Hem -(I)p/(U)p, hem –A/-O;-y zarf-fiil ekiyle kullanılmaktadır. –A/-O;-y zarf-fiil ekiyle kullanıldığında hareketin sürekli olarak yapıldığını ve tekrarlandığını ifade eder.” (Çengel 2005:286).

1.*Al emi mal barsa, “Bular öz” degensip, kenep koyboyt, cemizdep uçup kete beret.* (45:4)

‘Ama hayvan yaklaştığında, “bunlar öz” deyip, aldırmayıp, yem aramak için uçup gider.’

2.*Eski toolor, talaalar, a tügül cürüp köngön coldor da turmuştun bul cakta kiyin ele payda bolgon kaysı bir sırların aytıp berip kelatkansıdı.* (206:24)

‘Eski dağlar, ovalar, hatta yürümeye alıştığım yollar da hayatın, burada sonradan ortaya çıkan sırları söylüyor gibiler.’

3.*Sabaktan tışkarı ubaktarda da al bizge kelip, ce üyünö çakırıp alıp , til üyrötö berçü.* (214:15)

‘Ders harici vakitlerde de o bize gelir, ya da evine çağırır, dil öğretirdi.’

4.*Daraktarınan acırap, şamaldın erkine ötköndön kiyin, alar bet aldı cakka aylanıp sürülüp bara berişet.* (246:19)

‘Dallarından ayrılıp, rüzgârın özgürlüğüne geçtikten sonra, onlar yüzlerini ön tarafa çevirip giderler.’

5.*Ukkan sayın magnit okşop, seni özüñö tarta beret.* (264:24)

‘Her duyduğunda mıknatıs gibi, seni kendine çekiverir.’

I.1.17.2.1.1.4.cat- ‘yazmak’

“Bu fiil hareketin sürekliliğini ve şu anda devam ettiğini bildirir.” (Çengel 2005:287).

1.*Mintip aldın ala eskertip, adamdardı akıl-eske çakırgan uçurlar köp ele bolup catat.* (15:30)

‘Öyle yaparak önceden hatırlatıp, insanları aklın yoluna çağırdığı zamanlar da çok olmuştur.’

2.*Bayatan beri camgır kuyup catat.* (19:23)

‘Son günlerden beri yağmur sürekli yağıyor.’

3.*Birok soo kalgan cagı caşap catat.* (38:29)

‘Ama sağ kalan tarafı yaşıyor.’

4.*Karasam, attın közünön kadimkidey caş kulap catıptır.*(46:3)

‘Bakarken atın gözünden eskisi gibi yaşların döküldüğünü gördüm.’

5.*Biyik toonun bulununan tik ıldıy tızıldapbulak agıp catat.* (157:8)

‘Yüksek dağın köşesinden hemen aşağı zırıldayan çeşme akar.’

6.*Bul süröttü tüşüngönü tüşünüp, tüşünbögönü külüp ketip catısat* (168:31)

‘Bu resmi anlayan anlıyor, anlamayansa gülüp geçiyor.’

1.1.17.2.1.1.5.cür- ‘yürümek, hareket etmek’

“Bu fiil, (I)p/-(U)p ve –A/-O;-y zarf-fiil ekiyle kullanılır. Bu fiille, hareketin kesintisiz olarak devam ettiği ve sürekliliği anlatılır.” (Çengel 2005:288).

1.*Anan bul okuyanı köp cıldarga çeyin unutalbay cürdüm.*(46:5)

‘Sonra bu olayı yıllarca unutamadım.’

2.*Uçurunda süyüü dayrasında biz da süzüp cürdük.*(176:10)

‘Zamanında sevgi denizinde biz de yüzdük.’

3.*Süyüü tuuraluu azır da köp ayılup, köp cazılıp cüröt.*(178:20)

‘Sevgi hakkında şimdi de çok konuşulup, çok yazılıyor.’

4.*A baldar bolso, balapandardı birinen-biri culup talaşıp, oynop cürüşöt.* (185:11)

‘Ama çocuklar ise, civcivleri birbirlerinden çekerek alıp, oynuyorlar.’

5.*Arçanın kuuragan butaktarın sındırıp, cerde batkan kuu çekedekterdi terip cüröbüz.* (190:16)

‘Ardıcın kuruyan dallarını kırıp, yerde yatan kuru köknar dallarını topluyoruz.’

6.Çındık üçün kıykıruu kerek bolso, biz ün katpay , oozubuzdu basıp cürdük. (212:33)

‘Gerçeklik için kakhaha gerekse eğer, biz ses çıkarmayıp, ağzımızı mühürleriz.’

7.Özübüz çıgargan buyomdardı eç kim albay, düköndördö üyülüp catkanın da körüp cüröbüz.(217:16)

‘Kendi ürettiğimiz eşyaları hiç kimsenin almadığını, dükkânlarda toplandığını da görüyoruz.’

I.1.17.2.1.1.7. çık- ‘çıkma’

“(I)p/(U)p zarf-fiilekiyle kullanılır. Hareketin tamamıyla bittiğini gösterir.”(Çengel 2005:289).

1.«Soguş cana tınçtık» romanın ekinçi iret baştan ayak okup çıktım. (157:1)

“Savaş ve Barış” romanını baştan sona ikinci kez okuyup bitirdim.’

2.Aradan bir top ubakit ötköndön kiyin Mecelaytistin «Adam» attu ırlar cıynagın kayrandan okup çıktım. (203:1)

‘Aradan bir parça zaman geçtikten sonra, Mecelaytist’in ‘İnsan’ adlı şiirler mecmuasını çevirip okudum.’

I.1.17.2.1.1.8. kel- ‘gelme’

“(I)p/(U)p zarf-fiil ekiyle kullanıldığı zaman hareketin konuşma anında yoğunlaşarak kesintisiz yapıldığını ve tamamlandığını ifade eder.” (Çengel 2005:290). “Hem geçişli hem geçişsiz fiillerde kullanılır.” (Tan 2010:135). (4.) örnekte geçişli fiil ile bir birleşim oluşturmuştur.

1.“Alar cönündö eç cerde cazılğan emes, alardı el oyunda, dilinde saktap, atadan balaga kastarlap ötkörüp berip kelgen.(12:17)

‘Onlar hakkında hiçbir yerde yazılmamış, onlar sadece halkın aklında, dilinde korunup, babadan oğula muhafaza edilmiş.’

2.«Cok, kalp aytat tergen, az dep uyalıp taştap keldi» deşip çuruldaştı baldar. (190:27)

“Hayır, yalan söylüyor toplamış, ama az diye utandığı için bıraktı.” deyip yüksek sesle güldü çocuklar.’

3.*Al üçün carışa boy tireşip, ösüp kelişet.* (204:30)

‘Onun için kıyasıya yarışa tutuşup, büyüyorlar.’

4.*Toktogon kuurdaktı bizge kötörüp kelet.* (215:2)

‘Toktogon kavurmayı bize götürdü.’

I.1.17.2.1.1.9.koy- ‘koymak’

“Bu fiil, genellikle -(I)p/(U)p zarf-fiil ekleriyle kullanılarak hareketin tamamen bittiğini gösterir.” (Çengel 2005:291).

1.*Süyüü –turmuşta ölüm barın da esten çıkartıp koyet.* (206:13)

‘Sevgi, hayatta ölümün olduğunu da unutturuyor.’

2.*Kiyyin, oşol cerdegi kırgızdar Kütepovdu Külüm degen Kırgız kızga üylöndürüp koyuştu.* (215:7)

‘Sonra, oradaki kırgızlar Kütepov’u Külüm adındaki Kırgız kız ile evlendirdiler.’

I.1.17.2.1.1.10. tur- ‘durmak’

tur- yardımcı fiili, genellikle -(I)p/(U)p zarf-fiil ekleriyle kullanılarak hareketin aralıksız ve sürekli olduğunu gösterir (Ceritoğlu 2012:89).

1.*Al emi közdörçü? Kavhar okşop küyüp turat.* (35:17)

‘Peki ya gözleri? Mücevher gibi parlıyor.’

2.*Antkeni, başta anday naamga ee bolup algan kee biröölör özdörünün halturaların oşol arkıluu ötkörüp catkanın cana namdın mınday işterge ıngayluu ekenin körüp-bilip turuşat. (235:8)*

‘Çünkü, başta öyle bir üne sahip olan bazı kişiler kendilerinin özensizliğini onun aracılığıyla orte bildiklerini ve ünün böyle işlere yaradığını görüyorlar ve biliyorlar.’

3.*Sezimdin adamga taasiri kançalık ekeni uşulardan dale açık körünüp turat.(247:24)*

‘Hissin insana ne kadar etkisinin olduğu bunlardan apaçık görünüyor.’

I.1.17.2.1.1.11. taştta- ‘atmak’

“Taştta- ‘atmak, bırakmak’ yardımcı fiilinin, esas fiilin –(i)b zarf-fiilli biçimiyle kurduğu birleşik fiil grubu, eylemin aniden, birden bire yapıldığını ifade eder.” (Gültekin 2013:87). Taştta- fiilinin anlamı bırakmak, atmak gibi anlamlara gelir (Arıkoğlu vd, 2018:1974). Dolayısıyla bu tasvir fiilin sözlük anlamı olan olumsuzluk anlamı, tasvir fiilinin anlamına da yansımaktır.

1).*Aradan üç kün ötpöy byurodo başkarmalıktan boşotup taştadı.(192:21)*

‘Aradan üç gün geçmeden büroda idarecilikten çıkardı.’

I.1.18. BİRLEŞİK İSİM GRUBU

Birleşik isim grubu en genel anlamda, bir kimseyi özel ad olmak üzere iki veya daha fazla ismin bir araya gelerek oluşturduğu kelime grubu olarak tanımlanır (Demir ve Yılmaz 2012:167, Ergin 2013:385). Birleşik isim grupları da eksiz isim tamlamalarında ve sayı gruplarında olduğu gibi eksiz birleşirler.

1.*Demek, anı caratkan Kırgız elinin uluu komuzçusu Karamoldo Orozovdun elesi da tübölüktüü. (58:4)*

‘Demek ki onu yaratan Kırgız halkının ulu kopuzcusu Karamoldo Orozov’un hayali de ebedidir.’

2.*Marina Tsevetayevan’ı okudum.(94:15)*

‘Marina Tsevetaevan’ı okudum.’

3.*Misali, Lev Tolstoy.* (115:32)

‘Örneğin Leo Tolstoy.’

4.*Tibettik darıger Damba-Lamanın aytkanı.*(160:31)

‘Tibetli tabip, Damba Lama’nın sözü.’

5.*Tań atkanda cańı kündü toskondı men algaç tee bala kezimde, Nikolay Kütepov degen orus mugaliminen körgön elem.* (213:28)

‘Ben eskiden yani çocukluğumda, şafak sökerken yeni günü karşılamayı, Nikolay Kütepov adındaki Rus öğretmenimden görmüştüm.’

6.*Ötköndö Düyşömbüdö, Abdurahman Haminin tuulğanına 575 cıl tolgon lubileyine katışıp, söz süylödüm.* (254:5)

‘Geçtiğimiz pazartesi, Abdurahman Haminin doğumunun 575.inci yıldönümüne katılıp, konuşma yaptım.’

I.1.19. ÜNLEM GRUBU

Ünlem en genel anlamda “*Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama, vb. belirten tek başına tümce oluşturabilen sözcük*” olarak tanımlanır (Vardar 2002:206). Ünlem grubu ise, içerisinde bu duyguları barındıran bir kelime olması ile birlikte bir veya birden fazla ismin de bulunduğu kelime grubudur (Korkmaz 2010:225, Özmen 2013:110).

Ünlem grupları cümle dışı unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenden dolayı cümlenin bir ögesi olamazlar. Cümlelerinse her yerinde yer alabilirler. Ünlem grupları da birbirine eksiz olarak bağlanan grupları oluştururlar.

1.-*Ee, batır, sen kezektı caman körbö, bul da turmuş. Türkün adamdarga kezigesin. Ne bir kıyla kıyal-coruktar menen taanışasın.*(28:28)

‘Hey delikanlı, sen sırada beklemeyi kötü görme, bu da hayatın bir parçası. Çeşit çeşit insanlara rastlıyorsun. Türlü türlü huy ve karakterle tanışlıyorsun.’

2.-Ey cigit, emne catasın, kaydan kelesin ? (158:24)

‘Hey delikanlı, ne yapıyorsun, nereden geliyorsun?’

3.*Men da özünö caraşa: «Cok,kolhozun kozusun men da alalbayt ekemin» dep koysom, özünün sözgö ceñilgenin sezip: «Oldo kokuy ay!» dep booru ezilgiçe ıkşıp külgön ele, kayran kişi.* (210:5)

‘Ben de kendine bakarak: “Yok, kolhozun kuzusunu ben de alamam” dediğimde, kendisinin atışmada yenildiğini hissedip: “Hay, uğursuz hay!” deyip canı acıyana kadar gülmüştü, kıymetli kişi.’

4.Oo, caratkan, bul emne degen cer ele? (235:26)

‘Ah, yaradan, bu nasıl bir yer böyle?’

5.O, Bars, sen bizdi taştap ketpe! Oldo arman ay! (266:12)

‘Hey, Bars, sen bizi bırakıp gitme! Vah vah!’

I.1.20. UNVAN GRUBU

“Bir şahıs adı ile bir unvan ve akrabalık gösteren adın eksiz olarak yan yana gelerek oluşturduğu belirtme grubu. Unvan gösteren ad şahıs adından önce de sonra da gelebilir.” (Korkmaz 2010:219). “Unvan grubu, isimden sonra gelen unvanın isme isnat edilmesi bakımından, isnat grubuna benzer.” (Özmen 2013:110).

Muhtar Ayezovdun Üy-müzeyi. (190:1)

‘Muhtar Ayezov’un evinin müzesi.’

I.1.21. KISALTMA GRUPLARI

Türkçenin söz diziminin incelendiği çeşitli çalışmalarda kısaltma grupları için, söz öbekleri ve cümlelerden yıpranma ve eksilme yoluyla ortaya çıkan öbekler olduğu, kısaltma öbeklerinin herhangi bir söz öbeğinin kısaltılması (Ergin 2013:396,

Karahan 1999:39) ve daha sonra bu yapıların kullanımının yaygınlaşmasıyla bir öbek haline geldiği ifade edilmektedir (Karaağaç 2009:143). İki isim unsurundan meydana gelen kısaltma gruplarında vurgu ikinci unsur üzerindedir (Korkmaz 2010:147, Karahan 2019:80). Kısaltma gruplarının türleri yaklaşma, bulunma, çıkma (ayrılma), isnat, eşitlik, vasıta, grupları olarak karşımıza çıkar.

I.1.21.1.Yaklaşma Grubu

“Yaklaşma ekli bir ismin bir başka isim ile kurduğu söz öbeğidir.” (Karaağaç 2009:146). Ünlem gruplarında ünlem unsurunun başta geldiği gibi, yaklaşma grubunda da yaklaşma eki almış isim başta gelir.

Kelime gruplarında sıfat, cümlelerde zarf tümleci ve yüklem ismi olarak kullanılmaktadır.

Kuday+ga / *şügür* ‘Allah’a şükür’:Yaklaşma Grubu

İsim Yakl.eki İsim

Talap+ka / *ılayık* ‘isteğe göre’: Yaklaşma Grubu

İsim Yakl.eki İsim

Kulak+ ka / *cat ırlar* ‘kulağa yabancı gelen şiirler’

İsim Yakl.eki Sıfat

Urmattoo+go / *tatıktuu* ‘hürmet etmeye değer’

İsim Yakl.eki. Sıfat

Baarı+ga / *birdey* ‘hepsi için aynı’: Yaklaşma Grubu

İsim Yakl.eki Sıfat

Ayaldar+ga / *tieşelüü* ‘kadınlara uygun’

İsim Yakl.eki Sıfat

Adam+ga / *zarıl* ‘insana gerekli’: Yaklaşma Grubu

İsim	Y.eki	İsim
<i>Adam+ga</i>	/	<i>kızmat</i> ‘insana hizmet’: Yaklaşma Grubu
İsim	Yakl.eki	İsim
<i>Eski+ge</i>	/	<i>karşı</i> ‘eskiye karşı’: Yaklaşma Grubu
İsim	Yakl.eki	İsim

1.1.21.1.1.Yaklaşma Grubunun Cümlede Kullanılması

1.Aşağıda verilen cümlelerde yaklaşma grubu, yüklem ismi olarak kullanılmaktadır.

Bu örnekte, bağlaçsız sıralı cümlelerin ilk cümlesinde, yüklem ismi olarak görev yapmaktadır.

(1).Caşoo baariga ele kimbata, turmuştu barı ele birdey süyöt go. (16:7)

‘Yaşamak herkes için değerlidir, hayatı herkes aynı seviyor herhalde (ya).’

(2).Süyüü da kudum caz sıyaktuu calpiga tieşeliüü.(100:28)

‘Sevgi de tıpkı yaz gibi herkese faydalı.’

(3).Ir-küü , oyun-külkü, tamaşa, körkömkitep okup çer cazuu- bulardın baarı adamga zarıl.(113:23)

‘Şiir ve şarkı, oyun kahkaha, eğlence, güzel kitap okuyarak gönül açmak bunların hepsi insan için gereklidir.’

(4).Suluu, nazik, simbattuu , carooker –bul salıştıruular calaṇ ayaldarga tieşeliüü.(117:3)

‘Güzel, nazik, endamlı, yardımsever bu benzetmeler sadece kadınlara uygundur.’

(5).Kumurskalardın meenetkeçtiği urmattoogo tatıktuu. (238:31)

‘Karıncaların çalışkanlığı hürmet etmeye değerdir.’

(6).A ilim menen tehnikanın kanday tez özgörüüp catkanı baarıbzga maalim. (262:4)

‘Ancak ilim ile tekniğin de nasıl hızlı şekilde değiştiği hepimizce bilinmektedir.’

2.Aşağıda verilen cümlelerde ise zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.

(1).Könülgö kımbat, közgö ısıık uçuradı. (55:3)

Kalpte değerli, göze sevimli görünürdü.’

(2).Tışkı taasirlerge ılayık, alar özdörün almaştırıp sezdirip turat. (182:2)

‘Dış etkilere göre, onlar kendilerini değiştiriyorlar.’

(3).Kadam sayın mayda bulaktar şıldırıp ün katat, kulakka cat ırlar sıyaktuu.(232:27)

‘Her adımda küçük dallar fısıldayarak ses çıkarıyor, kulağa yabancı gelen şiirler gibi.’

I.1.21.1.2.Yaklaşma Grubunun Kelime Gruplarında Kullanılması

Yaklaşma grubu, kelime gruplarında sıfat olarak kullanılmıştır:

Million+go / *cakın adam* ‘milyona yakın insan’:Yaklaşma Grubu

I.1.21.2.Bulunma Grubu

Türkiye Türkçesi’nde –da/ -de, -ta/te bulunma hali ile Kırgızcada ise–da, -de, -do, -dö, -ta, -te, -to, -tö, ekleri ile bir araya gelen bir ismin, başka bir yalın isim veya isimlerle birlikte kurduğu grup, bulunma grubudur. Yaklaşma eki almış isim unsurunun önce geldiği gibi, burada da bulunma eki almış isim unsuru önce gelmektedir.

Belirtisiz isim tamlamalarında olduğu gibi kısaltma gruplarının da arasına başka bir söz giremez (Ceritoğlu 2012:77).

teren+de / *katıluu* ‘derinde saklı’:Bulunma Grubu

cer+de / *çöp* ‘yerde çöp’:Bulunma Grubu

I.1.21.3. Çıkma Grubu

“Çıkma durumu eki almış bir ad ögesi ile bir sıfat ya da ad soylu başka bir ögenin oluşturduğu ad grubu.” (Korkmaz 2010:60). Yaklaşma ve bulunma eki almış isim unsurlarının önce geldiği gibi, burada da çıkma eki almış isim unsuru önce gelmektedir.

carım kılım+dan / *aşuun* ‘yarım asırdan fazla’:Çıkma Grubu

İsim Ç.eki Sıfat

I.1.21.4. İsnat Grubu

“Biri diğerine isnat edilen iki isim unsuru “isnat grubu” nu meydana getirir.” (Karahan 1999:40). İsnat grubu için **dayanma grubu** terimi de kullanılmaktadır (Eker 2017:369).

Gültekin ise 2013 yılında yayımladığı bir çalışmasında “İsnat grubu, iyelik eki almış bir isim unsuruyla bir sıfat unsurundan oluşur. İyelik ekinin bazen kullanılmadığı da olur. İsim unsuru önce, sıfat unsuru sonra gelir grupları, sıfat tamlamalarının terse çevrilmiş, yani sıfatla ismin yerlerinin değiştirilmiş biçimleri gibidir.” diye söyler (Gültekin 2013:100).

İsnat grupları kelime gruplarında sıfat olarak kullanılırken, cümlede ise yüklem olarak kullanılmıştır.

caratılış+ı / *nukura* ‘tabiatı temiz’: İsnat Grubu

İsim İy.Eki Sıfat

tabiyat+ı / *darkan* ‘tabiatı sağlam’: İsnat Grubu

İsim İy.Eki Sıfat

iç+i / *kölökö* ‘içi gölge: İsnat Grubu

İsim İy.Eki İsim

Cüz+ü / *carık* ‘aydınlık yüzlü’

İsim İy.Eki Sıfat

1.Aşağıdaki kelime grubunda sıfat olarak kullanılmıştır.

caratılışı nukura *taza adamdar* ‘tabiatı temiz genç insanlar’

2.Aşağıda verilen cümlede ise yüklem olarak kullanılmıştır.

Caykı ısıhta içi kölökö, salkın. (74:7)

‘Yaz sıcaklığında içi gölge ve serindir.’

I.1.21.5. Eşitlik Grubu

“*Adlarda ve ad soylu sözlerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik, gibilik ve benzerlik gösterme durumu eşitlik durumudur.*” (Korkmaz 2010:86).

Eşitlik grubu ise, -ça eşitlik ekini almış bir isimle bir isim ya da sıfat unsurundan meydana gelir.

...“*Biz da adambız go, bizge da boor oorup, adamça şart tüzsönör bolo*” *desek ekçim ukpayt.*(72:6)

...“Biz de insanız herhalde, bize de merhamet edip, insanca şartlar verseler olur” *desek te, hiç kimse duymuyor.*’

I.1.21.6. Vasıta Grubu

Kırgız Türkçesi’nde vasıta eki, *menen* edatı ile kurulan yapılarla karşılanmaktadır. Aşağıda verilen cümlede ise yüklem ismi olarak görev yapmaktadır.

Iras, adam ar dayım turmuş menen alek . (83:7)

‘Doğru, insan her daim hayat ile meşgul.’

İKİNCİ BÖLÜM

1.2.CÜMLE

(Süylöm)

Türkiye Türkçesi'nin araştırma alanlarından biri de, üzerine pek çok araştırma yapılan ve gerek fikir gerekse sınıflandırma bakımlarından ayrıklıklar bulunan cümle bölümüdür. Türkiye Türkçesi'nde "cümle"terimi Mevlüt Gültekin, Mehmet Özmen, Muharrem Ergin, Murat Ceritoğlu, Haydar Ediskun, Günay Karaağaç, Leyla Karahan tarafından kullanılmakla birlikte, Süer Eker, Fuat Bozkurt, Hikmet Dizdaroğlu gibi dilcilerin kullandığı "tümce" terimini de görmekteyiz.

Cümlelerin anlamı ve özellikleri hakkında şu tanımlar yapılmıştır:

Korkmaz (2010:54) Gramer Terimleri Sözlüğü adlı eserinde cümleyi, *"Bir fikri, bir duygu ve düşüncüyü, bir oluş ve kılışı tamolarak bir yargı hâlinde anlatan kelime grubu"* diye tanımlar.

Kırgız Türkçesinin içinde söz diziminin de ele alındığı bir çalışmada cümle için, *"Cümle, dilin kurallarına uygun olarak gramer aracılığıyla bir araya getirilen, kişilerin fikirlerini derli toplu bir araya getiren, ve bu fikirleri başkalarına haber veren bir araçtır."* (Oruzbayeva vd, 2009: 561-562).

Banguoğlu'nun 2004'te yayımlanan çalışmasında cümleyi, *"Kendi kendine yeten bir yargı cümle sayılır."* şeklinde ifade etmiştir.

Haydar Ediskun ise cümleyi *"Cümle, içinde ya bir tek bağımsız yargı, ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir."* (Ediskun 2017:323) şeklinde tarif eder.

Özmen "Türkçenin Sözdizimi" adlı kitabında anlatımı "yargılı anlatımlar" ve "yargısız anlatımlar" diye ikiye bölmüştür. Kelime gruplarına yargısız anlatımlar içinde yer verirken; cümle konusunu da yargılı anlatımlar içinde ele alarak cümle tanımını şöyle verir; *"Bir yükleme bağlı olarak oluşan, bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir*

eylemi veya isnadı, tam olarak anlatan ve birbirlerine belirli kurallarla bağlanan kelimeler dizisine cümle denir.” (Özmen 2013:3).

1.2.1.CÜMLE ÖGELERİ

(Süylöm Müçölörü)

Cümle ögeleri ile ilgili, dilciler arasında, ilk olarak cümle ögelerinin neler olduğu ve bu ögelerin nelerle belirleneceği konusu tartışılmıştır. Cümlelerin temel ögeleri özne ve yüklem arasında çok önemli farklılıklar yoktur. Uzlaşma sağlanmıştır denilebilir. Fakat nesneden itibaren farklı görüş ve fikirler ortaya çıkmaktadır. Genel kabul gören görüş belirtme eki alan ögenin belirtili nesne olduğu ve sadece geçişli fiillerde bulunmasıdır. Belirtisiz nesne ise, yüklemın tesir ettiğı öge ve yeri özne belirtilmişse yüklemın önünde olan ögeye denmesidir. Cüneyt Akın'ın 2007 yılında ele aldığı bir makalesinde, fiilin tesir ettiğı varlığın yönelme hâl eki almış olmasına rağmen nesne sayılabileceğı hakkında bilgi verir (2007:208) .

Bu tartışmalar arasında edat tümleci kavramının kabul edilip edilmemesi de vardır. Ediskun, Eker, Dizdaroğlu edat tümlecini cümle ögesi olarak kabul ederken, Ergin, Gültekin, Karahan, Ceritoğlu, Özkan ve Sevinçli, Karaağaç gibi araştırmacılar ise tam tersi görüştedirler. Yine cümlede hâl ekli unsurları, zaman ve tarz bildirdiğı hâlde zarf tümleci değil de, yer tamlayıcısı olarak kabul eden dilciler vardır. Kerimoğlu'nun 2006'da yazdığı bir makalesinde bu konuyla alakalı olarak cümlede zaman ve tarz bildiren yapıları, yer tamlayıcısı olarak kabul eden araştırmacıların Tahir Nejat Gencen, Rasim Şimşek ve Muharrem Ergin, zaman ve tarz bildiren hâl ekli unsurları zarf tümleci kabul eden araştırmacıların ise Leyla Karahan, İbrahim Delice olduğu bilgisini verir. (120-121).

Bahsi geçen terimler ise zarf tümleci / belirteç tümleci, yer tamlayıcısı/ dolaylı tümleş gibi terimlerle de anılır. Bir diğer tartışılan konu cümle dışı unsurlardır. Genel olarak kabul gören kural bağlaç ve ünlemler cümle dışı unsur sayılmaktadır. Fakat Ediskun, Dizdaroğlu gibi dilciler aynı unsurları “edat-ilgeç tümleci” başlığında inceler (Dizdaroğlu 1976:153, Ediskun 2017:362) .

Özmen ise 1995 yılında ele aldığı makalesinde, cümlenin içinde olan bir unsur, cümle dışı unsur olarak saymanın doğru olmayacağını ve cümlede özne, nesne, yüklem de birer unsur olduğunu ve bu ögelerin de unsur olarak adlandırıldığının unutulmaması gerektiğini söyler ve yeni bir terim sunar ve “bağımsız tümleç” adı altında inceler. (2005:224)

Bir cümlenin oluşabilmesi için bir tek yüklem yetmektedir. Yüklemden sonra cümlede, özne nesne (belirtili nesne ve belirtisiz nesne) zarf tümleci ve dolaylı tümleçler ile birlikte cümle dışı unsurlar yer alır.

Cümle ögeleri için Bozkurt, Dizdaroğlu, Eker gibi bazı dilciler, “tümcenin ögeleri” terimini kullanırken, Özmen, Ediskun, Karahan, Ergin ise “cümlenin ögeleri” terimini kullanmaktadır. Ayrıca cümle ögeleri çeşitli çalışmalarda (Ediskun 2017:328, Dizdaroğlu 1976:15) temel ve yardımcı ögeler şeklinde iki bölümde incelenilmiştir.

Kırgız dil bilgisi araştırmalarında ise yüklem ve özne cümlenin temel unsuru, nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısı ise niteleyen ve tamlayan unsur olarak ele alınır ve bu ögeler tek bir terim altında toplanılarak *aykındooç müçölör* (yardımcı ögeler) terimi altında birleşir (Caparov 1979:141).

1.2.1.1.YÜKLEM

(*Bayandooç*)

Karahan (2019:14) “*Cümlede yargıyı üzerinde taşıyan öge, yüklemidir. Kılış, oluş ve durum yüklem tarafından karşılanır. Yüklem, cümlenin ana ögesidir.*” şeklinde tanımlar. Türkiye gramerinde hemen hemen bütün dilciler “**yüklem**” terimini benimsemektedir (Özmen 2013:6-19, Ceritoğlu 2012:109-116, Karaağaç 2009:186-189, Korkmaz 2010:246). Yüklem, diğer unsurları kendi istemine göre çevresinde biriktirme özelliğine sahip olduğu için en önemli ögedir ve tek başına yargı bildirir. Cümlede vurgulanmak istenen unsur ise yükleme yaklaştırılır. Belirtisiz nesnenin yeri ise özne verilmişse daima yüklem önüdür.

Türkçenin cümle yapısına bakıldığı zaman ise yüklem sonda bulunur. Bu kural atasözü, şiir ve günlük hayattaki iletişimde değişiklik gösterebilir. (Ergin 1984:399)

İbrahim Delice'nin 2003 yılında "Yüklemin Özne ve Nesne İlişkisi" adlı makalesinde yüklem cümlede temel öge olduğundan bahsedilir. Buna göre; yüklemi tamamlayan iki öge, özne ve nesnedir. Bunlar birbiri ile değişmeli olarak yüklemi tamamlarlar. Yani yüklem temel öge oluşu değişmez, özne ve nesnenin temel öge oluşu ise yüklem türüne bağlıdır (Delice 2003:142).

Caparov (1979:97-101) Kırgız Tilinin Sintaksisi adlı eserinde yüklem sınıflandırılması konusunda, yüklem cümlede 4 şekilde var olabildiğini belirtir. Yüklem yapı ve türüne göre ise basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayırmıştır.

"Çağdaş Kırgız Türkçesinde ismin şimdiki zaman çekiminde ek fiil düşer, geçmiş zaman çekiminde ise *-ele, -bolçu- -boldu*; duyulan geçmiş zaman çekiminde *-eken*, şart çekiminde ise *-bolso* kelimesi kullanılır. İsmi şimdiki zaman çekiminde olumsuzluk *emes* kelimesiyle yapılır." (Çengel 2005:181-182). Çağdaş Kırgız Türkçesinde yüklem şu özelliklere sahiptir:

1. Yüklem cümlede bildirme ya da tasarlama kiplerinden biriyle çekimlenmiş bir fiillerden meydana gelebilir (Bozkurt 2017:18).

(1). *Alar tün boyu biyiktegi möngülördön tüşkön*. (7:11)

'Onlar gece boyunca yüksekteki dağlardan akmış.'

(2). *Biz, bayırkı Sümer menen Egipten tüşkön danekter ekenibizdi da oşol "Müzey" arkıluu bilebiz*. (11:18)

'Biz eskiden Sümer ve Mısırdan gelenlerin nesilleri olduğumuzu da o müze vasıtasıyla biliyoruz.'

(3). *Azır düynö kayda baratat?* (15:23)

'Şimdi dünya nereye gidiyor?'

(4). *A siz keçirip koyunuz*» (133:26)

'Ama siz affediniz.'

(5).*Bul için biz özübüzdön dindi çıgarbaşımız kerek.* (196:3)

‘Bunun için bizim kendi dinimiz hakkında bir eser yazmamız gerek.’

(6).*Men maşına aydaym.* (237:18)

‘Ben araba kullanıyorum.’

(7).*Çının aytsam, adamdan ukkan alkoogo karaganda bul maga alda kaçta küçtüü taasir etti.*(245:7)

‘Doğrusunu söylemek gerekirse, adamdan duyduğum hayır dualarına göre bu bana ne kadar çok etki etti.’

(8).*Özüm bolso, başkalar sıyaktuu ele, ölümdön korkom, birok andan kutuluuga arga çok bolgonduktan, özümü köndürüügö tırışam.*(257:32)

‘Ben ise, diğerleri gibiydim, ölümden korkarım, ama ondan kurtulmaya çare olmadığından, kendimi alıştırmaya çalışıyorum.’

(9).*Bol ertereek!* (108:18)

Daha çabuk ol!

(10).-Siz anda küyöögö keç çıksanız kerek? (133:14)

-Siz o zaman geç evlenmiş olmalısınız.

2.Aşağıdaki cümlelerde yüklem kelime grubundan da oluşabildiği görülmektedir (Ediskun 2017:329,Gültekin 2013:109).

(1).*İskustvo- candın muzİKası* (12:32)

‘Sanat ruhun müziğidir.’

(2).*Abiyir- adamdın cüzü, mazmunu cana baası.* (21:20)

‘Vicdan insanın yüzü, manası ve onu kıymetli kılan şeydir.’

(3).*Al kerbender colu.* (248:10)

‘O kervancıların yolu.’

3.Yüklemin ek-fiille çekime girmiş bir isim unsurundan da oluşabildiği örneklerde görülmektedir. Ancak bildirme eki –*dir* genellikle düşer.

(1).*Andan ayıkpagan ildet cok.* (183:22)

‘Ondan iyileşmeyen hastalık yok.’

(2).*Adamdın közündö da, sözündö da kıyanattık bar.*(171:28)

‘İnsanın gözünde de sözünde de kötülük var.’

(3).*Demek, namıs malda da bar.* (131:34)

‘Demek ki, şeref hayvanda da var.’

(4).«Şingırırma» *dep atalgan komuz küülörü bizde köp.*(200:23)

‘‘Şingırdama diye adlandırılan kopuz melodileri bizde çoktur.

4.Yüklemine bir fiilimsinin oluşturduğu girişik cümlelerde yüklem çekimsiz bir fiil biçiminden oluşur:

(1).*Düynödö cüz protsent birin-biri kaytalagan eki adamdı tabuukıyın.* (14:18)

‘Dünyada yüzde yüz birbirini tekrarlayan insan bulmak zordur.’

cüz protsent birin-biri kaytalagan eki adamdı tabuu: İsim-Fiil grubu

birin-biri kaytalagan eki adamdı: Nesne

Düynödö: Yer tamlayıcısı

*tabuu:*Yüklem

(2).*Cıldın başka mezigilinde munu uguu kıyın.* (22:5)

‘Yılın başka mevsiminde bunu duymak zordur.’

Cıldın başka mezigilinde: ZarfTümleci

munu: BelirtiliNesne

uguu: Yüklem

5.Cümlede yüklemler kelime grubu yapısında da olabilmektedir.

(1).Al adam madaniyatının bir bölüğü. (113:21)

‘O insan medeniyetinin bir parçasıdır.’

(2).Cıl içindegi on ekiaydın birinçisi May ayı dep atalışı ötkön doordun VIII kılımında elebelgilüü bolqon eken. (171:15)

‘Yıl içindeki on iki ayın birincisinin Mayıs ayı diye adlandırılması geçen devrin 7. asrında bile belgelenmiş.’

(3).Biz caş kezde, tee soguştan murda, oyun-zook degender köp bolor ele. (113:29)

‘Biz gençken, taa savaştan önce, eğlence çok olurdu.’

(4).Orto mektepti bütör menen buga küyöögö cıkkan eken. (108:22)

‘Orta okulu bitirmesi ile birlikte bununla evlenmiş.’

(5).Kıskası, keçirimdüü, çıdamkay boluu-ıntımaktuuluktun negizi. (107:14)

‘Kısacası, affedici, sabırlı olmak anlayışlı olmanın esasıdır.’

(6).Oşonduktan men baarıdan murda özümö keçirümdüülüktü cana çıdamkaylıktı kaalar elem. (107:9)

‘O yüzden, ben hepsinden önce kendime affediciliği ve sabrı dilerdim.’

(7).Sebebi, adam turmuşunun köpçülük bölüğü calaḥ süyüü menen ötöt eken. (199:3)

‘Sebebi, insan hayatının en çok bölümü sadece sevgi ile geçmesiymiş.’

(8).Men caşkezde mında kelip-ketip cürçüdö bir çakan kıştak turar ele. (106:9)

‘Ben gençken buradan gelip geçerken ufak köy vardı.’

(9).Men caştar tuuralu aytıp catam. (14:11)

‘Ben gençler hakkında yazıyorum.’

6.Yüklem, cümlede öge sıralanışı bakımından genellikle cümlenin sonunda bulunmaktadır.

(1).*Sebebi, caştardın köbü şaarlarga kaçışat.* (105:30)

‘Sebebi ise, gençlerin çoğunun şehirlere kaçmasıdır.’

(2).*Cer şarında adamzat köböydü.* (222:13)

‘Yeryüzünde insan sayısı çoğaldı.’

(3).*Cerge caz cıl sayın ele birdey kelbeyt.* (236:15)

‘Yeryüzünde yaz her yıl aynı geçmez.’

(4).*Bütkül düynönün şıbıştarı, mezgildin kıymılı, cerdin aylanışı-baarı saga ugulat.* (49:24)

‘Bütün dünyanın fısıltıları ,zamanın hareketliliği, yeryüzünün dönmesi hepsi sana duyulur.’

1.2.1.2.ÖZNE

(Ee)

Özne en genel anlamla “*geleneksel dilbilgisinde, eylemin belirttiği oluşu gerçekleştiren ya da bu oluşa konu olan öge; çağdaş dilbilimde, yüklemi gerçekleştiren ve onunla birlikte en küçük sözceyi oluşturan öge...*” şeklinde tanımlanır (Vardar 2002:157).

Kırgız Dili’nin söz diziminin ele alındığı bir çalışmada ise özne için, “*cümlenin kurucu ögelerinden biri olan, yüklem vasıtasıyla ifade edilen iş, oluş, hareket, ya da başka vasıfları yüklenen unsura ee (özne) denir*” ifadesi yer almaktadır (İmanov, Saparbayev, 1988:52). Özne tek bir kelime olabileceği gibi kelime grubu da olabilmektedir (Karaca 2017:40). Özne adlandırılışı ve türleri bakımından farklı adlandırılıp, farklı türlere ayrılrsa da genel olarak “**özne**” terimi kullanılmaktadır. Ergin “**fâil**”, tercih etmektedir. Kırgız dil bilgisinde özne de tıpkı yüklem gibi yapısı bakımından *cönököy*(basit) ve *tutumdaş ee* (birleşik) olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Caparov, 1979:91-92).

1.Özne, özel ya da cins adolarak cümlede özne olarak bulunabilir (Dizdaroğlu 1976:48, Gültekin 2013:110).

(1).*Ar adamda sıymık bar.* (19:19)

‘Her insanda şeref vardır.’

(2).*Mezqil özgöröt.* (23:13)

‘Mevsim değişiyor.’

(3).*Daraktar küzdö oyluu.* (32:8)

‘Ağaçlar sonbaharda düşüncelidir.’

(4).*Başka uçurlarda caratılış mintip ün katpayt, özünün içki oyloru menen alek.* (37:14)

‘Başka zamanlarda doğa böyle edip gürelemez, kendi iç düşünceleri ile meşguldür.’

(5).*Törölöt, çaşayt, ölöt adamdar.* (71:12)

‘Doğar, yaşar ve ölür insanlar.’

(6).*Kırgızdar başka köp elderge karaganda cönököy, dosttukka bekem, meymandos, namıska dayım korooldo turgan el.* (139:6)

‘Kırgızlar diğer milletlere göre sade, dostluk kurmada sağlam, misafirperver, namusunu daima koruyan halktır.’

2.Aşağıdaki cümlelerde yalın hâlde olan kişi ya da işaret zamirlerinin özne olarak kullanıldığı görülmektedir (Gültekin 2013:111, Dizdaroğlu 1976:51).

(1).*Bul bala kezdin okuyası.* (52:16)

‘Bu çocukluğumda yaşanan bir olay.’

(2).*Alar mal bakçu.*(51:2)

‘Onlar hayvan bakardı.’

(3).Kiyin alar munu özdörü da tüşünöt, birok anda keç bolot. (19:17)

‘Bunu sonra kendileri de anlayacak, ama o zaman geç olacak.’

(4).Alardı başta men takır ele baykagan ekenmin. (17:22)

‘İlk başta onları tam anlamıyla fark etmemiştim.’

(5).Biz buga da toboo kılabiliriz. (12:31)

‘Biz buna da şükrediyoruz.’

3.Cümlelerde iyelik eki almış olan sayılar da özne olarak kullanılmıştır. (Gültekin 2013:112)

(1).Biri sızık gana boektor menen iştese, ekinçisi tıbıstar cana söz ırgaktarı menen işteyt. (90:20)

‘Biri çizgi ve boyalar ile çalışıyorsa, ikincisi sesler ve ritimlerle ile çalışıyor.’

4.Cümlelerde özne, isim tamlaması biçiminde de görülebilmektedir. (Dizdaroğlu 1976:49)

(1).Dostuktun bekemdiginin sırrı da mına uşunda. (169:7)

‘Dostluğun sağlam olmasının sırrı da işte burada.’

(2).Süyününün özü da oşol taraptan kelgen. (138:5)

‘Sevginin kendisi de o taraftan gelmiş.’

(3).Cıldın kaysı mezigilinde bolso da kündün çıkışı cer betindegi ösümdüktör düynösü için özüñçöele toy,maryam. (99:5)

Yılın hangi mevsiminde olursa olsun, güneşin doğuşu yeryüzündeki bitkiler dünyası için kendilerine göre düğün ve bayramdır.

(4).Düynödö canduu cansızdın baarı biri-biri menen baylanışkan. (23:20)

‘Dünyada canlı cansız tüm varlıklar birbirleriyle bağlantılıdır.’

(5).Közdördün baarı meni talaşıp karaşkansıyt. (18:1)

‘Gözlerin hepsi benimle münakaşa eder gibi bakıyordu.’

5.Cümlelerde özne, sıfat tamlaması biçiminde de görülebilir. (Gültekin 2013:112)

(1).Bir student ırın okuttu. (19:8)

‘Bir öğrenci şiirini okuttu.’

(2).Ooba, cakşı at köñül kuşu. (35:16)

‘Evet, iyi at gönül kuşudur.’

(3).Eski kiyim adamga emne üçün kımbat? (42:5)

‘Eski kıyafetler insan için neden değerlidir?’

(4).Uluu cana tübölüktüü tabiyat bir ele muundun köz adlında özüñ özgörtüp ciberip catat. (49:4)

‘Büyük ve ebedi doğa sadece bir neslin gözünün önünde sürekli değişmiş.’

(5).Denesinde kök ala bolbogon ceri çok, it körbögön korduğu körüp, zorgo kutulup çıkkın caş kelin: “Emi eldin betin kantip karaym” dep namıstanıp calgız kalganda öz tamırın özü kıyıp, ölüp kalat. (73:24)

‘Vücudunda mosmor olmayan bir yeri kalmayan, itin görmediği horluğu, küçümsemeyi görüp, zorla kurtulan genç kadın: Şimdi halkın yüzüne nasıl bakayım” deyip,utanıp, yalnız kaldığında kendi damarını kendi kesip, ölmüş.’

(6).Birok kee bir adamdar ötköndü takır unutup, azırkını da eske albay calañ erteñder menen caşayt. (115:1)

‘Ama bazı insanlar geçmişi tamamen unutup, şimdikini de dikkate almayıp, sadece yarınkiler ile yaşıyor.’

(7).Suulardın kirgen maalı oşentip baştalat. (129:27)

‘Nehirlerin karıştığı zaman öyle başlar.’

(8).*Cazuuçu için calgız kural söz.* (129:3)

‘Yazar için tek kural kelimedir.’

(9).*Alardan algan tarbiya kiyin bizge soguşta da köp cardam berdi.* (149:3)

‘Onlardan aldığımız terbiye sonra bize savaşta da çok yardım etti.’

(10).*Süyününün cazılğan cobosu çok.* (194:11)

‘Sevginin yazılmış bir tarifi yok.’

6. Cümlede özne tekrar grubu biçiminde de görülmektedir.

1.*Adır-kırlar , özön-cılgalar tegiz gül açıp algan.* (127:31)

‘Küçük tepeler, nehir vadiler, hepsi çiçek açtı.’

7. Cümlede özne sıfat-fiil grubu biçiminde de olabilmektedir.

1.*Adamdı biyikke kötörgön akıl.* (59:26)

‘İnsanı yücelten akıldır.’

8. Cümlede özne, isim-fiil grubu biçiminde de görülmektedir.(Dizdaroğlu 1976:55)

(1).*Bayırkı Grek filosofdoru aytkanday, canı ruhaniy düynögö bay kaysı bir adamdar çırak öčkön bölmönü da özdörü menen carık kılıp tura berişi ıktımal.*(62:10)

‘Eski Yunan filozoflarının söylediği gibi, yeni ruhi dünyada kimi insanların ışığı sönmüş odayı varlıklarıyla aydınlatıvermesi mümkün olacak.’

(2).*Poeziyanı tüşünüü cana anı kabıl aluu ar kimde ar kanday.* (53:12)

‘Şiiri anlama ve onu kabul etme herkeste farklı farklıdır.’

(3).*Düynönün tınımsız özgörü turganın sezüü dele kıyın emes.* (47:30)

‘Dünyanın durmaksızın değiştiğini hissetmek hiçte zor değil.’

(4).*Bir minutaga bolso da anı cogotuu – özüñ-özü adaşkan menen barabar.* (30:26)

‘Bir dakikada olsa da onu yitirmek, kendiliğinden yolunu kaybetmek iledir.’

(5).Kırgız tarihın alarsız köz aldığa toluk keltirüü eç mümkün emes. (12:6)

‘Kırgız tarihini onlarsız göz önüne tamamen getirmek hiç mümkün değil.’

9. Cümlede öznenin çıkmalı tamlama biçiminde de olabildiği görülmektedir.
(Gültekin 2013:113)

1.Biröödön biröö surayt. (33:9)

‘Birinden biri sorar.’

10. Cümlede özne bir cümlecik biçiminde olabilmektedir.

1.Anı bilgize turgan adamdın içki düynösü. (146:5)

‘Onu anlayan insanın iç dünyasıdır.’

11. Cümlelerde özne birden fazla olabilmektedir. Böyle özneler, birbirlerinden bağlaçlarla veya virgülle ayrılır (Özkan ve Sevinçli 2008:105).

(1).Bütkül düynönün şıbıstarı, mezgildin kıymılı, cerdin aylanışı-baarı saga ugulat.
(49:24)

‘Bütün dünyanın fısıltıları ,zamanın hareketliliği, yeryüzünün dönmesi hepsi sana duyulur.’

(2).Alarga uşul formanı berüü üçün şamal da, camgır da, a balkim, kosmostuk küçtör da miñ cıldar boyu ayabay emgektengen. (132:14)

‘Onlara o şekli vermek için rüzgâr da, yağmur da belki de evrensel güçler de binlerce yıl boyu çok emek vermişler.’

(3).Til da, söz da –eldik akılmanduuluktun asıl kazınası. (259:11)

‘Dil de, söz de millet olarak akıllı olmanın değerli hazinesidir.’

12. Bazı cümlelerde, öznenin ardından özne açıklayıcısı ile birlikte de verilebilmektedir (Karahan 2019:19).

(1).Biz, (adamdar) gana ante albaybız. (244:16)

Adamdar: ‘Biz’ öznesinin açıklayıcısıdır.

‘Sadece biz insanlar öyle yapamayız.’

(2).«Siler, (akındar), eptep ele birnemelerdi oyunardan alıp caz bergesiner» dep keeler bizdi künöölöp kalışat. (143:29)

akındar: ‘Siler’ öznesinin açıklayıcısıdır.

“Sizler, şairler, uygun bir dille, bir şeyleri eleştirerek yazıveriyorsunuz.” diyerek bazı zamanlar bizi suçluyorlar.’

(3).Biz, tirüü adamdar, çaşap ele cürüp turmuşstun emne ekenin bilbeyt ekenbiz. (124:8)

tirüü adamdar: ‘Biz’ öznesinin açıklayıcısıdır.

‘Biz, hayatta olan insanlar, yaşamamıza rağmen hayatın ne olduğunu bilmiyormuşuz.’

13. Özne, teklik 1.kişi olduğu durumlarda cümlede açık olarak bulunmayabilir ve cümlede yüklemde bulunan kişi ekiyle de var olabilir. Yani yüklemde bulunan kişi eki öznenin kim olduğunu gösterir (Karahana 2019:20).

(1.)Cayloogo cañı kelgen tünü, ava almaşılgandarbı, köpkö uktay albay, tışka çıktım. (17:15)

‘Yaylaya yeni geldiğim gece, hava değişiminden olsa gerek uzun bir süre uyuyamayıp, dışarı çıktım.’

(2).Sansız coo menen baatırlarça salgılaştım. (266:3)

‘Sayısız düşmanla kahramanlar gibi savaştım.’

Biz çalışmamızda, hitap unsurlarını cümle dışı ögeler arasına aldık ama Özmen “Türkçenin Sözdizimi” adlı eserinde hitap unsurlarını seslenmeli özne olarak almıştır (Özmen 2013:33).

1.2.1.2.1. Özne-Yüklem Uyumu

(*Eerçişüü Baylanış*)

Cümlelerin esas öğeleri olan özne ile yüklemnin şahıs ve sayı yönünden birbirine uyumlu olduğu kelime grupları özne-yüklem uyumu içerisine girmiştir.

Kırgız Türkçesindeki özne yüklem uyumaise kelime grupları konusunda adı geçen *eerçişüü baylanış* adındaki yapı ile sağlanır (Saparbaev, İmanov 1988:25).

Çağdaş Kırgız Türkçesinde özne yüklem uyumu şu şekildedir:

1. Aşağıdaki örneklerde teklik ve çokluk 1. ve 2. kişilerde özne ile nesne arasında sayı ve kişi yönünden uyumlu olduğu görülür.

(1). Men buga eç nesre dey albadım. (21:8)

‘Ben buna hiçbir şey diyemedim.’

(2). Sen anda oturup es algıday bolosuñ. (24:7)

‘Sen orada oturup dinlenmiş gibi olursun.’

(3). Biz mına oşondoy kezibizden tartıp kezekke turup üyröndük. (28:19)

‘Biz işte o zamandan beri, sırada beklemeyi öğrendik.’

(4). Siz meni keçirip koyuñuz, bul maktangandık emes. (52:29)

‘Siz beni affediniz, bu övünmek değil.’

(5). Biz ar-biribizge ubaktıluu gana berilgen ömürdү caşap catabız. (104:14)

‘Biz sadece her birimize sınırlı verilen ömürü yaşıyoruz.’

(6). Men caraatıma baylanıştuu soguştan 1944-cılı kayttım. (151:4)

‘Ben yaralanmama bağlı olarak savaştan 1944 yılında döndüm.’

2.Kırgız Türkçesinde öznelerin ve yüklemelerin çokluk 3.kişi olan cümlelerde anlaşmaları daha çok görülür (Kirchner 1998:353).

(1).Alar meyli cıyındarda, meyli gezitterde, üstü üstünö ele maktalıp catışçu. (78:32)

‘Onlar hem toplantılarda, hem gazetelerde, tekrar tekrar övünürlerdi.’

(2).Azırkılarantişpeyt. (218:26)

‘Şimdikiler öyle yapmıyorlar.’

(3).Alar meni ortogo olturguzup alıp, özdörünün azırkı düynölörü cönündö aytıp catıştı. (219:1)

‘Onlar beni ortaya oturtup, kendilerinin şuanki yaşantıları hakkında konuşular.’

(4).Alar cıl sayın özdörün üşüntüp tazalap cana canılap alıшат. (244:14)

‘Onlar her yıl kendilerini bu şekilde tazeler ve yenilerler.’

(5).Alar köbünçö hor aytıшат. (158:2)

‘Onlar genellikle koro şeklinde söylüyorlar.’

3. Cümlede özne görevindeki unsur çokluk 3.kişide hayvan ve bitkiyse, yüklem de teklik üçncü kişide olur (Gültekin 2013:117,Dizdaroğlu 1976:69).

(1).Kızgaldaktar bizdin cerdekay mezgilden beri ösöt? (237:6)

‘Gelincikler bizim burada hangi mevsimden beri yetişiyor?’

(2).Alar biyik çokulardın kaptaldarı arkıluu salaalap agıp, cılgalarga tüşıp anan çoñ suularga koşulat. (129:25)

‘Onlar yüksek tepelerin yan kısımları vasıtasıyla kucaklanıp akıp, nehirlerle indikten sonra büyük sulara karışır.’

(3).Alar eç kaçan ün katpayt, kaçan da bolso oor-salmaktuu, toktoo. (125:2)

‘Onlar hiçbir zaman ses çıkarmaz, ne zaman olursa olsun ağır ve ciddi.’

(4).Alar azır da bizdin dürküröp önügüp catkan uluttuk calpı ruhiy madaniyatıbizdin baştalgıc bulagı bolup, anın negizi özögün tüzöt. (12:11)

‘Onlar şimdi de bizim muvaffak olduğumuz milli ortak ruhî medeniyetimizin ilk pınarı olup, onun anlam özünü verir.’

I.2.1.3.NESNE

(Toluktooç)

“Fiilin tesir ettiği nesneyi, şeyi, şahsı karşılayan cümle unsurudur. Fiillerin bir kısmı geçişli bir kısmı geçişsizdir. Yani bir kısım yapma, bir kısım olma ifade eder. Geçişli fiiller tesir edecek bir nesne isterler. İşte, bu nesneyi karşılayan cümle unsuru nesnedir. Şu halde nesne, yalnız fiili geçişli cümlelerde bulunur.” (Ergin 2013:399-400).

Kırgız Türkçesinde ise özne ve yüklem dışındaki diğer öğeler için daha genel bir tanım vardır. Gramer açısından ana unsurları birbirine bağlayıp onları açıklığa kavuşturan, cümlede verilmek istenen ifadeyi genişletip, cümleyi tamamlamak için gerekli olan düzeni de yerine getiren cümle unsurlarına *aykındooç*(tanımlayıcılar, yardımcı öğeler) denir. Kendi içinde *toluktooç* (nesne), *bışıktooç* (zarf), *anıktooç* (niteleyen) gibi kısımlara ayrılır (Caparov 1979:138-187). Nesneler ek alıp almamasına göre iki bölümde ele alınır. Ek alan nesneye *belirtili nesne*, ekiz nesneye *belirtisiz nesne* adı verilir.

1.Belirtili nesne, 2.Belirtisiz nesne.

I.2.1.3.1.Belirtili Nesne

(Müçölüü Tike Toluktooç)

En genel tanımla nesne, “Cümlede fiilin gösterdiği işten doğrudan etkilenen öğedir” olarak karşımıza çıkar (Demir ve Yılmaz 2012:248).

“Cümlede fiili geçişli olan yüklemın belli bir kişiyi veya nesneyi etkilediğini gösteren ve yükleme durumu eki almış olan nesne.” (Korkmaz 2010:38). Belirtili nesneyi bulabilmek için “Kimi, Neyi?” soruları sorulmaktadır.

Belirtili nesne yalnızca yüklemi geçişli fiillerde bulunur. Çağdaş Kırgız Türkçesinde belirtili nesne için *tike toluktooç* kavramı kullanılır.

Belirtili nesne alan cümlelerde, yükleme hâli çekim eki ulanırsa, somut, yalnız, bilinen bir şeyin ilişkisini bildirilirse, bu durum bahsi geçen şeyler hakkında daha önce söz edildiği anlamına gelir ve nesne görevini yerine getirmiş olur (Caparov, 1979:147).

1.Belirtili nesne bir kelimedenden meydana gelebilir (Karaağaç 2009:193).

(1).*Azırınça alardıkın uga elekmin.* (20:33)

‘Şimdiye kadar onlarınkini duymuş değilim.’

(2).*Alardı men keede tüşümdö da köröm.* (52:20)

‘Onları ben bazen rüyamda da görüyorum.’

(3).*Al birin taanıyt.* (54:12)

‘O birini tanımış.’

(4).*Bul suroo keede özünön özü kele kalat, okuuçular da munu köp suraşıat.* (68:23)

‘Bu soru bazen kendi kendine geliyor, okuyucular da bunu çokça soruyorlar.’

(5).*Bizdi düynögö ene bergen.* (270:6)

‘Bizi dünyaya anne getirmiş.’

(6).*Erteñ menen ırlarımdı basmaga tapşırmak bolçumun.* (268:5)

‘Sabahleyin şiirlerimi basım evine teslim edecektim.’

2.Cümlede belirtili nesne sayısı birden fazla olabilir (Karaağaç 2009:193,Gültekin 2013:118).

(1).*Coomarttan men agıl-tögüldüktü, erkindikti alsam, Alikuldan salmaktuuluktu cana oyluuluktu aldım.* (241:24)

‘Coomarttan ben sel gibi dökülmeyi, özgürlüğü aldıysam, Alikul’dan da ciddiyeti ve düşünceli olmayı aldım.’

(2).Mezgildin mazmunun ön-tüsün cana anın okuyaların çındıkka tayap, canıdan gana körö baştadık. (212:35)

‘Zamanın ne demek olduğunu, yüzünü, görünüşünü ve onun olaylarını gerçekliğe dayayıp, yeniden görmeye başladık.’

(3).Anın poeziyası öz mezgilinde turmuştağı canı körünüştördü , canı tüşünüktördü cana obrazdardı açtı. (203:6)

‘Onun şiiri kendi döneminde hayattaki yeni manzaraları, yeni kavramları ve imgeleri açtı.’

(4).Men anın cılıulugun, erkeletkenin dayım sezem. (255:17)

‘Ben onun sıcaklığını, nazlandığını her zaman hissedirim.’

3.Kelime Grubu Yapısındaki Nesne

a.Belirtili İsim Tamlaması Yapısındaki Nesne

(1).Bul mezigil içinde adamdar cılkının eki cüzdön aşık türlörün tabışkan. (267:8)

‘Bu dönemde insanlar atın iki yüzden fazla cinsini bulmuşlar.’

(2).Alardın toluk yelesin bi zuguu arkıluu gana köz aldığa keltire alabız.(60:26)

‘Onların tüm hayalini, sadece duyduğumuz aracılığıyla göz önüne getirebiliyoruz.’

(3).Bir kezde men ayıldagı adamdardın barın taanıçumun, attarına çeyin bilçümün.(47:31)

‘Bir zamanlar ben köydeki insanların hepsini tanırdım, adlarına kadar bilirdim.’

b. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Nesne

(1).Menin çıgarmaçılığım köp ele akındar ar kaday deñgeelde öz taasirlerin tiygizdi. (27:19)

‘Benim yaratıcılığımı birçok şairler her türlü seviyede kendi etkilerini gösterdi.’

(2).Cılkı tukumun adam balası kaçandan beri bilet? (267:1)

‘At cinsini insanoğlu ne zamandan beri biliyor?’

c. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Nesne

(1).Singan kanattarın alıp salıp, orduna canısın koyuşat.(234:4)

‘Kırılan kanatlarını alıp, yerine yenisini koyuyorlar.’

(2).Bul caktan düynögö atagı çıkkın kaçın bir adamdardın ısmın bilebiz.(252:25)

‘Bunun sayesinde dünyada ünlenen birçok insanın adını biliyoruz.’

(3).Anan bul okuyanı köp cıldarga çeyin unutalbay cürdüm.(46:5)

‘Sonra bu olayı yıllarca unutamadım.’

(4).Bul suroolordu ar kim özüñö berebi şeksiz. (15:24)

‘Bu soruları herkesin kendine sorduğu süphesizdir.’

d.Sıfat-Fiil Grubu Yapısındaki Nesne

(1).Köbünçö temanı işetkendi bilbeyt. (19:9)

‘Genellikle konuyu işlemeyi bilmez.’

(2).Mugalimdin bul aytkanı maga da caktı. (21:18)

Öğretmenin bu söylediği benim de hoşuma gitti.

(3).Azır adamdık ıyman abiyir cetişpey catkan kezde, islam dini özüñçö filsofiya, düynögö özüñçö köz karaş, bütündöy türk elderinin madaniy kazınası katarı ötü zor maanige ee ekenin eç kim tana albayt. (228:8)

‘İnsanlarda iman ve vicdanın az olduğu bu zamanlarda, İslam dini özellikle felsefe, dünyaya karşı bakış açısı ve tüm Türk halklarının medenî hazinesi olarak çok büyük anlama sahip olduğunu hiç kimse inkâr edemez.’

I.2.1.3.2.Belirtisiz Nesne

En genel tanımla belirtisiz nesne eksiz olan, yapma haliyle bildirilen nesne, belirtisiz nesnedir şeklinde tanımlanır. Kırgız Türkçesinin söz dizimi üzerine çalışılan bir eserde belirtisiz nesne için “*Belirtisiz nesne ile kendisinin yöneticisi olan yüklem arasındaki söz dizimlik ilişki, cümlelerin temel ögesi öznedeki olduğu gibi eksiz, sıfır biçim birimle sağlanmaktadır.*” ifadeleri kullanılır (Ceritoğlu 2012:119) .

(1).*Keçke cuuk Isık-Köl eki boyok aldı.*(237:31)

‘Geceye doğru Isık Göl iki renge büründü.’

(2).*Siler emi atasız baatır bolduñar.* (266:8)

‘Siz şimdi atasız kahraman oldunuz.’

I.2.1.4. YER TAMLAYICISI

(Toluktooç)

Karaağaç (2009:193) “*Cümlede yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma bildirirerek yüklemi tamamlayan öge yer tamlayıcısıdır.*” tanımını yapmıştır.

Yine konuyla alakalı olarak Gültekin (2013:121) “*Cümlede –Ga yaklaşma,-da bulunma ya da –dan çıkma hâli eklerinden birini alan unsur, genellikle, yer tamlayıcısı işlevi yapar.*” diyerek değerlendirmede bulunmuştur.

Kırgız dil bilgisinde ise yer tamlayıcısı kavramı hakkında, *Toluktooç* başlığı altındaki “*tike toluktooç*” ve “*kıyır toluktooç*” kavramlarından “*kıyır toluktooç*” bahsinde söz edilmektedir. Dolaylı nesneler, yönelme, bulunma ve ayrılma hâl eklerini almış kelimeler ile, edatlardan oluşur (Caparov 1979:149). Kırgız dil bilgisinde, yer tamlayıcısı için verilen tanım, içerisine edatları da dâhil ettiği için daha geniş bir kavramdır.

I.2.1.4.1. Yaklaşmalı Yer Tamlayıcısı

Yaklaşmalı yer tamlayıcısında ise yaklaşma bildiren yer tamlayıcısının–*Ga* ekini mutlaka alması gerekir. Bu durum fiildeki hareketin kendisine doğru yaklaştığı anlamına gelir.

(1).*Men buğa eç nesre dey albadım.* (21:8)

‘Ben buna hiçbirşey diyemedim.’

(2).*Köp kişi bolup ayılga cönödük.* (269:12)

‘Çoğalıp köye doğru hareket ettik.’

I.2.1.4.2.Çıkmalı Yer Tamlayıcısı

Çıkmalı yer tamlayıcısında ayrılma hâli eki olan –*dan* ekinin alınmış olması gerekir. Bu durum fiildeki hareketin kendisinden uzaklaştığı anlamına gelir.

(1).*Caykısın eki eldin maçlıları dal oşol cerden baş koşot, konuştarı aralaş.* (256:6)

‘Yazın iki halkın hayvan bakıcıları tam orada birleşip, geceleyecekleri yerleri dolaşırlar.’

(2).*Munu men öz tacrıybamdan bilem.* (40:6)

‘Bunu ben kendi tecrübelerimden biliyorum.’

I.2.1.4.3.Bulunmalı Yer Tamlayıcısı

Özmen (2013:39) “*bulunma durumundaki dolaylı tümleş, yüklemde söz konusu olan eylemin oluş yerini bildirir.*” şeklinde ifade etmiştir. Bulunmalı yer tamlayıcısında bulunma hâli eki olan –*da* ekinin mutlaka olması gerekir.

1.*Suunun arkı öyüzündözankaygan biyik tonun boorunda eski konuş turat.* (9:22)

‘Nehrin öteki tarafında göklere doğru yükselen yüksek dağların bağrında eski yerleşimyeri duruyor.’

2.*Alardı men keede tüşümdö da köröm.* (52:20)

‘Onları ben bazen rüyamda da görüyorum.’

3.*Mañdayında cıldız kaşkası bar, arktı eki butu bakayınan ak, moynu içke, cumuru, kulun cal, tuyaktarı betondon kuyganday moskool, kelişken mal.* (245:21)

‘Alnında beyaz lekesi olan, arkadaki iki bacağı aşık kemiğinden ak, boynu ince, yumru, bahadır tay, ayak tırnakları betondan yapılmış gibi sağlam yapılı, gelişmiş hayvan.’

4.*Deñiz ceeginde oturam.* (238:10)

‘Deniz kenarında oturuyorum.’

Bir cümlede, yukarıdaki yer tamlayıcısı eklerinden birini almış olduğu hâlde yer, yön ifade etmiyorsa, bu durumda yer tamlayıcısı olarak değil de, zarf tümleci olarak görev yapmış olurlar (Özkan ve Sevinçli 2008:123). (5.) örnek buna örnektir.

5.*Keleşek vraçtardı dayardoo uçurunda, baarıdan murda alardın münözü, adamdık sapatı, kesiptik etikası katuu eske alınuuga tiyiş.* (232:1)

‘Gelecekteki doktorları yetiştirirken, hepsinden önce onların ahlâklarına, insanlıklarına ve meslek etiğine dikkat edilmesi gerekir.’

1.2.1.5. ZARF TÜMLECİ

(*Bışıktooç*)

Cümlelerin ana unsurlarından olan yüklemine göre, cümlede var olur ve cümleyi yüklemdeki fiilin gösterdiği eylemin yönünü, durumunu, zamanını belirtmesi özelliğinden dolayı daha özellikli ve belirgin hâle getiren öge zarf tümlecidir (Özkan ve Sevinçli 2008:115). Türkiye Türkçesinde zarf terimi için genellikle “**zarf**” “**belirteç**” gibi terimler kullanılmakla beraber, Banguoğlu bu yapıyı “**zarflama**” olarak adlandırır.

“Kırgız Tilinin Sintaksisi” adlı eserde *aykındooç* (tamlayan, niteleyen) türünün en fazla kullanılan türünün *bışıktooç* (zarf) olduğundan bahsedilir.

Zarfların, belirginlik katacak olan sözlerle, söz dizimsel kategorilerle, her türlü söz dizimsel ilişkilerde bulunup, onların her çeşit durumlarını belirttiği ve tasdiklediği ifade edilir. Ve zarf teriminin tanımı, hareketin vasfını, ölçüsünü, zamanını, yerini ve maksadını ve durumunu bildiren niteleyici sözleri zarf olarak nitelendirilir (Caparov 1979:171-172).

1. Aşağıda verilen örneklerde karşılaşılan *algaç*(önce), *büğün* (bugün), *cıl da*(her yıl), *eçak*(çoktan), *eç kaçan*(hiçbir zaman), *emi*(şimdi), *emiten*(şimdiden), *erteñ* (yarın), *erteñ menen* (sabahleyin), *keede*(bazen), *kiyin*(sonra), *murda*(önce), *nebak*(çoktan), *kündür-tündür*(gece-gündüz), *bıyıl*(bu yıl), *azırtan ele*(şimdiden) gibi bazı kelimeler cümlede zarf tümleci olarak kullanılmıştır ve yüklemdeki fiilin zamanını göstermektedirler.

(1). *Birok, azırtan ele ır cazuu kıyınday baratkanı baykalat.* (261:28)

‘Ama daha şimdiden şiir yazmak zormuş gibi görülüyor.’

(2). *Talastagı Keñ-Kol öröönü bıyıl kızgaldakka cık tolo.* (236:20)

‘Talastaki Keñ-Kol vadisi bu yıl gelincik ile dolu.’

(3). *Büğün uşunday, erteñ kayra başkaça.* (224:7)

‘Bugünböyle, yarın tekrardan farklı.’

(4). *Kündür-tündür tınımsız ooruyt.* (220:6)

‘Gece gündüz devamlı ağrıyor.’

(5). *Algaç bilet çok ele, kiyin ava ırayı toskool boldu.* (202:18)

‘Önce bilet yoktu, sonra hava durumu engel oldu.’

(6). *Müzeydi körüüçülör nebak körüp büt könsüdü.* (201:26)

‘Müzeyi görücüler çoktan gördü.’

(7). *Al carattar eçak ayıkkın, tagı gana turat.* (200:6)

‘O yaralar çoktan iyileşti, sadece izleri duruyor.’

(8).Keede, keç küügümgö çeyin iştep, alıstağı ayılda cetalbay konup da kalar elek. (101:15)

‘Bazen de, akşam karanlığına kadar çalışıp, uzaktaki köye varamadan kalırdık.’

(9).Mına emi, közü ötkönünö carım kılım aşsa da, bak-darağı arkıluu atı öçpöy , el oozunda kele catat. (74:10)

‘İşte şimdi ölmesinin üzerinden yarım asır geçse de bahçe ve ağaçlarının varlığıyla adı unutulmadan, halk ağzında yaşıyor.’

(10).Aldıda kelatkan suukka karabastan, alardın emiten mınday abalda kalışı eç tüşünüksüz. (32:22)

‘Önümüzde gelen soğuga bakmadan, onların şimdiden böyle bir durumda kalmaları anlamsız.’

(11).Çıgarmaçılık işte kün cıluu mezgilderde erteñ menen erte turup, tabiat arasında iştöö paydaluu. (29:25)

‘Eser yazmada, havanın ılık olduğu zamanlarda sabah erkenden kalkıp, doğanın arasına karışıp çalışmak faydalıdır.’

(12).Artistter elge barat,el alardı kabil aluudan, kanbagan suusun sıyaktuu alardı uguudan eçkaçan cadabayt. (13:1)

‘Artistler halka gider, halk onları kabul etmekten, suya kanmıyor gibi onları anlamaktan hiçbir zaman bıkmaz.’

(13).Cılda cayloogo mal aydap ötüp cürçü köpürönü bıyıl cazda suu alıp ketken. (129:31)

‘Her yıl yaylaya hayvanın sürülüp geçileceği yer olan köprüyü bu yıl baharda su tahrip etti.’

(14).Cergiliktüü kişilerdin aytuusuna karaganda, mında murda gül mınçalık öşçü emes eken. (236:23)

‘Yerlilerinin dediğine göre, burada önceleri çiçek bu kadar yetişmezmiş.’

2.Aşağıda verilen cümlelerde görülen *ança* (*o kadar*),*ança-mınça* (*biraz*), *bir az* (*biraz*) *abdan* (*çok*), *dağı* (*daha*),*dağı ele* (*halâ*), *dalay* (*pek çok*) *köp* (*çok*), *ötö* (*çok*) gibi kelimeler yüklemnin önünde gelerek onları miktar (azlık-çokluk) yönünden niteleyen zarf tümleci olurlar.

(1).*Sogušta cürgön kezimde, men toolorumdu köp sagındım.* (47:17)

‘Savaşta olduğum zamanlarda, ben dağlarımı çok özledim.’

(2).*Ataktuu akın kelalbay kaldı degende, cıynalgandar ayabay naarazı boluşat.* (53:17)

‘Ünlü şairin gelemeyeceğini söyledikleri anda toplananlar hiç memnun olmamışlar.’

(3).*Bala kezde soko aydaşıp, mında dalay cürgöm.* (101:14)

‘Çocukken çift sürüp, orda oldukça yaşadım.’

(4).*A birok caralanıp catkan uçur dağı ele köz aldında.* (200:7)

‘Ama yaralandığım an hala gözümün önünde.’

(5).*Azır mında kirgen-çıkkandar ança baykalbayt.* (201:27)

‘Şimdi ise buraya giren çıkanlar o kadar gözetilmiyor.’

(6).*Bir gana caman ceri –biz oruçsa, Kütepov Kırgızca bilçü emes, birok oşogo kaabastan, a kişinin çıdamkaylığı, münözünün turuktulugu, öz işine köşöörüp berilgendigi, a balkim, al baldardı cakşı körgöndüğü üçündür, aytör biz tezinen oruçsa süylögöndü ança-mınça bile baştadık.* (214:7)

‘Tek kötü olan şey bizim Rusça, Kütepov’un da Kırgızca bilmemesiydi, ama biz buna takılmayıp, onun karakterinin sağlamlığı, kendi işinde direnmesi sayesinde, belki de onun çocukları sevmesinden dolayıdır kısacası biz tez elden rusça konuşmayı biraz öğrenmeye başladık.’

(7).*Oşol altın uruk kiyinki caştarda da saktalışın men ötö kaalar elem.* (230:17)

‘O altın soyun sonraki nesillere de saklanmasını ben çok arzu ederdim.’

(8).Barıp kelgenderdin aytuusuna karaganda Pensiya bulununda caşagan kalktarga münüşkörlük önör ayabay önükkön. (233:25)

‘Gidip gelenlerin anlattıklarına göre, İran civarında yaşayan halklarda avcı başılık oldukça gelişmiş.’

3.Aşağıda verilen cümlelerde görülmüş *ele*“çabucak”, *ulam*“sürekli”, *cakşı* “iyi,güzel”, *çanda*“nadiren”, *eptep*“çokça”, *betme-bet*“yüzyüze”, *daroo*“hemen”,*ayabay*“pek çok”, *munday*“böyle”, *arañ ele*“zar zor”,*arañ*“zor”gibi kelimeler fiildeki hareketin durumunu ve tarzını bildirmektedirler.

(1).Küzgü açık asman tez ele bürkölö kaldı. (243:23)

‘Sonbahara ait açık gökyüzü çabucak kapandı.’

(2).Carık berip kelip *ele*, ay ulam bir bulutka caşırınıp kalat. (240:23)

‘Aydınlık vererek gelirken, ay sürekli bir bulutun arkasına saklanıyor.’

(3).Öz çıgarmasının deñgeelin başkalarga karaganda avtor özü cakşı bilet. 223:30)

‘Kendi eserinin seviyesini başkalarına göre yazar kendi iyi bilir.’

(4).Kündüzgü asmandı biz çanda gana karaybız, ayırıkça kündün açık ce bürköö kezin, caay ce caabay turganın bilgibiz kelgende gana. (219:17)

‘Gündüz gökyüzüne sadece nadiren bakarız, özellikle günün açık ve kapalı anında, yağacağını ya da yağmayacağını anlamak istediğimiz zamanlarda.’

(5).O,anda adamdar eptep biri-birine cakşılık kaluunun coldorun izdeşer *ele*. (218:25)

‘O zaman insanlar birbirine çokça iyilik yapmanın yollarını ararlardı.’

(6).Antkeni, bizdin ömür duşman menen betme-bet kelgen kaarduu sinoolorgo özün aktadı. (102:6)

‘Çünkü, bizim ömrümüz düşman ile yüzyüze geldiğimiz azaplı mücadelelerde kendini akladı.’

(7).*Alardın oşolkoburun tınşap kelatkan men caratılıştın bul sırın başkalar menen daroo bölüşküm keldi.* (69:1)

‘Onların bu mırıldanışını duyan ben, doğanın bu gizemini başkalarıyla hemen paylaşmak istedim.’

(8).*Kimdir biröö daraktın caş butağın sındıram dep, sındıra albay, ayabay culmalap ezip, anan taştap ketken.* (34:26)

‘Kim olduğu bilinmeyen birisi ağacın taze dalını koparayım deyip, eliyle iyice yakalayıp, kıramayınca atıp fırlatmış.’

(9).*Bizde munday balaket cok.* (28:12)

‘Bizde böyle bir felaket yoktur.’

(10).*Ulam cogorkular bülbüldöp, arañ ele körünöt.* (17:30)

‘Yukarıdakiler her zaman silik görünür, çok zor görünürler.’

(11).*Oşentip, iştegeni bir ay boldu, üç carım metr cerdi arañ kazıştı.* (186:7)

‘Böyle yapıp, çalışalı bir ay oldu, üç yarım metre yeri zar zor kazdılar.’

4. Aşağıdaki cümlede görülen *öydö* “*yukarı*” kelimesi ise yüklemdeki fiilin yönünü bildirmektedir.

(1).*Anday adamdar cerdegi mayda-çüydödön köbüröök öydö turuşat.* (258:14)

‘Öyle adamlar, yerdeki ufak tefekten daha fazla yukarıda dururlar.’

I.2.1.6.CÜMLE DIŞI UNSURLAR

(*Süylömgö Müçö Bolo Albagan Karatma, Kirindi, Sırdık Sözdör*)

Ergin (2013:401) cümle dışı unsurlar için “*Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar*” şeklinde bir tanım getirmiştir.

Özmen (2013:43) Türkçenin söz dizimini incelediği bir çalışmasında cümle dışı unsur için “**bağımsız tümleç**” terimini kullanır ve “*cümleye türlü anlam ilişkileri ile katılan; ancak, yükleme doğrudan doğruya bağlanamayan, yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen cümle ögesi*” şeklinde tanımlar.

Cümle dışı unsurlar, bir cümlenin herhangi bir yerinde bulunabilirler ve hitap unsurları, ünlemler, ara sözler cümle dışı unsurlardır (Özmen 2013:44, Özkan ve Sevinçli 2008:124, Karaağaç 2009:196).

1.*Başımdı cogoru kötörüp alsam, o caratkan, bir ese çooçuy tüştü: töbömdö çon-
çon cıldızdar uşunçalık cakın tüşüp kelip, bakırayıp-bakırayıp meni tiktep kalışkan!*
(17:18)

‘Kafamı yukarı kaldırdığımda, o Allahım, biraz ürktüm. Tepemdeki büyük büyük yıldızlar bir o kadar yakın görünüyorlardı, gözlerini fal taşı gibi açıp bana bakıyorlardı.!’

2.*Aksakal, meni keçiresiz, -dedim bir kezde çıdabay.* (40:16)

-Aksakal beni affediniz,-dedim bir anda dayanamadan.’

3.-*Olda kokuy, ay, oşondoy bele? Karılıktı degi baarı ele çanat eken go,-dep kaktırıp
külüp kaldı.* (39:20)

‘-Vah vah, öyle mi? Yaşlılığı hepsi küçümsüyormuş herhalde deyip, katıla katıla güldü.’

1.2.1.7.CÜMLEDE ÖGELERİN SIRALANIŞI

Türk dilinin cümle yapısında yardımcı öge önce, temel cümle sonra gelmektedir (Dizdaroğlu 1976:10, Gültekin 2013:128). Cümlenin öge sıralanışı öznenin başta yüklem sona olması şeklindedir. Yüklem daima cümlenin sonunda bulunduğu cümleler kuralı cümlelerdir.

Cümlede bir unsur vurgulanmak isteniyorsa, o unsur yükleme yaklaştırılır. Cümlede yeri değişmeyen unsur ise belirtisiz nesnedir. Belirtisiz nesneözne belirtilmişse daima yüklem önünde yer alır. Cümleyi çeşitli yönlerden tamamlayan unsurlar olan zarf tümleci, yer tamlayıcısı gibi unsurların yeri ise serbesttir.

Bu durum Kırgız Türkçesinde aynılık göstermektedir. Fakat bu durum “Birleşik cümleler de, Türk dilinin genel kaidesine uyarak yardımcı cümlecik önce, temel cümle sonra gelir. Bu kaide şartlı, iç içe ve ki’li birleşik cümlelerde korunmaz ve temel cümle önce, yardımcı ki’li cümlecik sonra gelir.” (Gültekin 2013:128) bu kural ile bir istisna gösterir. Kırgız Türkçesinde ki’li birleşik cümle olmadığı için bu özellik burada verilmeyecektir. Aşağıda Kırgız Türkçesinde karşılaşılan bazı cümle tipleri ve bu cümlelerin sıralanışları verilmiştir:

1. *Bizde / ötköndördü tuuroo ce başkalarga okşoşuu önökötü / küçtüü.* (14:10)

Yer tamlayıcısı / Özne / Yüklem

‘Bizde geçmişi taklit etme ya da başkasına benzeme alışkanlığı güçlüdür.’

2. *Bul suroolordu / ar kim özünö berebi / şeksiz.* (15:24)

B’li nesne / Özne / Yüklem

‘Bu soruları herkesin kendine sormuş olduğu süphesizdir.’

3. *Bayatan beri / camgır / kuyup catat.* (19:23)

Zarf Tümlenci / Özne / Yüklem

‘Son günlerde yağmur yağıyor.’

4. *Başka eç bir naam / aga / teñ kelbeyt.* (21:19)

Özne / Yer Tamlayıcısı / Yüklem

‘Başka hiçbir nam buna denk değildir.’

5. *Cakında / oşondoy adamdardın birine / keziktim.* (37:25)

Zarf Tümlenci / Yer Tamlayıcısı / Yüklem

‘Yakın zamanda böyle adamların birine rastladım.’

6. *Tüz-Aşuu cana Suusamır cayloolorunun aralığında / Üç-Çat degen cer / bar.* (46:27)

Yer Tamlayıcısı / Özne / Yüklem

‘Tüz-Aşuu ve Suusamır yaylalarının arasında Üç-Çat diye yer var.’

7.*Algaçkı adam denizden kelgen degen da bocomoldor / bar.* (59:1)

Özne / Yüklem

‘İlk insanın denizden geldiğine dair ihtimaller var.’

8.*Asman / cıldızdarga / kayradan / toldu.* (60:11)

Özne / Yer Tamlayıcısı / Zarf Tümleci / Yüklem

‘Gökyüzü yıldızlar ile tekrardan doldu.’

9.*Menin köz adlıma / ötkön soguştun elesteleri / keldi.* (61:17)

Yer Tamlayıcısı / Özne / Yüklem

‘Benim gözümün önüne geçirdiğim savaşın hatıraları geldi.’

10.*Al comoktordu / tayetemden / ben / köp / uktum.* (94:2)

B’li Nesne / Yer Tamlayıcısı / Özne / Zarf Tümleci / Yüklem

‘O masalları, ben ninemden çok dinledim.’

1.2.2. CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Türkçe’nin sözdizimi inceleme alanına, kelime grupları, cümle ögeleri ve cümle çeşitleri girmektedir. Cümle çeşitleri konusudğer iki bölüme nazaran biraz daha karmaşık durumdadır. Çünkü dilciler arasında cümle çeşitlerini sınıflandırma konusunda az çok farklılıklar görölmektedir. Cümlelerin ögeleri bölümünde, ögeleri bulmak için sorulan sorular olsun, cümlelerin ögelerini belirleme olsun daha az karmaşık iken, cümle çeşitleri biraz daha karmaşık bir durum sergiler. Cümle çeşitlerini belirlemedeki uzlaşamama, cümlelerin hangi kaidelere göre sınıflandırılacağı, neye göre bir gruba mensup edileceğı ve bu grupların içine ne tür cümlelerin gireceğı gibi konuları kapsar. Bizim bu çalışmada esas aldığımız tasnif ise şu şekildedir;

- a. Anlamına göre cümleler : a)Bildirme cümlesi b)Emir cümlesi c)Ünlem cümlesi d)Soru cümlesi
- b. Yüklemin türüne göre cümleler: a)İsim cümleleri b)Fiil cümleleri
- c. Yüklemin yerine göre cümleler: a)Kurallı cümleler b)Devrik cümleler
- d. Yapısına göre cümleler: a)Basit cümle b)Birleşik cümle (1.Sıralı birleşik cümle. 2.Bağlı birleşik cümle. 3.İç içe birleşik cümle. 4.Girişik cümle)

I.2.2.1.Anlamına Göre Cümleler

Anlamlarına göre cümleleri, 1.Bildirme cümlesi, 2.Emir cümlesi, 3.Ünlem cümlesi, 4.Soru cümlesi olarak dört gruba ayırarak inceleyeceğiz. Kırgız gramer çalışmalarına baktığımızda Caparov (1979:20) anlamına göre cümleleri, 1.Bildirme cümlesi, 2.Soru cümlesi, 3.Ünlem cümlesi olarak üçe ayırırken, Oruzbayeva (2009:566) 1.Bildirme cümlesi, 2.Soru cümlesi, 3.Emir cümlesi olarak üç gruba ayırmaktadır. Saparbayev ve İmanov ise (1988:33)1.Bildirme cümlesi, 2.Soru cümlesi, 3.Emir cümlesi olarak yine üç gruba ayırmıştır. Görüldüğü gibicümlelerin anlamına göre sınıflandırma konusunda hem Kırgız Türkçesinde, hem de Türkiye Türkçesinde dilciler arasında çok büyük farklılıkların olmadığı bir sınıflandırma söz konusudur.

I.2.2.1.1. Bildirme Cümlesi

(Cay Süylöm)

Özmen (2013:245) Türkçenin söz dizimini ele aldığı bir çalışmada bildirme cümlelerini “*Bildirme cümleleri, bir yargının gerçekleşmekte olduğunu, gelecekte gerçekleşeceğini, geçmişte gerçekleştiğini veya her zaman gerçekleşebileceğini bildirir.*” şeklinde tarif eder. Korkmaz ise (2010:42) bildirme cümlelerini “*Bir yargıyı, bir gerçeği bildirmek için yüklemi bildirme kiplerinden biriyle kurulan ad veya fiil cümlesidir.*” şeklinde tarifeder. Kırgız dilcilerinden Oruzbayeva (2009:566) ise “*Hayatta yaşanan her türlü olay ve durumlar hakkında haber verme amacıyla kurulan cümlelere cay süylöm denir. Sonuna nokta işareti konulur.*” şeklinde söyler. Aşağıda bildirme cümlesi örnekleri verilmiştir.

1. Anda buga çeyin öz zakonu, saltı, ilimi cana dini menen eçen türkün elder, mamleketter cana ölkölör çaşap ötüştü. (11:13)

‘Orada bugüne kadar kendi kanunu, âdeti, ilmi ve dini ile farklı farklı halklar, memleketler ve ülkeler yaşadı.’

2. Alıskı ayıldarda, mal bakan biyik cayıttarda cürgön kontserttik brigadalardı men köp ele keziktirdim. (13:8)

‘Uzak köylerde, hayvan yetiştirilen büyük otlaklarda yaşayan konser ekipleriyle ben çok kez karşılaştım.’

3. Akındın ömürü söz menen ötöt. (271:16)

‘Şairin ömrü söz ile geçer.’

4. Könbögöndük kılıp korko baştaym. (269:2)

‘Alışamayıp korkmaya başlıyorum.’

5. Frantsiya cergesindegi Piskay oyduunda cürüptürmün. (268:16)

‘Fransadaki Piskay ovasında yaşamıştım.’

6. Kantse da, tüştün sırın aç turgan mezgilge biz ali cete elekpiz. (269:19)

‘Ne yapsa da, rüyanın sırrını anlayabildiğimiz döneme biz henüz gelmedik ama geleceğiz.’

7. Men anı kança da bolso iştegen işimdi toktotup ugam. (264:13)

‘Ben onu ne zaman olursa olsun işimi bırakıp dinlerim.’

8. Radiodon Kırgız ırlarınan kontsert berilip catat. (264:12)

‘Radyoda Kırgız şiirlerinden konser veriliyor.’

9. Ulam kelgen agındılar aga biraz karmala kalıp, anan kayra agışat. (269:30)

‘Sürekli gelen akıntılar ona kısa süreliğine yakalanıp, sonra tekrar akıyorlar.’

10. *Ayrım bir maalımattarga karaganda, düynödö cılkı sanı ayabay öskön cıl dep 1937-cıl belgilengen. (267:17)*

‘Farklı bilgilere göre, dünyada atın oldukça fazla yetiştiği yıl 1937 yılı olarak belirlenmiş.’

11. *Mına oşol cazuu: «Enem meni on ay kötörgön eken... (265:30)*

‘İşte o yazı: “Annem beni on ay taşımış...”’

Bildirme cümleleri fiil ile kurulduğu gibi isimden de kurulmaktadır. Böyle cümlelerde, bildirme cümlesinin yüklemi isimdendir.

İsimler, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipiyle çekime girerler. Ve isimler, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Çengel (2005:181) yılında yayımladığı eserinde “Geçmiş zaman çekiminde *ele, bolçu, boldu*; duyulan geçmiş zaman çekiminde *eken*; şart çekiminde ise *bolso* kelimesi kullanılır” şeklinde isimlerin nasıl çekimlendiğini ifade etmiştir.

12. *Aldıdağı, ali caşay elek cıldar bolso, anda iş başka. (270:24)*

‘İleride henüz yaşamadığım yıllarsa, o zaman iş başka.’

13. *Kırgız tili –mamlekettik til boldu. (259:5)*

‘Kırgız dili ulusal bir dildir.’

14. *Biz ertereek kubangan ekenbiz. (266:18)*

‘Biz erkenden sevinmişiz.’

15. *Bir kezderde biz kat-sabat bilbegen köçmön el elek. (259:6)*

‘Bir zamanlar biz okuryazar olmayan bir göçmen halktık.’

16. *Erteñ menen ırlarımı basmaga tapşırmak bolçumun. (268:5)*

‘Sabahleyin şiirlerimi basım evine teslim edecektim.’

17. *1943-cıldın kışı bolçu. (268:25)*

‘1943 yılının kışıydı.’

18. *Caş kezimde bir az ubakka arabakeç da bolup cürgön elem.* (268:10)

‘Gençken çok az bir süre at arabacısı olarak çalışmışım.’

19. *Biz, çinında, bardığıbız tagdırıbizdın kulubuz.* (270:26)

‘Biz, aslında, hepimiz kaderlerimizin kuluyuz.’

20. *Birok, al tarih.* (58:1)

‘Ama o tarih.’

21. *Kelip turgan mundardın ar birine zamandaşmın!* (91:10)

‘Gelen nesillerin her biriyle çağdaşım!’

22. *Eger bul tagdır bolso, anda bugünkü urpaktar biz aga ıraazıbiz.* (150:21)

‘Eğer bu kader ise, o zaman bugünkü nesiller biz ona razıyız.’

23. *Ayrıkça kol oynotup çertkenge usta ele.* (260:20)

‘Özellikle elini oynatarak çalmakta usta idi.’

Yüklemiisim olan isim cümlelerinin olumsuz *emes* kelimesi ile yapılır.

24. *Kırgız tarihin alarsız köz aldıga toluk keltirüü eç mümkün emes.* (12:6)

‘Kırgız tarihini onlar olmadan göz önüne getirmek asla mümkün değildir.’

25. *Menimçe, cazuuçularga, ce calpı ele iskustvo kızmatkerlerine naam berüü tuura emes.* (155:32)

‘Bence, yazarlara , ya da genel sanata hizmet edenlere nam vermek doğru değil.’

26. *Anan arıraak bara tüşüp: “Sen oylogondoy, men eski emesmin...”* (91:7)

‘Sonra daha öteye gidip: “Senin düşündüğün gibi, ben yaşlı değilim...”’

27. *Asmanda ay çok birok aylana ança karañgı emes.* (17:17)

‘Gökyüzünde ay yok, fakat çevre o kadar karanlık değil.’

Konuyla alakalı olarak Çengel (2005:182) “III. teklik ve çokluk çekiminde şahıs çekiminde ek kullanılmamakla birlikte bazen bildirme ekinin yer aldığı örneklere rastlıyoruz.

Bu tür cümlelerde bildirme eki, şüphe anlamı vermektedir.” şeklinde anlatmıştır. Böyle cümlelerde anlamı desteklemek ve şüpheyi pekiştirmek için *balkimve mümkün* kipi kullanılabilir.

28.Balkim, bizge tüşünüksüz, özdörü gana bilgen bir belgileri bardır. (252:17)

‘Belki bize anlamsız gelen, sadece kendilerinin bildiği bir işaretleri vardır.’

29.Balkim, atam zamandan beridir? (237:7)

‘Belki, atalarımız zamanından beridir.’

30.Balkim, bul da azdık kılar? (165:27)

‘Belki, bu da kâfi gelmez?’

31.Mümkün munun baarı didaktikadan korkkon üçündür? (163:8)

‘Bunun hepsi didaktikten korktuğumuz için olabilir mi?’

32.Balkim, bir kezderde bolso bolup, kiyin solup kalgandır? (158:9)

‘Belki ,bir zamanlar olmuş olabilir, sonra kurumuştur?’

33.Toktonaalı uşunday bolorun balkim bilgen çıkar? (74:9)

‘Toktonaalının böyle olduğunu belki bilen çıkar.’

34.Birok adam kemenger, bugün bolboso da erteñ munu tüşünör?... (140:24)

‘Ama adam akıllı, bugün olmasa da yarın bunu anlar?...’

35.Oşol salttı mümkün, azırkı “arendaçılar” ulap ketişer? (79:1)

‘O geleneği belki günümüzdeki kiracılar devam ettiriyordur?’

36.Mümkün alar Isık-Köldün «eeleridir»? (132:23)

‘Belki onlar Isık Göl’ün sahipleridir?’

37. *Balkim maga Puşkindin başı okşo körüngön oşolbulut başka biröölördün közünö dağı başkaça eles bergendir? (219:28)*

‘Belki bana Puşkin’in başı gibi görünen o bulut başkalarının gözüne daha farklı bir şey hatırlatıyordur?’

38. *Oşonduktan, cön ösüp turgan karagaylarda tuugandığın sezdirip, balkim komuz dobuşuna koşumça küç bergendir? (125:33)*

‘O yüzden, büyüyen küknarlar da kardeşiliğini hissettirip, belki kopuz sesine ilaveten güç veriyordur?’

39. *Ce ança çon emes bolso, bir koktuda caşınıp catkandır?(158:10)*

‘Ya da o kadar büyük olmayan bir vadide gizlenmiştir?’

1.2.2.1.2. Emir Cümlesi

(Buyruk Süylöm)

Kırgız dilcilerinden Oruzbayeva editörlüğünde (2009:571) Kırgız Türkçesinin gramer özelliklerinin birçok yönden ele alındığı eserde emir cümleleri “*Konuşucunun emretme, talep etme, rica etme ve çağırma gibi his ve duygularını, cümlede özne olmadan, seslenme tonu ile kurulan cümlelerdir. Kuruluş açısından genellikle bir, iki ya da üç kelimeden oluşur ve genellikle emir vermetonunda söylenir.*” diye ifade eldir (Oruzbayeva 2009:571).

1. *Baarıdan da formaların ayt! (132:13)*

‘Hepsinin şekillerini anlat!’

(2.) örnekteki cümle iç içe birleşik bir cümledir. Yapısı bakımından bakıldığında, iç cümlecği temel cümlecikten önce gelmiştir. Bu cümlemin iç cümlecği, bir emir cümlesi örneğidir.

2.«*Alparıp orduna koygula!» desem boluşpayt.* (185:8)

“Götürüp yerine koyun!” desem de olmaz.’

Oruzbayeva’ya (2009:571) göre eğer emir cümlesinin yüklemi, 2.kişi teklikve çokluk nezaket durumundaki emir kipinde ise, emir nezaket durumu ile söylenir. Aşağıdaki verilen (3.4.)örnekte ise teklik 2.kişi nezaket örneği verilmiştir. (4.) örnek bir iç içe birleşik cümledir. İç cümlecikte emir cümlesi görülmektedir.

3.-*Balam çok degeninizden, oşentip oyloodum ele, keçiriniz.* (133:19)

‘-Çocuğum yok dediğiniz için, öyle düşündüm, affediniz.’

4.«*Makul, men anı tartipke çakıram. A siz keçirip koyuñuz» deptir naçalnik.* (133:26)

“Evet, ben onu usul ve kaidelere davet ediyorum. Ama siz affediniz. “ demiş amir.’

5. -*Kaydan tapsañ, aydan tap! Birok tap. Bol ertereek!*(108:18)

‘-Nereden bulursan ordan bul! Ama bul. Daha çabuk ol!’

Aşağıda örnek olarak verilen (6.) cümle iç içe birleşik bir cümledir. Yapısı bakımından bakıldığında, iç cümlecığı temel cümlecikten önce gelmiştir. Bu cümlelerin iç cümlecığı, bir emir cümlesi örneğidir.

6. “*Ketpegin!” dep, kantip tıyuy salasın?* (106:4)

“Gitmeyin!” diyerek, ne yapıpta yasaklayacaksınız?

Gültekin (2013:130) Özbek Türkçesi’nin cümle bilgisi üzerinde çalıştığı eserinde “*Şart kipiyle çekimli yüklem de, bazı edatlarla emir-istek cümlesi olabilir.*” şeklinde bilgi vermektedir. Aşağıdaki tek (7.) örnekte böyle bir örnek söz konusudur.

7.*Beri kelseñiz, körsönüz!* (192:14)

‘Beri gelirsiniz, görürsünüz!’

1.2.2.1.3. Ünlem Cümlesi

(İleptüü Süylöm)

Ünlem cümleleri duygu ve düşüncelerden haber veren, nidalı cümlelerdendir. Cümlenin sonuna konulan (!) işaretinden yüksek bir tonlama ile söylendiği anlaşılabılır.

Ünlem cümleleri verdiği anlam açısından çok zengindir, her türlü olabilir. Sevinç, şaşkınlık, korku, öfke, üzüntü, hor görmek, iğrenmek, bir şeyi çok beğenmek gibi çokçeşitli duyguları barındırır. Eğer güçlü bir ünlem tonlaması ile söylenirse, bildirme, soru ve emir cümleleri de ünlem cümlesi olabilir (Oruzbayeva 2009:572-573, Gültekin 2013:131).

Kanday‘nasıl!’, *uşunçalık*‘ne kadar!’, *kançalık*, *emne*‘ne kadar da’ gibi kelimeler ile de ünlem cümlesi kurulur (Oruzbayeva 2009:573).

1.*Kanday uluu sabak!* (11:23)

‘Ne kadar büyük bir ders!’

2.*Calañ ele ahalteke urugundagı attar emne degen ukmuş mal!* (267:12)

Sadece Türkmen at cinsindeki atlar ne kadar acayip hayvanlar!

3.*Anan kanday talantuu el!* (252:23)

‘Sonra ne kadar becerikli halk!’

4.*Emne degen enelik ırayımsızdık!* (97:12)

‘Anelik nasıl olur da merhametsizlik olur!’

5.*Adamdın canın ırdatkan da oşol uluu iskustvo!* (13:7)

‘İnsanın canını söyleten de o büyük sanattır!’

6.*Önü kanday albirat, cıtı kanday buruksuyt!* (177:30)

Yüzü ne kadar parlıyor, kokusu ne kadar güzel kokuyor!’

7.*Algaçkı süyüü adamga alıp kelgen bakıttı eçnerse menen ölçöögö bolbos!* (184:29)

‘İlk aşkın insana getirdiği mutluluğu hiçbir şey ile ölçmek olmaz!’

8.*Mına, bizdin koozdukka kılğan mamilebiz!* (237:3)

‘İşte, bizim güzelliğe olan davranışımız!’

Yukarıda geçen (8.) örnekte *mına* kelimesi için gösterme ünlemi de denilebilir. (Kasapoğlu Çengel 2005:353)

9.*Attin ay!* (266:22)

‘Ne yazık, vah!’

10.*O,menin asıl mülktörüm , kımbat kazınalarım!...* (266:17)

‘Ah, benim asil servetlerim, değerli hazinelerim!...’

11.*O, Bars, sen bizdi taştap ketpe!* (266:12)

‘Eyvah, Bars, sen bizi bırakıp gitme!’

12.*Menin carık üyüm!.* (255:17)

‘Benim aydınlık evim!’

13.*Attin ay, oşolordoy bolalsak!* (260:9)

‘Ne yazık vah, onlar gibi olabilsek!’

14.*Aradan kırk-beş cıl ötüptür!...* (153:3)

‘Aradan kırk beş yıl geçmiş!...’

Konuyla alakalı olarak Oruzbayeva (2009:569) “*Bazı soru şeklindeki cümlelerin, soru sorma anlamı kullanılmadan, içten gelen bir duyguyu belirttiği için ünlem cümlesi sayılabilir.*” diye ekler. Aşağıda verilen (15.)örnek, öfke duygusunu ifade ettiği için böyle bir ünlem cümlesidir.

15.*Oşondon tartıp «başım» dep, tün carımınan ooganda köz cumuptur.Mına vraçtın oylonboy aktan bir sözü kaçaga turat?! (231:33)*

‘Başı ağrıdığı günden beri “başım, başım” diyerek, gece yarısı bir tarafa yattığında vefat etmiş.İşte, doktorun düşünmeden söylediği bir söz neye (ölüme) mal olmuş?!’ (ölüme sebep olmuş,bir cana mâl olmuş.)

16.*Akın akpay toktop turganı kanday cakşı!* (203:24)

‘Onun akmadan durması ne kadar güzel!’

17.*Bolboso, karılık kanday kelmek!* (202:32)

‘Öyle olmazsa, yaşlılık nasıl gelir?’

18.*Naalat oşogo!* (195:26)

‘Lanet olsun onlara!’

19.*Nooruz –cüzü carık mayram!* (149:28)

‘Nevruz aydınlık bayramdır!’

20.*Mezgil kanday ıldam!* (112:31)

‘Zaman ne kadar hızlı!’

Çeşitli çalışmalarda (Caparov 1979:25, Saparbayev ve İmanov 1988:33-36) ünlem cümlelerinin korku, acıma, sevinme, sevme, korkutma, darılma, öfkelenme, övünme, şımartma gibi duygular ifade ettiği gibi açıklamalar vardır. Ayrıca cümleye emir, rica, seslenme anlamları da verir. Aşağıda verilen (21,22,23,24) örneklerde seslenme, (25.) örnekte korku, (26.)ve (27.) örnekte ise öfke anlamı verilmiştir.

21.*Soguştığı sestralar!* (70:30)

‘Savaştaki kardeşler!’ (seslenme)

22.*Ooba, alarga mintip kat cazayın dep turam: “O, kimbattuu közü ötköndör!* (72:10)

‘Evet, onlara şöyle bir mektup yazayım diyorum: “Ey, kıymetli ölmüşler!’(seslenme)

23.*Kışkı katuu ayazdan korgolotup, cer-ene booruna katıp asırıp çıkkın bey künöö perzent!* (82:16)

‘Kışın sert ayazdan saklanıp, yer ananın bağrına sarılıp ayrılıp çıkan, günahsız torun!’
(seslenme)

24. *O kimbattuu Kırgız arçaları, bizdin cerdin simvoldoru!* (87:1)

‘O değerli Kırgız ardıç ağaçları, vatanımızın sembolleri!’(seslenme)

25. *Biri ayal eken, türümdü bayka “Kokuy!” dep erkeğine carmaşa kaldı.* (77:7)

‘Biri kadın idi, beni fark edip “ Ay” diyerek erkeğine sarıldı.’(korku)

26. *Şumduk!* (97:19)

‘Kurnazlık!’ (öfke)

27. *Kelin buga örttönüp-küyüp kete cazdayt:*

-*Akmak ekensin!*...(109:5)

‘Gelin buna yanıp tutuşup giderken:

-*Ahmaksın!*...’ (öfke)

Cümlede bir nida varsa, soru cümleleri de ünlem cümlesi olabilir. Bu cümlelerde soru anlamı değilde duygu anlamı daha ağır basmaktadır (Caparov 1979:26). Bahsi geçen kurala aşağıdaki (28,29,30) örnekte rastlanmıştır. Örnekte *emne degen, emne bar, kança ırayımdıuluk bar*, gibi kelimeler soru anlamı katsa da cümlede asıl anlatılmak istenen duygular olduğu için bu sorular ünlem cümlesidir.

28. *Emne degen tüzülüşsün degi sen, adamzat!* (227:8)

‘Nasıl bir yapın var senin, insanlık!’

29. *Düynödö suudan meenetkeç emne bar!* (111:13)

‘Dünyada sudan çalışkan başka ne var!’

30. *Adamdardın biri-birine cön ele salamdaşıp koyuşunun özündö da cürök cılıtçu kança ırayımdıuluk bar!* (126:31)

‘İnsanların birbirleriyle öylesine selamlaşmasında, insan yüreğini ısıtacak ne kadar çok merhamet var!’

Ünlem cümleleri, selamlaşmada, karşılaşmada, iyi dileklerde bulunmada ve emir vermede de kullanılır (Oruzbayeva 2009:573). Aşağıdaki iki örnekte iyi dileklerde bulunma (31) ve emir anlamında(32) kurulmuştur.

31.*Bar bol!* (82:18)

‘Var ol!’

32.*Al cantalaşıp, koldoru menen cañsap, “Toktot!” , ele “Toktot!” dep ıñarat kılğansıyt.* (53:29)

‘O büyük gayret sarf ederek, elleri ile jest yapıp: “Dur!” , hele “Dur!” diye işaret etmiş.’

Eğer cümlede, hem soru anlamı hem nida varsa bu gibi soruların sonuna hem soru işareti hem ünlem işareti konulur (Caparov 1979:27).

33.*Tabiygat bergen uşul artıkcılıktı , sıydı bardık ele ayaldar tatıktuu alıp cürö alsa kana?!* (117:14)

‘Tabiatın verdiği bu üstünlüğü, ikramı tüm kadınlar hoş karşılasa hani?!’

34.*Birok caratılış bergendi kim özgörtö alat?!* (121:23)

‘Ama yaratılıştan gelen bir şeyi kim değiştirebilir?!’

35.*Turmuştı mınday uçurlar azbı?!* (193:29)

‘Hayatta böyle zamanlar az mı?!’

36.*Turmuştı tartip uşunday emespi?!*(97:9)

‘Hayatta düzen böyle değil mi?!’

37.*Cazuuçı üçün mından ötkön sıy barbı?!* (225:25)

‘Yazar için bundan güzel hediye var mı?!’

Ünlem cümleleri konusuna Kırgızcadaki *sırdık söz* kavramı da dâhiledilebilir. Sırdık sözler cevap ünlemi anlamı taşımaktadır. Cevap ünlemleri, kendisinden başka bir cümleye bağlanmadan, tek başına kullanıldığında da bir anlama sahip olabilir.

Cevap ünlemleri, çeşitli duyguları belirtmekle beraber, ürkme, korku, şaşırma, kaygı, üzüntü gibi hisleri de içermektedir.

38.-Olda kokuy, ay, oşondoy bele? Karılıktı degi baarı ele çanat eken go,-dep kaktırıp külüp kaldı. (39:20)

‘-Vah vah, öyle mi? Yaşlılığı hepsi küçümsüyormuş herhalde deyip, katıla katıla güldü.’

39. *Iza bolgon akın oşondo zaldı karap: “Oy, men oşo özünör süygön akındın ırlarınan okup catpayımbı?* (53:21)

‘Gücenen şair, o zaman salona bakarak: Oo, ben o sevdiğiniz şairin şiirlerini okumadım mı?’

40.*Ogo beter köküröktü kötörüp, “emi kolgo tiygiñer go” degensip saal umtula bergenimde, ayal: “Kokuy kelatat, balança, sak bol!” dep,erinin atıp atıp kıykırıp iydi.* (77:9)

‘Daha fazla cesurca kaldırıp: “ Şimdi fırsat buldunuz herhalde” der gibi azıcık yeltendi kadın: “Eyvah geliyor, falanca, dikkatli ol!” diyerek erkeğini atıp bağırdı.’

41.*Körsö özümdün cakşı körgön bir coldoşumeken: “Oy, oy, korkpogula, bul men... silerdi kanter eken dep ele” dep barıp eköön kuçaktay kaldım.* (77:13)

‘Meğer, sevdiğim bir arkadaşım imiş: “ Ah, ah korkmayın, bu ben... size ne yapabilirim? diye söyleyerek gidip ikisine sarıldım.’

42.-O koyçu, suu emne, töröçü bele? Ce al tirüü bele? (84:24)

‘-Ya!, su neymiş peki?, doğuran bir şey mi? Yoksa o canlı mı?’

43.Oldo tentegim ay, kantet?!» degensip, too anı bötönçö bir süymöndük menen karap turgansıyt. (157:3)

“Vay vay, yaramazım ay, ne yapıyorsun?!” diyor gibi, dağ onu tamamen bir sevgiile bakıyormuş gibi.’

44.O, arman! (266:15)

‘Ay tüh!’

45.*Attin ay!* (266:23)

‘Ne yazık, vah!’

I.2.2.1.4. Soru Cümlesi

(*Suroolu Süylöm*)

Soru cümlesi bir konu hakkında veya bir şey hakkında bilgi almak amacıyla kurulan cümlelerdir. Bu cümleler olumlu ve olumsuz olabilir. Soru cümlesine verilen cevaplar soruya soruyla karşılık verme, var veya yok kelimeleri ile karşılık verme şeklinde olabilir (Oruzbayeva 2009:569-570, Karaca 2017:100).

Ceritoğlu’nun (2012:134) Kırgız Türkçesi söz dizimi üzerine çalıştığı bir eserinde, “*Kırgız Türkçesinin yazı dilinde, soru cümlesinin soru ekleri, soru zamirleri, soru sıfatları veya yardımcı sözlerle kurulmaktadır.*” diye ifade etmiştir.

Çeşitli çalışmalarda (İmanov ve Saparbayev 1988:34, Oruzbayeva 2009:567-571) soru eki olarak *-bI* soru eki, soru zamirleri olarak *emne*, *kanday* kelimeleri, yardımcı sözler olarak *ıya*, *ee*, *go*, *bele*, *beym*, *beken* yardımcı ekleriyle kurulduğu ifade edilir.

I.2.2.1.4.1. Soru Edatıyla Kurulan Soru Cümleleri

Kırgızcada soru cümlesi, *-bI* soru eki ve kelimeleriyle yapılır (Duman 2011:392).

1.*Dostoşup aluuga bolobu ce andan ertereek kaçıp kutuluu kerekpi?* (120:31)

‘Dostlaşmak mı ya da ondan erkenden kaçıp kurtulmak mı gerek?’

2.*Bala cok bolso ele eri cok bolobu?* (133:11)

‘Çocuğu yoksa eşi de mi yok?’

3.-*Kana tuugan, sen maga aytçı, Kuday barbı ce cokpu?* (137:8)

‘-Haydi kardeş, sen bana söylesene, Allah var mı yok mu?’

4.*Eşek bolso emne, anın canı cokpu?* (159:5)

‘Eşekse ne olmuş, onun canı yok mu?’

5.-*Anı süyösünbü?*(181:16)

‘-Onu seviyor musun?’

6.*Turmuş özgördübü, ce adamdar maydalanıp kettibi?*(218:23)

‘Hayat mı değişti, ya da insanlar mı bölündü?’

7.*Ce uşul daraktar sıyaktuu turmuşta özdörün ulam canılap turuu bir gana uluu adamdardın ülüşünö taandıkpi?*(244:20)

‘Ya da o yapraklar gibi hayatta kendini devamlı yenilemek, sadece ulu insanların payına mı düşer?’

Aşağıda örnek olarak verilen (8.)cümle iç içe birleşik bir cümledir. Yapısı bakımından bakıldığında, iç cümlecği temel cümlecikten önce gelmiştir. Bu cümlenin iç cümlecği, soru edatıyla kurulan bir soru cümlesi örneğidir.

8.*Çıgarmaçılıktı kubanıçtuu mayramga tenöögö bolobu? –dep suraşat.* (250:4)

‘Yaratıcılığı sevinçli bir bayrama denk tutmak olur mu? –diye soruyorlar.’

9.*Oşondoy bolso da, tirüü adamda bir maksat bolboy koyobu?*(262:25)

‘Öyle olsa da, hayatta olan bir insanın bir amacı olmadan olur mu?’

10.*Al emne cazsa, anın baarı okuuçunun koluna tiyip catpaybı?*(263:26)

‘O ne yazarsa yazsın, hepsi okurun eline geçmiyor mu?’

11.*O desençi, cılıkday asıl mal barbı?*(266:25)

‘Ey söylesene, at gibi asil hayvan var mı?’

12.*Mına bul adır emne, kudaydın kaarına kalganbı ce aga adamdardın kargısı tiygenbi?* (16:27)

‘İşte bu küçük tepe ne, Allah’ın gazabına mı uğradık yoksa ona insanların bedduası mı tuttu?’

I.2.2.1.4.2.Soru Zamirleriyle Kurulan Soru Cümleleri

“Varlıkları soru şeklinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir.” (Çengel 2005:197). Konuyla alakalı olarak Oruzbayeva (2009:568) soru cümlelerinin genellikle soru zamirlerinin yardımı ile kurulduğunu, soru zamirleri olankim ve ne vasıtasıyla kurulan soru cümlelerinin, herhangi bir nesnenin, her türlü durumunu netleştirmek amacıyla sorulduğunu ifade eder.

1.*Birok cerge anı kim beret?* (147:8)

‘Ama yere onu kim veriyor?’

2.*Babur bababız kim bolgon?* (195:7)

‘Babür babamız kimdir?’

3.*Poeziya degen emne?* (241:29)

‘Şiir ne demek?’

4.-*A doktoru kim eken?* (247:10)

-Fakat doktoru kimmiş?

5.*Oşol ötköndördön esimde azır emne kaldı?* (260:16)

‘O geçmişten şimdi aklımda ne kaldı?’

6.*Kim ciberet?* (261:10)

‘Kim gönderecek?’

I.2.2.1.4.3.Soru Zarflarıyla Kurulan Soru Cümleleri

“Soru zarfları, fiilin anlamını soru bakımından etkiler.” (Çengel 2005:203). Çeşitli çalışmalar (Caparov 1979:22-24, Oruzbayeva 2009:568) Kırgız Türkçesinde soru cümlelerinin, *emne*“ne”,*emne için*; *nege* “niçin”, *kanday*“nasıl”,*kaçan* “ne zaman”*kandayça* “nasıl”*kantip* “nasıl edip”*kaydan* “nasıl, nerden” gibi soru zarflarıyla kurulabildiğini söylemektedir.

1. *A bolboso, avtorlordu ar başka turup, koendoy okşop ırlar kanday çıgıp catat?*
(14:12)

‘Yoksa yazarları farklı olduğu halde birbirine benzeyen şiirler nasıl çıksın?’

2. *Anı menen azırğa çeyin kanday aktap keldim?* (102:11)

Onu ben şimdiye kadar nasıl üstlenip geldim?

3. *Ce bolboso, adam emne üçün tüş köröt?* (269:25)

‘Yoksa, insan niçin rüya görür?’

4. *A tagdır kanday kaalayt?* (263:1)

‘Fakat kader nasıl arzu ediyor?’

5. *Misalı, bul üy kaçan kurulgan?* (251:18)

‘Örneğin bu ev ne zaman inşa edilmiş?’

6. *Bul kitep kaçan cazılgan?* (251:18)

‘Bu kitap ne zaman yazılmış?’

7. *Dagı suroo: «Siz idealdı kandayça tüşünösüz?»* (250:18)

‘Yine bir soru: “Siz ideali ülküyü nasıl düşünüyorsunuz?”

8. *Albette, minday keremetti ar kanday col menen süröttöp cazsa bolor ele, birok anın közünön çıkkan uçkun menen tanoolorunan kelgen ottu, ilepti kantip bere alasin?*
(245:28)

‘Elbette, böyle bir mucize her türlü yol ile resimleyip yazılabilir, ama onun gözünden çıkan kıvılcım ile burun deliklerinden gelen ateşi, sıcak havayı nasıl verebilirsin?’

9. *Emi andan kantip çıgar ekenbiz?* (217:25)

‘Şimdi ondan nasıl edipte çıkacağız?’

10. *Algaçkı adam kantip payda bolgon?* (58:11)

‘İlk insan nasıl ortaya çıkmış?’

11. *Birok kiyin bizdin ölkö düynödögü zor ölkölördün birine aylaganın biz kantip tanabız?* (81:12)

‘Ama sonra ülkemizin, dünyadaki büyük ülkelerden birine dönüştüğünü biz nasıl inkâr ederiz?’

12. *Oyloysun: «Maldın bul türü bizde emne üçün cok?»* (207:25)

‘Düşünüyorsun: “Hayvanın bu cinsi bizde niçin yok?”

13. *Baştağıday biri-birinikine erkin kattap, biri-birine küyüştüü, can açışuu nege sezilbeyt?* (207:5)

‘İlk baştaki gibi birbirlerine serbestçe katlanıp, birbirlerine karşılıklı muhabbet beslemek, yüreklerini açmaları neden sezilmiyor?’

14. *-Ey cigit, emne catasın, kaydan kelesin ?* (158:24)

-Ey delikanlı, ne yapıyorsun nereden geliyorsun?

1.2.2.1.4.4.Soru Sıfatlarıyla Kurulan Soru Cümleleri

Soru sıfatlarıyla kurulan soru cümleleri, *kaysı* ‘hangi’, *kanday* ‘nasıl’, *neçe,kança* ‘ne kadar’, *kançançı* ‘kaçıncı’, *kançadan* ‘kaç’, *emne* ‘nasıl’ vb. kelimelerle yapılmaktadır (Caparov 1979:22).

1. *Mına minday suroolorgo kim coop bere alat: ölüm menen uykunun, ce uyku menen tüştün ortosunda kanday ayırmalar bar?* (269:21)

‘İşte bu tarz sorulara kim cevap verebilir: ölüm ile uykunun ya da uyku ile rüyanın arasında nasıl farklar var?’

2. *-Erteñ kaysı kün?* (191:18)

‘Yarın hangi gün?’

3. *Turmuşta alibiz bilbegen kanday tabışmaktuu sırlar catat?* (180:12)

‘Hayatta daha bizim henüz bilmediğimiz nasıl bilmeceli sırlar var?’

4. *Mınçalık legendaga aylangan al kanday külük ele?* (130:27)

‘Bu kadar efsaneye dönüşen o at nasıl bir atmış?’

5.A bizde kança mal bar? (154:5)

‘Peki bizde ne kadar hayvan var?’

6.Mayda-çüydö iç kelişpektikter, taarınıçtar boldo bolgondur, birok anın cerge kanday tieşesi bar? (155:11)

‘Ufak tefek anlaşmazlıklar, darılmalar olabilir, ama onların yeryüzüne nasıl bir yararı olabilir?’

7.Antüügö kanday akıbiz bar ele? (142:13)

‘Öyle yapmaya ne hakkımız var?’

8.Kayra baştağı kalıbıma kelüü için dağı kança maezgildi ceñüüm kerek ele? (21:28)

‘Tekrar ilk halime dönmek için daha kaç zamanı geçirmem gerek?’

1.2.2.1.4.5.Soru Cümlesinin Soru Anlamı Dışında Kullanılması

Konuyla ilgili olarak Oruzbayeva (2009:569) “Soru cümlelerinin bazı durumlarda, soru sorma anlamında kullanılmadan, duyguları belli etme anlamında daha baskındır.” diye söyler. Bu durumla ilgili olarak, Gültekin’in 2013’te yayımladığı bir çalışmasında, “... soru anlamı taşımayıp cevabı içinde olan tasdik, şaşırma, endişe, öfke, serzeniş vb. unsuru olarak da kullanılabilir.” diye açıklamaktadır.

1.Birok caratılış bergendi kim özgörtö alat?!(121:23)

‘Ama yaratılıştan gelen bir şeyi kim değiştirebilir?! (Hiçkimse değiştiremez.)’

2.A birok aradan kança bir cıldap calgız kıdırıp cürgön bir kart adamdın bu cerde mintip alarga oy toktotup turganın alar kanday bilsin? (10:8)

‘Fakat aradan bu kadar yıl geçmişken, yalnız başına dolaşan yaşlı bir adamın, burada öylece onları düşünüp durduğunu onlar nereden bilsin? (bilemez)’

Kırgız Dil bilgisi çalışmalarında tüm bunlara ek olarak, Kırgız Türkçesinde soru anlamını güçlendirip, netleştiren birtakım yardımcı kelimelerin olduğu ve bu yardımcı kelimelerinin *ya, ee, go, beym (bı+de+y+m), bele (bı+ele), beken (bı+eken)* olduğu, yüklemle beraber söylenip, soru cümlesi yaptığı ifade edilir (Oruzbayeva 2009:568, İmanov ve Saparbayev 1988:34). Bu tarz soru cümlelerinin aynı zamanda kendine has bir ezgisi olduğu ifade edilir (Ceritoğlu 2012:134).

3. *Emkilerge bul sabak bolor beken?* (124:30)

‘Şimdikilere bu ders olur mu ki acaba?’

4. *Siler minday toolordu başka caktardan kördünör bele?* (132:21)

‘Sizler böyle dağları başka yerlerde gördünüz mü acaba?’

5. *Andagıday arabakeç ele bolup alar belem?* (152:17)

‘O zamandaki gibi yük arabacısı olabilir miyim acaba?’

6. *Uşul işke bargan çoñ kişiler munu oyloştı beken?!* (155:17)

‘Bu işe girişen büyükler bunu düşündüler mi acaba?’

7. *Üşüntüp oturup ele kayberenderdi kırıp tügötmök bolduk go?* (181:1)

‘Öyle edipte gevişgetiren hayvanları kesip tüketmek ister olduk herhalde?’

8. *Kolhoz dordo iştegenge adam cetişpeyt, deşet go?* (36:2)

‘-Tarım çiftliklerinde çalışmak için adam yetişmiyor diyorlar galiba?’

9. *«İrdan başka da adamga çaşoo kerek go?» dep keyiyt al uturu okgonup.* (170:16)

‘Şiir haricinde, insanın yaşaması da gerek ya? deyip üzülüyor o karşımda her uyandığında.’

10. *Bar debedim bele?* (133:16)

‘Var demedim mi?’

11. *-Al emne, adam bele?* (29:16)

‘-O ne, insan mı?’

12.-*Ayalın emne, okuğan çok bele?* (37:32)

‘-Karın ne, okumadı mı?’

13.-*Bizdin kündördö da okubay kalğandar az bolot beken?* (38:10)

‘-Bizim yaşadığımız şu günlerde de okumayan az kalmış herhalde?’

14.*Tirüü barları bir kezderde çaşap ketken bul konuşun esteşet beken?* (10:6)

‘Canlı varlıkları bir zamanlar yaşadığı bu yerleşim yerini hatırlarlar mı acaba?’

Kırgız Türkçesinde soru cümlesine karşılık verilen cevaplar üç şekildedir.

1.Soruya *bar* (var) ve *cok*(yok) ile verilen cevaplar,

2.Soruya soruyla karşılık verilen cevaplar

3.Soruya bildirmecümlesi niteliğinde verilen cevaplardır. (Oruzbayeva 2009:569-70)Konuyla ilgili olarak Çengel (2005:355) “*cok ile verilen cevaplar, cevap ünlemi olarak görülmektedir.*” şeklinde söyler.

Aşağıdaki (15.) örnekte soruya bildirmecümlesi niteliğinde cevap verilmiştir. (16,17,18.) cümlelerde ise soruya soruyla karşılık verilmiştir. (19,20.) örneklerde ise, soru cümlelerine var ve yok kelimeleri kullanılarak verilen cevaplar görülmektedir.

15.-*Saga kim ayttı?*

-*Özüm bilem.* (84:22)

‘-Sana kim söyledi?’

-Kendim biliyorum.’

16.-*Kana tuuğan, sen maga aytçı, Kuday barbı ce cokpu?*

-*İ, emne boldu?*(137:8)

‘Haydi kardeş, sen bana söylesene, Allah var mı yok mu?’

‘-Ey, ne oldu?’

17.-*Anı süyösünbü?*

-Oy, anın emnesin suraysız? Ayalın süyböy koyçu bele? (181:16)

‘-Onu seviyor musun?

-Oy, onun neyini soruyorsunuz? Eşi sevmemek olur mu?’

18.-Kolhozdo iştegenge adam cetişpeyt, deşet go?

-Men okuunu kolhozdo iştöö için bütüptürmünbü?(36:3)

‘Tarım çiftliklerinde çalışmak için adam yetişmiyor diyorlar herhalde?

-Ben eğitimimi tarım çiftliğinde çalışmak için mi bitirdim?’

19.-Anan emne? Uşul eköönön da duşman barbı?!

-Bar. (56:16)

‘-O zaman ne? Bu ikisinden kötü düşman var mı?

-Var.’

20. “Emne, başın ooruybu?” –dedim. “Cok, üşüntüp oturup cazsam, cakşı çıgat.”
dep külöt. (80:24)

“Neden başın mı ağrıyor?” –dedim. “Hayır o hâldeyken yazdığım da, güzel çıkıyor.”
deyip güldü.’

1.2.2.2.YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER

Türkçede iki çeşit cümle vardır. Bunlar *isim cümleleri* ve *fiil cümleleridir*. Bu gibi cümleler, olumlu cümleler olabileceği gibi olumsuz cümleler de olabilmektedirler.

Muharrem Ergin Türk Dil Bilgisi kitabında “**yüklem türüne göre cümleler**” başlığı altında ayırım yapmadan “isim cümlesi” ve “fiil cümlesi” şeklinde ele alır (Ergin 2013:401-403).

Özmen ise 2013 yılında yayımladığı çalışmasında, konuyu “**yüklem türüne göre cümleler**” başlığı altında “fiil cümlesi” ve “isim cümlesi” şeklinde ikiye

ayırarak ele almıştır. İsim cümlelerindeki ek-fiil eksiltilmesi durumunu ise isim cümlesinin alt başlığı altında incelemiştir.

Yine Süer Eker'in Çağdaş Türk Dili adlı eserinde yüklem türüne göre cümleler "eylem tümcesi" ve "ad tümcesi" olarak incelenmiştir (Eker 2017:376).

Yüklem türüne göre cümlelere "**yüklem cinsine göre tümceler**" adını veren Hikmet Dizdaroğlu ise konuyu "ad tümcesi" ve "eylem tümcesi" olarak ele almıştır (Dizdaroğlu 1976:164-170).

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin 2008 yılında yayımladıkları çalışmalarında "**yüklemlerine göre cümleler**" terimini kullanmışlar ve konuyu "isim cümlesi" ve "fiil cümlesi" olarak incelemiştir (Özkan ve Sevinçli 127-139).

Yüklemine göre cümleler konusunda, dilciler arasında ufak tefek terim farklılıkları olsa da genel olarak "isim cümlesi" ve "fiil cümlesi" olarak ikiye ayrılmıştır.

1.2.2.2.1.İSİM CÜMLELERİ

(Atooçtuk Bayandooçtuu Süylöm)

"Yüklemi çekimli bir fiil değil ad veya ad soylu bir kelimeolan ve cevher fiili eklerinin geniş zaman, şimdiki zaman ve geçmiş zaman çekimleri ile yargıya bağlanan cümledir." (Korkmaz 2010:8). Kırgızcada –mIn, -sIn, teklik üçüncü kişi eksiz, -Bİz, -Sız, çokluk üçüncü kişi de eksiz olmak üzere bildirme ekleri kullanılır (Kirchner 1998:349). Konuyla alakalı olarak Çengel (2005:181) çalışmasında, konuyu *"İsimlerde bildirme eklerinin, geçmiş zaman çekiminde ele, bolçu, boldu; duyulan geçmiş zaman çekiminde eken; şart çekiminde ise bolso kelimeleriyle yapılmaktadır."* şeklinde ifade eder. Biz isim cümlelerini dört bölümde inceleyeceğiz.

- 1)Olumlu isim cümleleri
- 2)Olumsuz isim cümleleri
- 3)Yüklemi şimdiki zaman çekimli isim cümleleri
- 4)Yüklemi geçmiş zaman çekimli isim cümleleri

I.2.2.2.1.1.Olumlu İsim Cümleleri

1.*Anın atılıp çıkkın ar bir tamçısında, çaçılğan bermetterinde kündün nuru menen carıgı bar.*(13:30)

‘Onun dökülen her bir damlasında, saçılan incilerinde, güneşin nuru ve aydınlığı var.’

2.*Mında şarlarda eçkezikpegen çiykil ce bozomuk tüspöldögü seyrek uçurooçu güldör da bar.* (18:34)

‘İşte şehirlerde hiç rastlanılmayan kızılımtırak ya da soluk görünümdeki az rastlanılan çiçekler de var.’

3.*İçine sır kaktandı bilbegen, tabiyatı açık kişiler bar.* (37:21)

‘-İçinde sır tutmayı bilmeyen temiz kalpli insanlar var.’

4.*Al tazalık, al tabiyattın sergişi.* (63:24)

‘O temizlik, o doğanın tazelenmesi.’

5.*Birok, al tarih.* (58:1)

‘Ama o tarihtir.’

6.“*Düynö meni menen gana bir bütün cana toluk, mensiz al kemip kalat.” Dep aytuuga ar bir tirüü candın akısı bar.* (11:1)

“Dünya benimle birlikte bir bütün ve tam, bensiz o eksik kalır.” diye söylemeye her canlı varlığın hakkı vardır.’

I.2.2.2.1.2.Olumsuz İsim Cümleleri

Konuyla alakalı olarak Kirchner (1998:353) “İsimlerdeki olumsuzluk *emes* kelimesiyle yapılır ve *sahiplik ise ise bar* ve *cok* kelimeleriyle kurulur.” şeklinde söyler.

1.*Birok azırınça çıkkın natıyca cok.* (15:32)

‘Ama şimdilik ortaya çıkan bir sonuç yok.’

2.*Kandayça kelip kalganñ azır esinde cok.* (23:2)

‘Nasıl geldiğin şimdi aklında değil.’

3.*Tegereginde başka bir da darak cok.* (30:31)

‘Etrafında başka da bir ağaç yok.’

4.*Anan arıraak bara tüşüp: “Sen oylogondoy, men eski emesmin.* (91:7)

‘Sonra daha öteye gidip:”Senin düşündüğün gibi, ben yaşlı değilim.’

5.*Anı buzuşka mümkün emes.* (115:27)

‘Onu bozmak mümkün değil.’

6.*Mında eçkanday sayasiy kata cok.* (133:19)

‘Bunda hiçbir siyasi hata yok.’

1.2.2.2.1.3.Yüklemi Şimdiki Zaman Çekimli İsim Cümleleri

Konuyla alakalı olarak Kirchner (1998:349) yılındaki bir makalesinde Kırgızcada –*mIn*, –*sIn*, *teklik üçüncü kişi eksiz*, –*BIz*, –*Sız*, *çokluk üçüncü kişi de eksiz* olmak üzere bildirme eklerinin kullanıldığını söyler.

1.*Calañ ele on-tüzülüş cagınan emes, tarihı, turmuş-tiriçiligi, salt-sanaası cagınan da ötü okşoş, kız alışıp kız berişken elbiz.*(255:31)

‘Sadece sima ve yapı olarak değil, tarihi,yaşam geçimi, gelenek ve görenek yönünden de benzer olup kız alıp kız da veren milletiz.’

2.*Cakşı emes, balam, oorumun.*(193:5)

‘-İyi değil, evladım, hastayım.’

3.*Men adammın.* (162:12)

‘Ben insanım.’

4.*Eger bul tagdır bolso, anda бүгүнкү urpaktar biz aga ıraazıbiz.*(150:21)

‘Eğer bu kader ise, o zaman bugünkü nesiller biz ona razıyız.’

5. *Men da cetken bir karik baymın.* (139:16)

‘Ben de yaşlanan bir beyim.’

6. *Men akmakmınbı?!* (109:8)

‘Ben ahmak mıyım?’

7. *Kelip turgan mundardın ar birine zamandaşmın!* (91:10)

‘Gelen nesillerin her biriyle çağdaşım!’

8. *Eldi tuyukka apkelip takagan töröpeyil cetekçiler künöliüü.* (72:21)

‘Halkı çıkmaza sokan kibirli rehberler suçlu.’

9. *Oşogo caraşa biz da keçeegi emespiz.* (22:11)

‘Buna göre biz de dünki gibi değiliz.’

10. *Biz, çınında, bardıgıbiz tagdırıbizdın kulubuz.* (270:26)

‘Biz, aslında, hepimiz kaderlerimizin kuluyuz.’

I.2.2.2.1.4. Yükleme Geçmiş Zaman Çekimli İsim Cümleleri

“İsimlerde bildirme olarak geçmiş zaman çekiminde *ele, bolçu, boldu; duyulan geçmiş zaman çekiminde eken; şart çekiminde ise bolso* kelimesi kullanılır.” (Çengel 2005:181).

1. *Kırgız tili –mamlekettik til boldu.* (259:5)

‘Kırgız dili ulusal bir dildir.’

2. *Biz ertereek kubangan ekenbiz.* (266:18)

‘Biz erkenden sevinmişiz.’

3. *Bir kezderde biz kat-sabat bilbegen köçmön el elek.* (259:6)

‘Bir zamanlar biz okuryazar olmayan bir göçmen halktık.’

4.*Beş bee saaçubuz, on çaktı candığıbız bar ele.* (260:14)

‘Beş tane kısarak sağardık, on kadar küçükbaş hayvanımız vardı.’

5.*Caş kezimde bir az ubakka arabakeç da bolup cürgön elem.* (268:10)

‘Gençken çok az bir süre arabacı olarak çalışmışım.’

6.*Erteñ menen ırlarımıdı basmaga tapşırmak bolcumun.* (268:5)

‘Sabahleyin şiirlerimi basım evine teslim edecektim.’

7.*1943-cıldın kış bolcu.* (268:25)

‘1943 yılının kışiydı.’

1.2.2.2.2. FİİL CÜMLELERİ

(*Etiştik Bayandooçtuu Süylöm*)

“*Predikatı (yüklemi), fiil unsuru müstakil bir fiil olan cümledir.*” (Ergin 2013:401). Fiil cümleleri olumlu, olumsuz olabildiği gibi, aynı zamanda tek fiilden olabileceği gibi birleşik fiillerden de oluşabilir (Özmen 2013:215, Gültekin 2013:140).

1.2.2.2.2.1. Olumlu Fiil Cümleleri

Olumlu fiil cümleleri en genel anlamda yüklemi fiil olan ve bir hareketin, oluşun, kılışın, kılınışın yapıldığı ya da yapılacağını anlatan cümleler olarak tanımlanır (Özkan ve Sevinçli 2008:142). Olumlu cümleler oldukları için yapılarında olumsuzluk bulunmaz.

1.*Münözü da cooş, booruker okşoyt.* (108:20)

‘Mizacı da sakın, yardımsevere benziyor.’

2.*Ar bir ırı menen akın özü da kayra törölöt.* (110:1)

‘Her bir şiiri ile şair, kendi de yeniden doğar.’

3.Ooba, mugalimderdin roylugu cönündö köp ugabız. (124:5)

‘Evet, öğretmenlerin kabalığı hakkında çok duyuyoruz.’

4.Mına emi cay da keldi. (127:28)

‘İşte şimdi yaz mevsimi de geldi.’

5.Alıkuldun da al cönündögü ırın biz cakşı bilebiz. (131:36)

‘Alıkul’un da onun hakkındaki şiirini biz iyi biliyoruz.’

6.Sokrat cönündö köp uktum. (135:11)

‘Sokrat’ın hakkında çok duydum.’

1.2.2.2.2. Olumsuz Fiil Cümleleri

Bir cümlede yüklem in ifade ettiğ i iş, oluş, kılış in gerçekleşmediğ i cümleler olumsuz fiil cümleleridir. Konuyla alakalı olarak Ceritoğ lu (2012:137-138) Kırgız Türkçesinin söz dizimi ile ilgili çalışmasında “Kırgız Türkçesinde yüklemi fiil olan cümlelerin olumsuzluk yapmak için en sık başvurul an yol, yüklem olan fiile olumsuzluk eki –BA/-BO- eklerini ulamaktır.” diye ifade eder.

“Kırgız Türkçesinde özellikle –Gan/-GOn geçmiş zaman ekiyle çekimlenmiş yüklemlere, *emes* ya da *cok* yardımcı sözleri y anaştırılarak da olumsuz cümleler kurulabilir.” (Ceritoğ lu 2012:138). Aşağ ıda verilen (4,5,6,7.) örnekler –Gan/-GOn+emes ya da *cok* yapısıyla oluşmuş olumsuz fiil cümleleridir.

1.Azır emi antip ayta albaybız. (117:27)

‘Şimdi öyle söyleyemiyoruz.’

2.A men korkup, ulam-ulammürzö caktı karap eleñdep, cakşıluktuu uktay da alçu emesmin.(101:25)

‘Fakat ben korkup, sürekli kabristan tarafına bakındığımdan iyi bir şekilde uyuyamadım.’

3.Biz, cazuuçular, köp uçurda biri-biribizdi sindagandı gana bilip, sıylagandı ança bilbeybiz. (69:17)

‘Biz yazarlar, çoğu zamanlarda birbirmizi sadece eleştiririz, hürmet etmeyi kadar da bilmeyiz.’

4.Birok eç kim antip kıykirgan çok. (52:12)

‘Ama hiç kimse o şekilde haykırmadı.’

5.Birok aga bir dagı tıyak tiyip koygon çok. (44:29)

‘Ama ona bir tane bile toynak değmiş değil.’

6.-Men baya silerdi sözge aralaşkan cokmun, can cönündömenin oyum minday:-Can degen- bul akıl-es. (21:12)

‘Ben az önce sizin konuşmanıza katılmadım, ama can hakkında benim düşüncem şöyle: “Can denen şey akıl ve hafızadır.”

7.Buga çeyin al tuuralu oylogon da emesmin. (20:26)

‘Buna kadar onun hakkında düşünmüş te değildim.’

8.Men buga eç nesre dey albadım. (21:8)

‘Ben buna hiçbir şey diyemedim.’

1.2.2.2.2.3. Basit Zamanlı Fiil Cümleleri

“Basit zamanlı fiil cümleleri, fiil tabanlarına, bildirme veya tasarlama kip eklerinden birinin getirilmesiyle kurulur.” (Gültekin 2013:141).

1.A tügöl kiyinki uçur menen da biz anı ayabay casap-tüzöp alıptırbız. (228:23)

‘Hatta sonraki zamanlar ile biz onu çok iyi yapıp düzenlemiştir.’

2.Baarıdan murda alardın bilimi, madaniyatı, sezimtaldığı, ooruga bolgon mamilesi çoñ roldu oynoyt. (231:8)

‘Hepsinden önce onlın bilgisi, medeniyeti, hissiyatı, hastalığa olan yaklaşımıbüyük rol oynuyor.’

3.*Aptap küç alğan sayın köl-şal tüşüp möngülör eriyt.* (129:21)

‘Güneşten her güç aldığında dağ cemudiyeleri kan ter içinde erir.’

4.*Ayıl-çarba azıktarı bargan sayın azayuyda.* (119:18),

‘Tarım mahsülleri giderek azalmakta.’

5.*Borbordon artistter kelse, cön ele mayram katarı eseptelçü.*(113:31)

‘Merkezden artistler geldiğinde, öylece bayram sayılırdı.’

6.*Demek, cönököydön tataalga aylandı.* (105:26)

‘Demek ki, basitten zora dönüştü.’

1.2.2.2.2.4. Birleşik Zamanlı Fiil Cümleleri

Birleşik zamanlı fiil cümleleri, basit zaman çekimli fiillerin üzerine ek-fiilin *ele* biçimi getirilerek hikâye, *eken* biçimi getirilerek rivayet ve *bol-* fiilinin şart şekli olan *bolso* biçimi getirilerek şartlı birleşik çekimler elde edildiği cümlelerdir.

1.*Anın ar bir canı çığarması men üçün bir düynö açkanga barabar bolor ele.*(241:2)

‘Onun her yeni eseri benim için yeni bir dünyaya giriyormuş gibi olurdu.’

2.*Bir kezderde, cooş adamdı cakşı adam dep biler elek.* (117:26)

‘Bir zamanlar, sakın insanı iyi insan diye bilirdik.’

3.*Bala kezde biz ukkan ilgerki comoktor ertenki turmuştu taanuga aldın ala dayardık cana keleşektin bosogosun attap çıguuga altın darbaza bolqon eken.*(93:31)

‘Çocukluğumuzda duyduğumuz eski masallar, önümüzdeki hayatı tanımak için önceden hazır olma ve geleceğin eşiğinden atlayıp çıkmaya altından kapı olmuş imiş.’

4.*Aldıbizda koy baştagan erkeçtey bolup, bapaygan kariyalar cürgön kezdebiz,eçnerseden kabarsız elek, özübüzdü ali caşkatarı sezer elek.* (91:17)

‘Önümüzde bırakmaya başladığımız, teke gibi nazlanıp, sakalı bıyığı uzamış yaşlıların olduğu bir anda biz, her şeyden habersiz idik, kendimizi halâ genç tayfadan hissederdik.’

5.*Al ayal carım cıl murda töröttön ölgön eken.* (54:13)

‘O kadın yarım sene önce doğum sırasında ölmüşmüş.’

6.*Eger antüügö mümkün bolso , anda cer cüzündö az caşagan ce bakıtsız bir da adam kalbasele.*(46:9)

‘Eğer öyle yapmaktümün olsaydı, o zaman yeryüzünde kısa ömürlü ya da bahtsız bir tane bile insan kalmazdı.’

1.2.2.3.YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLELER

Türkçede öge dizilişinde en başta bulunan öge özneyken, en sonda bulunan öge genellikle yüklemidir. Yüklem sonda olduğu cümleler kurallı cümle ya da düz cümle gibi terimlerle ifade edilir (Karaağaç 2009:206,Karahan 1999:70). Bazı cümlelerde ise yüklem sonda değil de cümle ortasında veya başında bulunduğu da görülmektedir. Bu tarz cümlelere ise devrik cümle adı verilmektedir. Bu tarz cümlelerde, öge dizilişindeki yüklem yerinde başka ögeler bulunur. Her türlü öge sona gelebilmektedir (Özmen 2013:213). Devrik cümle sonuna yüklem değilse, cümlede herhangi bir öge olan özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci gibi ögeler gelir. Bu durum esas alınarak, öznesi sonda devrik cümle, nesnesi sonda devrik cümle, dolaylı tümleci sonda devrik cümle, zarf tümleci sonda devrik cümle gibi hususlar dikkat alınarak yapılan sınıflandırmalar da mevcuttur.

Hikmet Dizdaroğlu (1976:248) “**kuruluşlarına göre tümce türleri**” başlığı altında “düz tümce” ve “devrik tümce” şeklinde ikiye ayırarak incelemiştir.

“Yüklem yerine göre cümleler” terimi yerine “**tümce düzeni**” terimini kullanan Bozkurt (2017:141-148), konuyu “düz tümce” ve “devrik tümce” olarak ikiye ayırarak işlemiştir. Genel kabul gören sınıflandırma, kurallı cümle için “düz tümce” , devrik cümle içinse “devrik tümce” gibi terimler kullanılmakla beraber aynıdır.

Yüklemin yerine göre cümleler; 1.Kurallı Cümleler, 2. Devrik Cümleler olarak iki gruba ayrılmaktadır.

I.2.2.3.1. Kurallı Cümleler

Türk dilinde öge dizilişine göre, yüklem sona yer aldığı cümleler kurallı cümlelerdir. Bu tarz cümleler hem isim hem fiilden olabilir (Özmen 2013:213,Özkan ve Sevinçli 2008:155).

1.*Azır ayıldagı karılardın köbü eşek minçü boluptur.* (159:7)

‘Şimdi çevredeki ihtiyarların çoğu eşeğe biner olmuş.’

2.*Anda bardık nerse öz ara bir-biri menen tığış baylanışkan.* (161:8)

‘Onda her şey kendi arasında sıkıca bağlanmış.’

3.*Lela adamdardın içindegi ildettin baarın köröt.* (174:11)

‘Lela insanların içindeki hastalıkların hepsini görürmüş.’

4.*Al ayal carım cıl murda töröttön ölgön eken.* (54:13)

‘O kadın yarım sene önce doğum sırasında ölmüşmüş.’

5.*Ayıl-çarba azıktarı bargan sayın azayuyda.* (119:18),

‘Tarım mahsülleri giderek azalmakta.’

6.*Erteñ menen ırlarımıdı basmaga tapşırmak bolçumun.* (268:5)

‘Sabahleyin şiirlerimi basım evine teslim edecektim.’

I.2.2.3.2. Devrik Cümleler

Yüklemin sona değil de cümle ortasında veya başında olduğu cümlelerdir. Bu tarz cümlelerde Türk dilinin öge dizilişine göre sona bulunması gereken yüklem yerinde başka ögeler bulunmaktadır. Aşağıda verilen devrik cümle örneklerinde, cümle sonunda yüklem değil de yer tamlayıcısı, zarf tümleci gibi ögelerin geldiği görülmektedir.

1.Çınında, adam turmuşunan emne ayırması bar bulardın? (205:17)

‘Aslında, insan hayatından ne farkı var bunların?’

2.Bir gana ceri –forma menen mazmunu tataalıraak bolgonduktan, okuuçu cakşılap tüşünö albay kalabı degen çoçuloo bar mende. (216:33)

‘Sadece bir yeri şekil ile anlam yönünden çok güç olduğu için, okuyucunun iyice anlayamaması gibi bir korku var bende.’

3.Kaldaygan –kaldaygan, şaa müyüz karıyalar bolor ele ilgeri ayıldarda. (218:15)

‘Heybetli görünen saygın ihtiyarlar olurdu eski köylerde.’

4.Alar emne dese, zakon sıyaktuu bolçu başkalarga. (218:21)

‘Onlar bir şey dediği zaman kanun gibi sayılırdı diğerleri için.’

5.Biroke al cazuuçu oşondogu maktoogo tatıktuu eçnerse bere elek azırkıga çeyin. (264:8)

‘Ama o yazar övgüye layık hiçbirşey vermiş değil şimdiye kadar.’

6.Ömür ketip baratat, toodon uçkan taş sıyaktuu zırkırap. (123:18)

‘Ömür geçiyor, dağdan düşen taş gibi patırdayarak.’

1.2.2.4.YAPISINA GÖRE CÜMLELER

Yapısına göre cümleler sorunu söz diziminin tartışmalı konuları arasındadır (Demir, Yılmaz 2012:250).

Leyla Karahan’ın “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine” adlı makalesinde yapılarına göre cümlelerin alt başlıklarındaki çeşitliliğin daha fazla olduğunu dile getirir ve hatta bazı aynı terimlerin farklı tanımlarla karşımıza çıkabildiğinden bahseder (Karahan 2000:16). Farklı adlandırmalar olsa da genel olarak Basit Cümle ve Birleşik Cümle şeklinde sınıflandırılır. Mustafa Özkan ve Veysel Sevinçli, Mehmet Özmen, Haydar Ediskun, Süer Eker, Mevlüt Gültekin, İbrahim Delice “basit cümle” terimini kullanırlarken, Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam, Fuat Bozkurt Hikmet Dizdaroğlu gibi dilciler ise “yalın tümce” terimini

benimsemiştir. Dizdaroğlu çalışmasında (1976:187-189) yalın tümce yani “basit cümle” konusunu ikiye ayırarak ele alması bakımından farklılık göstermektedir.

Basit cümle konusuna göre birleşik cümle konusu daha fazla karmaşıktır. Çünkü birleşik cümle konusunda sınıflandırma yapılırken, bazı dilciler sıralı ve bağlı cümleleri ayrı bir grup olarak ele almaktadırlar (Süer Eker 2017:371, Karaağaç 2009:199, Özkan ve Sevinçli 2008:159) .

Haydar Ediskun ise cümle çeşitlerini yapılarına göre basit ve birleşik olarak ayırdıktan sonra, biçimlerine göre cümleler başlığı altında sıralı ve bağlı cümlelere yer vermektedir (Ediskun 2017:379). Yine Dizdaroğlu da basit ve birleşik olarak ayırdıktan sonra, “bağlanışlarına göre tümce türleri” başlığı altında sıralı cümleleri ele almıştır.

Görüldüğü üzere sıralı ve bağlı cümlelerin, ayrı bir grup halinde mi ele alınması gerektiği, ya da birleşik cümleler bahsinde mi ele alınması gerektiği hakkında bir uzlaşım sağlanamamıştır. Bu konuya ek olarak, içerisinde fiilimsi (isim-fiil,sıfat-fiil, zarf-fiil) bulunduran cümlelerin basit cümle mi yoksa birleşik cümle mi sayılması gerektiği hakkında da bir uzlaşım yoktur.

Çünkü Gültekin, Dizdaroğlu, Delice bazı dilciler içerisinde fiilimsi bulunduran cümleleri girişik cümle sayarken, Atabay, Özel ve Çam ise “girişik cümle” için ayrı bir başlık açarak, içerisinde sadece zarf-fiil bulunduran cümleleri girişik cümle saymıştır.

Yine Mehmet Özmen içerisinde fiilimsi bulunan cümleleri “girişik basit cümle” alt başlığı altında, basit cümlelerin bir türü olarak sınıflamıştır. Fuat Bozkurt ise 2017’de 5.baskısı basılan kitabında “kaynaşık tümce” terimi altında, girişik cümleden bahsetmiştir. Karahan, Ergin, Zülfikâr gibi araştırmacılar ise tam tersi görüştedirler. Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli ise fiilimsilerle kurulu yapıların yargı bildirmediikleri için yardımcı cümle değil, kelime grubu olarak değerlendirilmesi gerektiğinin savunurak, basit cümle kabul ederler. Serdal Kara’nın 2012 yılında “Girişik Cümle Problemi Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesinde bu gibi yapılar gerekçeleriyle birlikte verilerek, girişik cümle olarak değerlendirilmiştir.

Yine görüldüğü üzere içerisinde fiilimsi bulunduran cümlelerin basit mi birleşik mi sayıldığı konusunda da uzlaşım sağlanamamıştır. Biz çalışmamızda bu tarz cümleleri birleşik cümleyedâhil ederek girişik cümle kabul edeceğiz.

Buna göre Yapısına göre cümleler; 1.Basit cümle, 2.Birleşik cümle biçiminde ele alınacaktır. Birleşik Cümle içerisindeki sınıflandırmamız ise şöyledir;

1. Sıralı Birleşik Cümle (a.Bağlaçsız Sıralı Cümle b. Bağlaçlı Sıralı Cümle)
2. Bağlı Birleşik Cümle (a.Şartlı Birleşik Cümle b.Bağlaçlı Bağlı Cümle)
3. İç İçe Birleşik Cümle
4. Girişik Cümleler

1.2.2.4.1.Basit Cümle

(Cönököy Süylöm)

Delice Türkçe Sözdizimi adlı eserinde basit cümleyi “*Bünyesinde yan cümle-cümlemsi- veya iç cümle barındırmayan cümlelerdir.*” şeklinde tarif eder. (Delice 2018:170). Basit cümle terimi “**yalın tümce**” şeklinde de anılmaktadır.

Kırgız gramer bilgisine bakıldığında basit cümleler, kuruluşunda ana unsur ve niteleyeci unsurlar ile birlikte dilbilgisel açıdan cümleye öge olmayan unsurlardan oluşur. Basit cümlelerin kendi içinde sınıflandırılması konusu, Kırgız söz diziminde farklıdır.

Buna göre basit cümle ‘*Bir Tutumduu Süylömdör (Sadece yüklemden oluşan), Eki Tutumduu Süylömdör (Özne ve yüklemden oluşan)*’ olarak iki alt başlık altında ele alınmıştır (Caparov 1979:12-17).

Türk dilindeki basit cümleler, öge dizilişinde öznenin başta yüklemde sonda olduğu bir diziliş içerisinde bulunan, olumlu, olumsuz, soru her türlü olabilen isim ya da fiilcümleleridir (Ediskun 2017:380).

Örnekler sırasıyla isimden, fiilden, olumlu, olumsuz ve soru şeklinde verilmiştir.

1.*Al özüñçö müzey.* (11:18)

‘O kendince müze.’

2. *İskustvo- candın muzikası.* (12:32)

‘Sanat ruhun müziğidir.’

3. *Anın bir butağı ır-küü.* (12:33)

‘Onun bir dalı şiir ve nağmedir.’

4. *Bardık ubaktarda al birinçi.* (30:7)

‘Tüm zamanlarda o birincidir.’

5. *Özöndö tuş maalı.* (46:12)

‘Nehirde öğle zamanı.’

6. *Baarı cımcırt, een.* (60:18)

‘Hepsi sükunet içinde, sessiz.’

7. *Al çın çıktı.* (16:13)

‘O doğru çıktı.’

8. *Bir küünü erteden kekçe caratılış arasında ötkördüm.* (25:1)

‘Bir günü sabahtan akşama kadar doğada geçirdim.’

9. *Bul ırdı men bir kezde cazgam.* (47:8)

‘Bu şiiri ben bir anda yazmıştım.’

10. *Birinçi colu men oşondo körköm söz izdedim..* (69:4)

‘İlk olarak ben gösterişli kelimeler aradım..’

11. *1943-cıldın avust ayında, frontto katuu caralandım.* (70:18)

‘1943 yılının Ağustos ayında, cephede ağır yaralandım.’

12. *Caştar keede üşüntöt.* (19:12)

‘Gençler bazen böyle hareket eder.’

13. *Anda alar başka küünü oynosot.* (22:6)

‘O zaman onlar başka bir melodi çalarlar.’

14. *Türkün adamdarga kezigesin.* (28:29)

‘Çeşit çeşit insanlara rastlıyorsun.’

15. *Sırtkı türü kudum ele azırkı stadiondor okşoyt.* (77:33)

‘Dışı tıpkı şimdiki stadyumlara benziyor.’

16. *Eki-üç gektarday cerdi eeleyt.* (73:34)

‘İki üç hektar kadar yere sahip.’

17. *Tegereginde başka bir da darak cok.* (30:31)

‘Etrafında başka bir tane bile ağaç yok.’

18. *Eç cerde iştebeym.* (36:1)

‘Hiçbir yerde çalışmıyorum.’

19. *Buga kim künöölüü?* (49:18)

‘Bunun suçlusu kim?’

20. *-Adamdın en ele birinçi düşmanı emne?* (56:11)

‘-İnsanın en birinci düşmanı nedir?’

I.2.2.4.2. Birleşik Cümle

(Tataal Süylöm)

İbrahim Delice Türkçe Sözdizimi adlı eserinde birleşik cümlelerin tanımını şöyle verir: “İki veya daha fazla cümle yapısının bir yüklem yapısı içinde yan cümle veya içcümle şeklinde birleştirilmesi yoluyla oluşturulan cümle türüdür.” (Delice 2018:170).

Neşe atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam ise “... belleğimizdeki düşünce akışını kesmemek, düşündüklerimizi bir tek tümcede toplamak, anlatım güzelliği ve bütünlüğü sağlamak gibi nedenlerle birleşik tümceye de gereksinme vardır.” (Atabay,Özel,Çam 2003:95) diye ifade ederek, birleşik cümlelerin bir nevi önemini de vurgulamışlardır.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra birleşik cümleler, bir temel cümle ile bir yardımcı cümleden oluşan, içerisinde fiilimsi, bağlaç gibi unsurlar bulunduran cümlelerdir. Yardımcı cümleler, temel cümlecisi çeşitli yönlerden (sınırlama, şart, tarz, zaman, öncelik sonralık) tamamlayan cümleler olduğu gibi, temel cümlelerin bir ögesi de olabilmektedirler. Buna göre temel cümle “... çoğunlukla yalın tümce biçimindedir; daha öncede belirttiğimiz gibi, ana yargıyı taşıyan tümce olduğundan, bileşik tümcenin sonunda bulunur.” (Atabay,Özel,Çam 2003:95). Yan cümle ise bir birleşik cümlede birden fazla bulunabilen, anlam yönünden temel cümleye bağlanan cümle olarak karşımıza çıkar. Türkçede öge dizilişine bakıldığında ise yardımcı ögeler veya yardımcı cümleler başta konumlanırken, temel ögeler ve temel cümleler ise sonda bulunur. Bu durum kurallı cümleler için geçerlidir. Devrik ve ki’li birleşik cümleler de durum tam tersidir (Dizdaroğlu 1976:11).

Kırgız gramerinde ise, anlam ve tonlama açısından aynı değere sahip iki ya da daha fazla basit cümlelerin birleşmesinden oluşan cümle *tataal süylöm* yani birleşik cümle denir (Caparov 1979:278).

Gültekin 2013 yılında yayımladığı eserinde bu tarz cümleler için “Yardımcı cümlecikler, çekimli bir fiile sahip olabilecekleri gibi, yüklemleştiricisi bir çekimsiz fiil biçimi fiilimsi olan yükleme de sahip olabilirler.” (Gültekin 2013:148) şeklinde söyler.

Birleşik cümleleri;

1.Sıralı Birleşik Cümle,

2.Bağlı Birleşik Cümle olarak iki temelbölüme ayırarak inceleyeceğiz.

Bağlı Birleşik Cümleyi ise; 1.Şartlı Birleşik Cümle, 2. Bağlaçlı Birleşik Cümle, 3.İççe Birleşik Cümle, 4. Girişik Birleşik Cümle olarak dört alt bölümde ele alacağız.

Kırgız gramerinde ise birleşik cümleler *Teñ Baylanıştagı Tataal Süylömdör*, *Bagınıñkı Baylanıştagı Tataal Süylömdör* ve *Aralaş Tataal Süylömdör* başlıkları altında sınıflandırılır. Bunlardan *Teñ Baylanıştagı Tataal Süylömdör* kendi içinde bağlaçlı (*baylamtaluu*) ve bağlaçsız (*baylamtasız*) olmak üzere ikiye ayrılır. *Bagınıñkı Baylanıştagı Tataal Süylömdör* ise basit cümlelerden birinin bazı ekleri alarak ikinci cümleye bağlı olduğu cümleleri içerir. *Aralaş Tataal Süylöm* ise karmaşık yapıdaki birçok cümlenin bir araya geldiği birleşik cümleleri içerir (Caparov 1979:278-315).

I.2.2.4.2.1. Sıralı Birleşik Cümle

(*Baylamtasız Teñ Baylanıştagı Tataal Süylöm*)

Çoğu çalışmaya bakıldığında (Gültekin 2013:148, Dizdaroğlu 1976:223) sıralı birleşik cümleler için birbirlerinden noktalı virgül (;) ya da virgülle (,) veya çeşitli sıralama bağlaçlarıyla ayrılan, aralarında anlam ilişkisi bulunan en az iki cümlenin peşi sıra gelmesiyle kurulan cümleler şeklinde ifade edilmektedir. Sıralı cümleler, iki ya da daha fazla cümleden oluşan, cümlelerden birinin diğerine çekimli bir fiil ile bağlı olduğu ya da çekimsiz bir fiil ile bağlı olabildiği cümleler olduğu için, biz –p zarf-fiil eki almış bir çekimsiz fiili, kendisinden sonra gelen cümlenin yüklemindeki zaman ekinin ek tekrarını önleme amacıyla kullanıldığı için, sıralı birleşik cümle içerisinde aldık (Sevortyan 1966:252).

Sıralı cümleler birbirlerine virgülle ya da bağlaçla bağlanmış olmaları durumuna göre ikiye ayrılır; 1. Bağlaçsız Sıralı Cümle, 2. Bağlaçlı Sıralı Cümle.

I.2.2.4.2.1.1. Bağlaçsız Sıralı Cümle

Bağlaçsız sıralı cümleler, içerisinde bağlaç bulundurmayan, birbirinden virgülle ayrılabilen, biri basit, diğeri birleşik türde veya her ikisi de birleşik cümle türünde olabilen cümlelerdir. Sıralı cümleyi oluşturan cümleler iki ya da daha fazla cümleden oluşabilirler.

Sıralı cümleler tek başına yargı bildiren ve kendi içerisinde bir anlam ilişkisi ve bütünlüğü bulunduran cümlelerdir (Dizdaroğlu 1976:223, Gültekin 2013:149).

1.2.2.4.2.1.1.1. Basit Cümlelerden Oluşan Bağlaçsız Sıralı Cümleler

Basit cümlelerden oluşan bağlaçsız sıralı cümlelerde, birbirine bağlanmış olan cümleler basit cümle türündedir.

1. *An üstünö aldıda kış kelatat, bul da alar üçün çon sinoo.* (32:11)

‘Onun üstüne kış geliyor, bu da onlar için büyük sınavdır.’

2. *Men surabadım, al özü aytpadı.* (41:19)

‘Ben sormadım, o kendi söylemedi.’

3. *Turmuşta köp keyidim, köp kubandım.* (50:30)

‘Hayatta çok üzüldüm, çok sevindim.’

4. *Ayal ömür beret, ayal süyüü apkelet.* (117:4)

‘Kadın hayat verir, kadın sevgi getirir.’

5. *Birinçiden, andaylar azır az, eldin köbü kuu-şum.* (117:28)

‘İlk olarak, onun gibiler şimdi az kaldı, halkın çoğu kurnaz hilekâr.’

6. *-Anda siz öz işeniminizden suranız, al cının aytat.* (137:13)

‘-O zaman siz kendi inancınıza sorunuz, o gerçeği söyler.’

7. *Üyü tört bölmö eken, törtöo da çıgaç-cugaçka cık tolgon, kee bölmösündö ekiden garnitür.* (147:11)

‘Ev dört oda imiş, dördü de ağaç ile dolu, bazı odalarında ikişer tane takım.’

8. *An üstünö karındarı aç, kiyimderi cırtık.* (151:9)

‘Üstelik karınları aç, kıyafetleri yırtık.’

9. *Özü ketet, ayant kalat.* (176:18)

‘Kendi gider, meydan kalır.’

10. *Kubanuu bar, kaygıruu bar.* (182:1)

‘Sevinç var, keder var.’

11. *Üylör örttöndü, köp adamdar kurman boldu.* (207:12)

‘Evler yakıldı, birçok insan kurban oldu.’

12. *Çeber eken, ayabay okşoşturdu.* (215:22)

‘Ustaymış, bayağı benzetti.’

13. *Kıskası, özün-özü sottoyt, cazalayt.* (56:4)

‘Kısacası, kendi kendini mahkemeye veriyor, cezalandırıyor.’

1.2.2.4.2.1.1.2. Bir Basit ve Bir Birleşik Cümlelerden Oluşan Bağlaçsız Sıralı Cümle

Bu tarz cümleler, bir cümlesi basit iken, diğer cümlesi içerisinde fiilimsi bulunduran birleşik cümle yapısındadır (Gültekin 2013:150, Dizdaroğlu 1976:226).

1. *An üstünö kezekke turuu adamdı çıdamkaylıkka da üyrötöt, ubaktın da beker ketpeyt.* (28:21)

‘Onun üstüne, sıraya durmak insana sabırlı olmayı da öğretiyor, zamanı da boş yere gitmiyor.’

2. *Başka uçurlarda caratılış mintip ün katpayt, özünün içki oyloru menen alek.* (37:14)

‘Başka zamanlarda doğa böyle edip bağırp çağırılmaz, kendi iç düşünceleri ile meşguldür.’

3. *Ayalı oorup, emkanada catat.* (37:27)

‘Karısı hastalanmış, hastanede yatıyor.’

4. *Azır emi mezgildin eçen boroondorun baştan ötkörüp, turmuşka birotolo bışıp, oor-basmırt.* (42:19)

‘Şimdi mevsimin birkaç tipilerini başından geçirmiş ve hayatta muhtemelen olgunlaşıp, ağır başlı.’

5. *Başta barının üstünön calgız özü karaçu ele, azır emi katarına köp kabattuu üylör tüşüp, anın köz karandı emestigine kol salıngan sıyaktuu. (42:29)*

‘İlk zamanlarda hepsinin üstünden sadece kendisi bakabiliyordu, şimdi ise sıra sıra çok katlı evler dikilip, onun bağımlı olmadığına saldırıyor gibi.’

6. *Toolor etegin keñ cayıp, ordu-orunda ülgüröp oluruşat, tündö cıldızdarga özdörü cönündö comok ayta berip, çarçaşkanday türlörü bar. (46:15)*

‘Dağlar eteklerini genişçe açmış, yerli yerlerinde uyukluyorlar, her akşam yıldızlara kendileri hakkında masal anlatıp, yorulmuş gibi bir halleri var.’

7. *Al kişinin köp küülörü çazılbay, özü menen koşo ketti. (50:3)*

‘Onun çoğu şiiri yazılmadan, kendisi ile beraber gitti.’

8. *Bir künü at tokup berip, meni cakaga cönötüştü. (51:3)*

‘Bir gün atı eğerleyip, beni yakaya gönderdiler.’

9. *Kögüş-sarı tartıp, öto ele badırayat. (60:12)*

‘Mavimsi sarı renk alıp, ziyadesiyle göze batıyor.’

10. *Eesinin çöp alparatkanın körüp, mööröyt canıbar. (62:15)*

‘Sahibinin ot götürdüğünü görmüş, böğürmüş canavar.’

11. *Kolumdan ötüp içime ketken ok içegilerimdi aralap, on iptaman çıkkın. (70:19)*

‘Kolumdan girip, içime geçen ok, bağırsaklarımda dolaşmış, ön tarafımdan çıkmış.’

12. *Küyöösü beçera kelinçegin bir sutka kütüp, cer-suunun barınan izdep, amalı tügönöt. (73:12)*

‘Genç koca, çaresiz eşini gece gündüz bekleyip, yeri denizi hepsini araştırıp, en sonunda çaresiz kalmış.’

13. *Al kekçe cuuk ulam küçöp oturup, boroonduu burganakka öttü. (102:16)*

‘O geceye doğru devamlı şiddetlenmiş ve tipiye, kar kasırgasına dönmüş.’

14. *İlim menen tehnikanın uşunçalık önükkön doorundacaşap catıp, ayagı adlında turgan cerdin avalın bilalbagan adam balası, tabiyat kırsıktarı aldında dağı ele alsız turbaybı.* (103:21)

‘İlim ile tekniğin bu kadar geliştiği devirde yaşayıp, ayak bastığı yerin durumunu bilmeyen insanoğlu, doğa olayları önünde hâlâ güçsüz durmuyormu.’

15. *Baldar mektepterde tirüülöy kömülüp, cer uruksuz, cetim kaldı.* (124:21)

‘Çocuklar okullara diri diri gömüldü, yeryüzü soysuz, yetim kaldı.’

16. *Al da maga baş iykep, ıraazılığın bildirdi.* (126:29)

‘O da bana başını eğdi, hoşnutluğunu bildirdi.’

17. *Alıskı-alıskı çokular küngö çağılışıp, möngülör caltırıyıt.* (127:29)

‘Uzaklardaki tepeler güneşte parlıyor, dağ tepeleri yaldırıyor.’

18. *Al küünü adamdar biri-biri menen kastıktı unutup, bir tuugan, dos boluşat.* (149:27)

‘O gün insanlar, birbirleriyle olan düşmanlıklarını unuttur, kardeş, dost olurlar.’

19. *Al adamdı buzat, kalptan esirtip ciberet.* (156:25)

‘O insanı bozar, yalandan mest eder.’

20. *Keede bir carıbagan oylor başına kirip alıp, uykuñdu uurdayt.* (170:12)

‘Bazen ufak tefek düşünceler aklıma gelir, uykunu kaçıırırlar.’

21. *Kütüüüçü zalda ava cetişpey, akçıl ter cıttanat.* (202:24)

‘Bekleme salonuna hava ulaşmayıp, ekşimtırak ter kokuyor.’

22. *Al adamdar azır çok, birin-serin kalgandarı ötö karıgan.* (209:17)

O insanlar şimdi yok, tek tük kalanlar ise çok yaşlı.

23. *Caykısın anın sayabanına ısıktan korgoloşup, adamdar köp kelişet.* (210:30)

‘Yazın onun gölgesine sıcaktan korunmak için insanlar çok gelirler.’

24.*Batış bölüğü batıp baratkankündün nuruna boyonup, kızgıl şayığa orongonsudu.*
(237:31)

‘Batı tarafı batan güneşin nuruna boyanıp, kıpkızıl kumaşa büründü.’

25.*Biröölörü çaş törölgön cumurtkalardı bagat, biröölörü uyanı kayratat, biröölörü azık dayardayt, dagı biröölörü uyanı tazalayt.* (239:3)

‘Birileri yeni doğan karıncalara bakar, birileri yuvayı korur, birileri yemek hazırlar, diğerleri ise evi temizler.’

I.2.2.4.2.1.1.3.Birleşik Cümlelerden Oluşan Bağlaçsız Sıralı Cümle

Bu tarz cümlelerde, sıralı cümleyi oluşturan her iki veya daha fazla cümle, içerisinde fiilimsi bulunduran birleşik cümle yapısına sahiptir.

1.*Tümkü camğırdan kalgan şüüdüürümdör erteñ menenki kün nuruna çağılışıp,tulañdarda çağılıp catkan sansız kümüş tıyındardan beter cark-curk oynışot.*
(32:29)

‘Dünki yağmurdan kalan çiyler sabahki güneş ışığında göz kamaştırıp, otlarda saçılan sayısız gümüş paralardan daha iyi parlıyorlar.’

2.*Anan çañı kelgen muundar ulam azdan keñeytip olturup,ceñip algan ayantı payda boldu.* (36:12)

‘Sonra yeni gelen nesiller devamlı genişlettiler ve başarılı oldukları bir saha ortaya çıktı.’

3.*Anda nege kıynalgan kezde men tüz ele caratılışka ketem da, içki bugumdu aga tökpöy çaçpay aytıp berüügö tırışam.* (37:7)

‘O zaman azap çektiğim zamanlarda ben sadece doğaya giderdim ve içimdeki üzüntümü ona dökmeden, saçmadan söylemek için uğraşırdım.’

4. *Men anı baykap, akırın kuçakka kısıp,erkeletip koydum.* (55:26)

‘Ben onu fark edip, sonra kucağıma bastırıp, okşadım.’

5. *Turmuş ulam özgörgön sayın adamdardın oy seizmi da ulam cönököylüktön tataaldıkka ötüp, mezgildin talabına ılayıktalıp baratat.* (57:3)

‘Hayat sürekli olarak değıştikçe, insanın düşünce ve hisleri de basitlikten, zorluğa geçip, dönemin isteğine göre şekilleniyor.’

6. *Aga koşumça cılğan kölökölör , türkün şoolalar cuuruluşup kelip, özünçö formaga ötüp alğan.* (61:6)

‘Onunla birlikte hareket eden gölgeler, çeşitli şuleler, yoğrulup gelip, kendilerine has bir şekle girmişler.’

7. *Akırın basıp kelip, ar cagina turup kaldım.* (84:11)

‘Sonra yürüyüp gelip, her tarafa baktım.’

8. *Munu uqup, alar daroo kitepterin ala koyup, bezip çurkap cönöştü.* (84:30)

‘Bunu duydular ve onlar hemen kitaplarını alarak, hızlı bir şekilde koşarak gittiler.’

9. *Top-top bolup agılıp, samsıp cürö berişet.* (90:2)

‘Topluluk halinde yürüyüp, uzun kuyruklar ile birbirlerini takip ederek yaşarlar.’

10. *Çıgarma oydo cetilip ce başta bışkandan kiyin da anı özünön öndürüp, kagaz betine tüşürüü akın için ötü cooptuu iş.* (109:25)

‘Eser düşüncede ortaya çıkar ya da akılda büyüdükten sonra onu kendi içinde geliştirip, kağıda dökmek şair için çok mesuliyetli iştir.’

11. *Andan tışkarı ayaldar özdörünön carık cana cılıuluk taratıp, erkekterge kubanıç sezdirip turuşat.* (117:6)

‘Onun dışında kadınlar kendilerindeki sıcaklığı erkeklere hissettirip, onları mutlu ederler.’

12. *Bul caktan cazuuçu eqin aydap, caylata anı bagıp östürüp, küzündö tüşümün cıynagan dıykanga okşoş.* (156:15)

‘Bu yönden yazar ekin biçip, onu bakıp büyütmek için çabalayan, sonbaharda mahsülünü toplayan çiftçiye benzer.’

13.*Daçada içe turgan taza suu cok, başka caktan taşıp kelüü kerek.* (185:22)

‘Sayfiyede içecek su yok, başka biryerden taşıyıp getirmek gerek.’

14.*Butaktarı çaçırıp cayılıp, arbagan keñ ayanttı eelep turat.* (210:28)

‘Dalları saçılıp yayılıp, tesiri altına aldığı geniş çevreyi sahiplenmiş duruyor.’

15.*Erteñ menen erte turup, cañı çıkkın Kün menen atayın salamdaşıp, anan barıp tiriçilikke kam uruu kaysı bir adamdarda saltka aylangan.* (213:18)

‘Sabahleyin erkenden kalkıp, yeni doğan Güneş ile özellikle selamlaşıp, sonra gidip geçimle meşgul olmak, kimi insanlarda geleneğe dönüşmüş.’

16.*Tekşerip körüşüp, adegende alar da cogorudagıday diagnoz koyup, kulakka operatsiya casamak boluştu.* (220:16)

‘Kontrol edip görüşüp, öncelikle onlar da diğerleri gibi teşhis koyup, kulak için ameliyat yapmak istediler.’

17. *Söz kagazga cazılğanda gana közgö körünöt, başka ubaktarda kulakka ele ugulup, butaktan-butakka uçup koygon çımçık öndönöt.* (128:24)

‘Söz sadece kâğıda yazıldığında göze görünür, başka zamanlarda sadece kulak duyar, daldan dala uçan serçeye benzer.’

18.*Menin cazgandarımdı sırtınan gana bilişip, köñül koyup, okuşkan dele cok.* (178:6)

‘Benim yazdıklarımı sadece dışarıdan bilip, aldırıp okudukları bile yok.’

19. *Özümöürü balık karmagan kişi emesmin, kanday suuda balık bolorun da bilbeym.* (191:25)

‘Ben ömrümde balık tutmuş biri değilim, hangi suda balık olduğunu da bilmem.’

20.*Bir cakka ketip baratıp, namaz maalı kelip kalğanın sezip, uşul cerge kelgende atınan tüşkön.* (196:12)

‘Bir tarafa gidip, namaz vaktinin geldiğini hissedip, oraya geldiğinde atından inmiş.’

2.Sıralı cümle iki şartlı birleşik cümleden de meydana gelebilir.

Eesine ırahmat aytsa aytat, aytpasa cok. (74:17)

‘Sahibine rahmet gönderse gönderir, göndermezse göndermez.’

I.2.2.4.2.1.2. Bağlaçlı Sıralı Cümle

(Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm)

En az iki cümleden oluşan, aralarındaki anlam ilişkisinin bir takım bağlaçlarla sağlandığı cümlelere bağlaçlı sıralı cümle denir.

“**Bağımlı sıralı cümle**”, “**bağlı tümce**” gibi terimlerle de anılır. Bağlaçlı sıralı cümleler, sıralama bağlaçları *cana* ‘ve’, *da* ‘ve’, *a* *tügül* ‘hatta’ bağlaçlarıyla ile kurulur.

Zıtlık bildiren bağlaçlar ile bağlanan sıralı cümlelerde ise *a* ‘ama’ *al emi* ‘ancak’ *antkeni menen* ‘ancak’, *antse da* ‘öyle bile olsa’ *birok* ‘ama’, gibi bağlaçlar görev alır. Ayrıca, ayırıcı bağlaçlar *ce* ‘ya da’, *bolboso*, *ce bolboso* ‘ya da, yoksa’ yardımı ile bağlanan sıralı cümleler de bulunmaktadır (Oruzbayeva 2009:704).

I.2.2.4.2.1.2.1.Sıralama Bağlaçlarıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

1.2.2.4.2.1.2.1.1. cana ‘ve’ Bağlama Edatı İle Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

1. *Uşunun baarı saga kuşubak köñül beret cana kıyaldın azgırıktuu çakırığı okşoyt. (30:5)*

‘Bunların hepsi seni neşelendirir ve karakterini değiştirmeye davete benzer.’

2. *Alardı ukkan her bir colu menin içki kiçine düynöm sırtkı çoñ düynögö koşulup, anı menen cuuruluşup, cuuluşup birotolo tazarıp cana keñeyip çıgat. (50:10)*

‘Onları duyduğum her an benim içimdeki küçük dünyam dışarıdaki büyük dünyaya katılıp, onun ile yoğrulup, yıkanıp tamamen temizlenir ve genişleyip çıkar.’

3. *An üstünö, poeziya adamdı biyik kılat, tazalayt cana cumşartıp salat. (56:30)*

‘Onun üstüne şiir insanı yüce kılar, temizler ve yumuşatır.’

4. *Tabiatında ak köñül adamdar başkaldı da özündöy körüp, işençEEK ketişet cana bul üçün alarda köñül kaluu köp bolot.* (59:3)

‘Tabiat olarak temiz kalpli insanlar diğerlerini de kendi gibi görüp, safça davranırlar ve bunun için onlarda insanlara karşı gücenme durumu fazladır.’

5. *Menimçe tal-daraktardın baarı ugat cana köröt.* (62:24)

Bence söğüt ağaçlarının hepsi duyuyor ve görüyor.

6. *Al anı başında saktap, ulam azdan taktap cana toluktap koyup cürö beret.* (156:12)

‘O hislerini aklında tutup, gittikçe netleştirir ve tamamlar.’

7. *Al kaçan cana kaday tamak içişti, kaysı ubakta işteşti cana es alıştı bilbeyt.* (161:1)

‘O ne zaman ve nasıl yemek yedi, hangi vakitte çalıştı ve dinlendi bilmez.’

8. *Sen alarga tereñireek kirip, oy cügürtsöñ, cerdin uluu filosofiıyası oygonot cana ar arkıluu çaşoonun buga çeyin belgisiz, canı bir kaznasın açkanday bolosun da, anı süyünçülöp , başklaraga daroo cetkiriñ kelip ketet.* (184:20)

‘Sen onlara daha derin girip fikir yürütürsen, yerin ulu filozofu uyanır ve onun aracılığıyla yaşamın bu zamana kadar bilinmeyen, yeni bir hazinesini açmış gibi olursun ve onu hemen başkalarına müjdelemek istersin.’

1.2.2.4.2.1.2.1.2. *da* ‘ve’ Bağlacıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

da ‘ve’ bağlacıylaalakalı olarak Çengel (2005:319) Kırgız Türkçesinin ses ve şekil bilgisini ele aldığı çalışmasında bu edatın aslında sona gelerek kuvvetlendirme fonksiyonunda kullanıldığını, ancak bazı örneklerde söz konusu edatın “ve” anlamında da kullanıldığını ifade eder.

1. *Al çooçuganday meni cart karap aldı da, kayra menden suradı.:*

-E, sizge biröönün oyunun emnesi kızık? (40:21)

‘O ürktmüş gibi bana ani bir bakış attı ve dönüp bana sordu:

-Birinin düşüncesi size neden ilginç geliyor?’

2. *Uşunçalık ıldam tempte, oydoguday obrazduu sözdör kaydan tabılat da, mıñçalık kınalışkan uykaştar kaydan bar bolokalat?* (15:16)

‘O derece hızlı tempoda, istenildiği gibi (düşünüldüğü gibi) imgesel sözler nasıl bulunmuş ve bu kadar ustalıkla kurulmuş kafiyeleler nasıl var olmuş?’

1.2.2.4.2.1.2.1.3. a tügöl 'hatta' Bağlacıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

1. *Bayagı toolor, özön-say, sular özgörgön. A tügöl asman da, anda süzgön buluttar da başka bolup ketkensiyt.* (49:2)

‘Mazimdeki dağlar, nehir yatakları sular değişmiş. Yalnız o değil(hatta) gökyüzü de, gökyüzünde süzülen bulutlar da başkalaşmış gibi.’

2. *Kız çağında ayabay erke, a tügöl kesirlüü da ele.* (55:5)

‘Genç kızken müthiş nazlı, hatta kendini beğenmişti de.’

3. *Anan ar kim öz ülüştin alat. Birok alar biri-birin kaytalabayt. A tügöl, birine-biri okşoşup da koyboyt.* (100:28)

‘Sonra herkes kendi payını alır. Ama onlar birbirini tekrarlamaz. Hatta birbirlerine de benzemezler.’

4. *Al kee bir adamdardın taanılğıs kılıp özgörtüp, a tügöl ırayımsız da kılıp ciberet.* (118:11)

‘O bazı insanları, tanınmayacak şekilde değiştiriyor, hatta merhametsiz de yapıyor.’

5. *Üçöö emes, bir balanı bağıp östürüü üçünalkaşa küç, kaşa den-soolugun ketiret. A tügöl özündö bolgon büt cakşılığın balaga arnayıt.* (193:24)

‘Üçünü bırak bir çocuğa bile bakıp büyötmek için ne kadar zahmet, ne kadar sağlık sıhhat gerek. Hatta (Yalnız o değil) kendinde olan tüm güzelliği çocuğa aktarmak ta gerek.’

6. *Ariyne, cibekten başka ar türkün düyünö: kiyim, kezdeme, temir-tezek, kilem, aynek, küzgü, ar kıl asıl taştar, a tügöl külük attar, nar töölör menen da sooda cürgüzülgön.* (248:17)

‘Elbette, ipekten başka her türlü eşya: kıyafet, arşın mal, her nevi demir, kilim, ayna, gözlük, her türlü değerli taş, hatta yarış atları, tek hörgüçlü develer ile de ticaret yapılmış.’

7.*Irdın tüzülüşü da bizdin poeziya üçün canı, a tügül çooçun ele.* (229:22)

‘Şiirin yapısı da bizim şiirimiz için yeni, hatta yabancı idi.’

1.2.2.4.2.1.2.2. Zıtlık Bağlaçlarıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

(Karşılığ Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm)

1.2.2.4.2.1.2.2.1. *Antken menen ‘ancak’ Bağlacıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler*

Oruzbayeva (2009:704) bu bağlaçla alakalı olarak “*antken menen ‘ancak’ bağlacıyla kurulan birleşik cümleler, diğer cümledeki durumun, olgunun aksine zıt bir durumu ifade etmektedir.*” şeklinde söyler.

1. *A caşınan komuzga şıktuu çığıptır. Antken menen “Koyçu, komuz çertip oturup alsa, mal emne bolot?!” dep, bay aga çertüügö tyuy salgan.* (125:14)

‘O yaşında kopuza hevesli olmuş. Ancak “Koyun çobanı kopuz çalarsa, hayvan ne olacak?!” deyip, bey ona kopuz çalma yasağı koymuş.’

2.*Taptakır körünböskö tırışçumun. Antken menen közüim anı menen toltura bolçu.* (243:6)

‘Asla görünmemeye çalışırdım. Ancak gözüm onunla dolardı.’

3.*Caz kелgende bayagıday calbırak-butaktarı kögörüп, celge şuudurabay kaldı. Antken menen al menin sınałan eski can şerigim sıyaktuu, barganda anın canına kelip oturup ketpey, koönülüm ıraazı bolboyт.* (184:7)

‘Yaz geldiğinde eskisi gibi yaprakları ve dalları yeşillenip, rüzgâra hışırda gibiydi. Ancak o, benim değerini yeni anladığım eski can otağım gibiydi, yetiştigimde onun yanına oturmazsam, gönlüm razı olmazdı.’

1.2.2.4.2.1.2.2.2. *Al emi ‘ancak’ Bağlacıyla Bağlanan Sıralı Cümleler*

1. *Urkuyup cıpcılanaç. Al emi aylanasındagı toolordun baarı kulpurup capçaşıl. (16:34)*

‘Çıkık görünüyor ve çırılçıplak. Fakat çevresindeki dağların hepsi rengârenk ve yemyeşil.’

2. *Adamdı biyikke kötörgön akıl. Al emi anı tazalooçu küç, Dante aytkan tozok emes, ar kimdin öz abiyiri. (59:26)*

‘İnsanı yücelten akıldır. Ancak onu tazeleyecek güç, Dante’nin söylediği cehennem değil, herkesin kendi vicdanıdır.’

2. *Ayal ömür beret, ayal süyüü apkelet. Al emi süyüüsüz çaşoo adamga köñülsüz cana supsak. (117:4)*

‘Kadın hayat verir, kadın sevgi getirir. Ancak sevgisiz yaşamak insan için neşesiz ve tatsızdır.’

3. *Uurular eşiktin kulpusun açıp, ce talkalap, köbünçö çañkaydın çak tüşündö, el cumuşta cürgön kezde kirişçü boluşuptur. Al emi Ozbekstandın bizge koşuna Ancıyan, Namangan oblusttarındagı kıştaktarda üylör kündüz da, tünküsün da, içinde adam bolso da, bolboso da kulpulanbayt. (142:15)*

‘Hırsızlar kapının kilidini açıp, ya da tahrip edip, genellikle tam öğle zamanı, halk işteyken girerlermiş. Ancak Özbekistan’ın bize komşu Ancıyan, Namangan bölgelerindeki köylerdeki evler gündüz de gece de, içinde biri olsa da olmasa da kilitlenmez.’

4. *Azır alar da cogoldu. Al emi sapattuu buyum çıgaruu –bul adamdın abiyiri menen baylanıştuu nerse. (161:30)*

‘Şimdi onlar da yok oldu. Fakat iyi bir eşya üretmek, insanın vicdanı ile bağlantılı olan bir şeydir.’

5. *Ansız aga okuuçunun şıgı tüşpöyt. Al emi emotsiya, ırdagı ar sözgö avtordun tirüü sezimi kirgende gana payda bolot. (169:14)*

‘Onlarsız okuyucunun ilgisini çekmiyor. Ancak duygusallık, şiirdeki her bir söze yazarın sadece canlı hisleri girdiğinde ortaya çıkar.’

6. *Mınday kezderde uktalbay kalgan uykuna boor ooruyşun. Al emi ır oylop uktalbay kalgan uykuma menin emes, ayalımdın boru ooruyt.* (170:13)

‘Böyle anlarda uyuyamadığın uykuna acıyorsun. Ancak şiir yazarken uyuyamadığım uykuma ben değil, eşim acıyor.’

7. *Erteñder bolso, ali aldıdagı iş. Al emi uçur çaktı alsak, bul başka.* (195:2)

‘Yarınlar ise, henüz önümüzdeki iş. Fakat şimdiki zamanı alırsak, o zaman başka.’

8. *Too-taş, konuş, boz üy, biz baarımız añgırap, cetim kaldık. Al emi tayatamdın künöösü kaysı ele?* (260:27)

‘Dağ taş, ocak, oba, hepimiz yalnız, yetim kaldık. Ancak benim dedemin günahı neydi?’

1.2.2.4.2.1.2.2.3. A ‘ama, fakat’ Bağlacıyla Bağlanan Sıralı Cümleler

1. *Alar ar kaysı cerlerde: şaarda, ayılda, köçödö, avtobusta bolobu cılmayıp kelip kolundu alışat. A sen taanıbaysın, büşürköy karap turup kalasın.* (225:17)

‘Onlar her türlü yerlerde: şehirde, köyde, sokakta, otobüste gülerek gelip el sıkışırlar. Ama sen tanımazsın, tanımak için zihnini yorarsın.’

2. *Adam ar dayım aldıga, ertenkige umtulup kalgan. Sebebi, erteñder biz üçün eşik-terezeleri çılk cabık, körünböş düynö. A adamga katılıp koyulgan, caşırlıgan nerselerdin baarı kızık* (197:1)

‘İnsan her zaman önüne, yarına yeltenir. Sebebi, yarınların bizim için kapı ve pencereleri baştanbaşa kapalı, görünmeyen dünya olmasıdır. Ama insana katılan, gizlenen şeylerin hepsi ilginçtir.’

3. *Alar ar bir baş malga tieşeliüü. A bizde kaçça mal bar?* (154:4)

‘Onlar her bir baş hayvana ilgili. Fakat bizde ne kadar hayvan var?’

4. *Meni tañ kaltırğanı, bizde azırkığa çeyin taştı zavodsuz kese alışpayt. A bul teatr tonun conunda, açık talaada.* (78:5)

‘Beni şaşırtan şey, bizim şimdiye kadar taşı fabrika olmadan kesemeyişimiz. Ama bu tiyatro dağ sırtında, açık ovada yapılmış.’

5. *Bir gana ayırması, mında adamdar kırsıktı kütön emes, aga kapıstan bastırğan. A soguşta bolso köp uçurlarda aldın ala saktanıp kaluu mümkündüktörü bolgon ele.* (61:21)

‘Tek bir farkı, burdaki insanlar felaketi beklemiyorlardı, onlara aniden bastırmıştı yani kaçacak veya korunacak bir yerin olmamasıydı. Ama savaşta ise çoğu zaman tamamen saklanıp korunma imkânı vardı.’

6. *Akırlı al ak, a sen kara kişi bolup çıgasın.* (60:9)

‘Sonra o temiz ama sen kötü insan olup çıkarsın.’

1.2.2.4.2.1.2.2.4. *Antse da ‘öyle bile olsa’ Bağlacıyla Bağlanan Sıralı Cümleler*

1. *Birok bul kartañ, dağı kaç turat, belgisiz. Antse da al ömürünün uzarıp catkanına ıraazı belem, tirüü kalgan butaktarın “el katarı” kögörtüp alğan.* (39:4)

‘Ama bu yaşlı, daha ne kadar duracağı belirsiz. Öyle bile olsa o ömrünün uzadığına razı galiba, canlı kalan dallarını insan içine karıştırmış bile.’

1.2.2.4.2.1.2.2.5. *Birok ‘ama’ Bağlacıyla Bağlanan Sıralı Cümleler*

1. *Bir zamandarda kimdir biröölör çılgan boluu kerek, birok avtorlordun atı bizdin kündörgö cetken emes.* (200:24)

‘Bir zamanlar kim olduğu bilinmeyen birilerinin çıkarmış olması gerek, ama yazarların adı günümüze kadar gelmemiş.’

2. *Bişekte üy köp ele kurulat, birok üylüü bolgon kırgızdar az.* (187:5)

‘Bişkek’te ev çok inşa edilir, ama evi olan Kırgız çok azdır.’

3. *Süyüünü biröögö biröo beret. Birok, bergenin özü da bilbeyt.* (162:30)

‘Sevgiyi birisi birine karşı hisseder. Ama, hissettiğini kendi de bilmez.’

4. *Adamdardıkı sıyaktuu, tabiyattın da öz zakondoru bar. Birok, alardı buzgan da adamdar. (154:25)*

‘İnsanlarda olduğu gibi, tabiatın da kendi kanunları var. Ama, onları bozan da insanlar.’

5. *Kattın başka mazmunu bat ele unutuldu, Birok al kızdın meni «Arabakeç cigit» atagına köpkö maktanıp cürdüm. (152:22)*

‘Mektubun asıl manası çabucak unutuldu, ama o kızın beni “arabacı çocuk” diye adlandırmasıyla çok övündüm.’

6. *Ir cazuuda sözdördü aydap kelip bir ırgakka kamap, alardı ündöştüröö koyuy-ar kimdin ele kolunan kelet. A birok sözdördü çakmak taştarday biri-birine sürtüp , alardan ot aluu çanda birgana akındın ülüşünö taandık . (123:21)*

‘Şiir yazmada sözlerle bir ritim tutup, onları seslendirmek herkesin elinden gelir. Ama sözleri çakmak taşı gibi birbirine sürtüp, onlardan ateş çıkarmak sadece şairin payına düşer.’

7. *Irlar kıska, birok küçtüü taasir beralgıday bolsun deşet okuuçular. (120:19)*

‘Şiirler kısa, ama güçlü etki versin diyorlar okuyucular.’

8. *Üylörü az, birok cakşı salıngan, aylanasının baarı bak-daraktuu boluçu. (106:10)*

‘Evleri az, ama iyi bir şekilde inşa edilmiş, tüm çevresi bahçeli ve ağaçlıydı.’

9. *Oyloru tereñ, originalduu. Birok, kandaydır bir sebepter menen atı-cönün, adresin bildirbegen. (86:17)*

‘Düşünceleri derin, kendine has. Ama herhangi bir sebeple adını soyadını ve adresini bildirmemiş.’

10. *Daraktar biri-biri menen öz tilinde süylöşüüsü da mümkün, birok ilim buga köñülbölölek. (63:21)*

‘Ağaçların birbirleriyle kendi dillerinde konuşuyor olmaları da mümkün, ama ilim bunun henüz üzerine düşmüş değil.’

11. *Men özüm da cetimişke çıgıp kaldım. Birok balalık kuraktın uşunday bir uçurları menin esimde dayıma tirüü. (52:18)*

‘Ben kendim de yetmiş yaşına kadar geldim. Ama çocukluk zamanlarımın bu tarz zamanları benim aklımda daima canlıdır.’

12. *Alardın tiline sen tüşünböysün, birok bayırkı babalardan berki doorlordun canırığın kadimkidey sezip turasın. (49:26)*

‘Onların dilini sen anlamazsın, ama eski atalardan, eski devirlerin yankısını eskisi gibi hissedersin.’

13. *Kelip uçuraşıp kalışat, birok köbün taanıbaysın. (47:34)*

‘Gelip rastlaşıyorsun, ama çoğunu tanımıyorsun.’

14. *İrın ugam, birok sözünö tüşünböym. (31:10)*

‘Şarkısını dinliyorum, ama sözlerini anlamıyorum.’

15. *Alardın süylöşkön ündörü maga ugulbayt, birok biri-biri menen köz imdaşıp, canısaşkanday. (18:2)*

‘Onların konuşma sesleri bana duyulmuyor, ama birbirleriyle işaretlerle anlaşıp, el sallıyorlar gibiler.’

16. *Asmanda ay çok birok aylana ança karañgı emes. (17:17)*

‘Gökyüzünde ay yok, fakat çevre o kadar karanlık değil.’

I.2.2.4.2.1.2.3. Ayırıcı Bağlaçların Yardımıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

(Acıratkış Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm)

1.2.2.4.2.1.2.3.1. ce ‘ya da’ Bağlacıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

1. *Ekinçiden, antip aytsañ, şıldındaganday ce kemsintip aytkanday körüşöt. (117:29)*

‘İkinci olarak, öyle edip söylesen, alaya almış gibi ya da birine yüksekte bakıyormuş gibi görüyorlar.’

2.Dostoşup aluuga bolobu ce andan ertereek kaçıp kutuluu kerekpi? (120:31)

‘Dost mu olmak ya da ondan erkenden kaçıp kurtulmak mı gerek?’

3.Oşentip catıp ooruyt. Bolboso eşbir ooruu adamga tıştan kelbeyt ce asmandan tüşpöyt. (161:6)

‘Öylece ağrıyor. Yoksa, hiçbir ağrı insana dışarıdan gelmez ya da gökyüzünden inmez.’

4.Kiyin koy karıp, anı ce satuuga, ce soyuşka tuura kelet. (167:14)

‘Sonra koyun yaşlanıp, sıra onu ya satmaya, ya da kesilmek üzere hediye etmeye gelmiş.’

5.Al senin içki abalındı tüşünböy, ce aga köp maani berbey koyuşu ıktımal.(249:13)

‘O senin psikolojini anlamamış, ya da ona çok bir anlam verememiş olabilir.’

1.2.2.4.2.1.2.3.2. ce bolboso, bolboso ‘yoksa, ya da’ Bağlacıyla Birbirine Bağlanan Sıralı Cümleler

Konuyla alakalı olarak Oruzbayeva (2009:704) “*bolboso ‘yoksa’ bağlacı ile kurulan birleşik cümlelerde, birinci cümledeki iş, eylem yerine getirilmezse ya da yerine getirilmemişse o zaman dinleyenin ya da konuşanın fikrine, amacına karşı gelen herhangi bir ters sonuç ortaya çıkar.*” şeklinde söyler.

1.Azır kaysı bir ölkölördö üy-bülönü plandaştırıuu, baldardın törölüşün çektoö cürüp catat. Bolboso, kee bir üy-bülölördö 12-15 ke çeyin bala törölöt. (222:17)

‘Günümüzde bazı ülkelerde aile planlaması yapmak, çocuk doğurma oranını sınırlandırıyor. Aksi takdirde, bazı evlerde 12 ve 15 e kadar çocuk doğuyor.’

2.Dürbü salıp karap oltursañ, tee ak meñgülördön berki adır, torpularda erkin cayılıp catkan ce tizgin şuruday çubaşıp ketipbaratkan ce bolboso aska boorlorunda sekirip oynop cürüşkön arkar-kulca, eşki-teke köp kezdeşer elebir kezderde. (24:12)

‘Dürbün alıp baktığın zaman, işte ak dağ tepelerin ötesinde duran küçük tepeler, ovalarda serbestçe yayılan ya da yüksek yerlerde otlayan, dağ koyunu ve dağ koçu ile, keçi ve teke ile çok karşılaşılır bu zamanlarda.’

3. *Uşunday uluu küçtün, carık berçü, cılıtçu uluu kubattın tabışmaktuu sırn ar taraptan açıp bergen çıgarma bugün ayırıkça kerek ele. Bolboso, cerde adam kañçalık köböygön sayın, alardın içki düynösü da oşonçalık tarıp catkansıyt. (164:26)*

‘Böyle bir ulu gücün, aydınlık veren, ısıtan, ulu kuvvetin bulmacalı sırlarını her yönden anlatan bir eser bugün özellikle gereklidir. Yoksa, yeryüzünde insan ne kadar çoğalırsa, onların iç dünyaları da o kadar daralmış gibi olur.’

4. *Alardın ortosundagı aralık ce bolboso birinen ekinçisine ötüü avalı eç bir çek menen bölünböğön için kudum körgön tüş sıyaktuu. (134:22)*

‘Onların ortasındaki mesafe ya da birinden ikincisine geçme durumu hiçbir sınır ile bölünmediği için, tıpkı gördüğü rüya gibidir.’

5. *Anın emne bilgeni bar, kaalaganı emne? Ce bolboso tigi cıluu-cumşak ötüpketken Yanvar agasının kemçiligin toluktap cataı? (97:2)*

‘Onun nebildiği var, istediği ne? Yoksa diğer sıcak ve yumuşak geçen Ocak abisinin eksikliğini mi dolduruyor?’

I.2.2.4.2.2. Bağlı Birleşik Cümle

Biz bağlı birleşik cümleleri şartlı birleşik cümle, bağlaçlı bağlı birleşik, iç içe birleşik ve girişik cümleler olmak üzere dört alt başlık altında inceleyeceğiz. Bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerin alt başlığında yer alan bağlaçlı bağlı birleşik cümleler bahsindeki *ki bağlaçlı birleşik cümle* başlığında, Kırgız Türkçesinde ki bağlaçlı birleşik cümle olmadığı için yer verilmeyecektir.

I.2.2.4.2.2.1. Şartlı Birleşik Cümle

(*Şarttu Bağınıñkı Süylöm*)

En genel tanımla şartlı birleşik cümle “*Bir cümlelerin, bir şart cümlesi ile tamamlandığı cümlelerdir.*” şeklinde tanımlanır (Karahan 1999:61).

Şartlı birleşik cümlelerin yan cümlesine *bagınıñkı süylömadını* veren Caparov, şartlı birleşik cümle türünde şu bilgiye yer vermektedir:

“*Ana cümleye anlam ve gramer açısından bağlı olarak onun her türlü durumu hakkındaki bilgiyi netleştiren cümlelere bagınıñkı süylöm (yan cümle) denir.*” (Caparov 1979:287)

1.*Anın üstünö inak kımızga cakşılup toyup alsañ, eç nersege köñülüñ tartpay, canıñ bir memirep cay alat deysiñ!* (8:25)

‘Onun üzerine temiz saf kımıza iyice doyarsan, hiç birşey canın istemez ve rahat bir şekilde dinleneyim dersin.’

2.*Eger Frantsyadagı abbat izildöçülör bolso, bul suroolordun baarına zamatta ele coop berip koymok.* (86:24)

‘Eğer Fransadaki rahip araştırmacılar ise, bu soruların hepsine çabucak cevap vermeliler.’

3.*Eger tiyse, ölöt.* (122:14)

‘Eğer dokunursa, ölür.’

4.*Eger tigil cakta turmuş bar ekenin çın bolso, demek al anda da dem albayt.* (134:28)

‘Eğer diğer tarafta hayatın aynı olduğu doğruysa, demek ki o orda da dinlemeyecek.’

5.*Eger al taanıbasa, anı men eç kaçan taanımak emesmin.* (153:2)

‘Eğer o tanımasaydı, onu ben hiçbir zaman tanımazdım.’

6.*Alardı oşol zamat baylap-matap, kagaz betine kondurbasa, kuş sıyaktuu «pır-r» etip uça kaçıp, ekinçi kayrılınasın bilet.* (189:23)

‘Onları o zaman bağlayıp kısıp, kâğıt yüzüne yazmazsa, kuş gibi pırr edip uçup, tekrar gelmeyeceğini bilir.’

7.*Eger aytıp alsa, anda teñ carımın aga bölüp bergensip, kıyla cenildey tüşöt.* (228:31)

‘Eğer paylaşırsa, o zaman tam yarısını ona bölüp vermiş gibi, çok hafifler.’

8.Eğer avtor özünün murda cazılğan çığarmasın kayra ondoonu çeçse, al anda aga kaydiger okuuçu ce sınçı katarı karoogo tiyiş.(234:23)

‘Eğer, yazar önceden yazmış olduğu bir eserini tekrar düzeltme kararı alırsa, o o zaman ona boşu boşuna okuyucu ya da eleştirici araması gerekir.’

9.Bul cagınan eger işin onunan çıkkın bolso, oşol cazganındı kayra okusañ, özüñ da tañ kalasın. (242:9)

‘Bu yönden işin iyi giderse, o yazdığını tekrar okuduğunda, kendin de şaşırırsın.’

10.Eger sen ceñişine toluk işenseñ, anda saga ceñildüü da ırahat. (271:24)

‘Eğer sen zaferine tam anlamıyla inanırsan, o zaman senin için zafer çok rahat olur.’

Oruzbayeva (2009:720) şartlı birleşik cümle türüne, *realduu* türünün yanında *realduu emes(irrealduu)* türünü de eklemektedir. Aşağıda verilen cümleler *irrealduu (gerçekdışı)* türe giren şartlı birleşik cümle örnekleridir.

1.Bizdin ötkönübüz özünçö bir darak bolso, şagında sayragan eçen-eçen bulbuldar- el içinen çıkkın ırçılar bolgon. (12:15)

‘Bizim geçmişimiz bir ağaç olsaydı, onun dalında öten bülbüller halk içinden çıkan şarkıcılar olurdu.’

2.A eger ölüm ar adamga ceke kele turgan bolup, cogorkuday möönötü körsötülüp kalsa, anda korgonuunun bardık araketteri casalmak... (16:1)

‘Ama eğer ölüm her insana bir kere gelecek olup, yukarıdaki gibi vadesi gösterilseydi, o o zaman korunmak için tüm gerekenleri yaparlardı.’

3.Eger al taanıbasa, anı men eç kaçan taanımak emesmin. (153:2)

‘Eğer o tanımasaydı, onu ben hiçbir zaman tanımazdım.’

4.Eger alar bolboso, men bugün mintip cerde tirüü cürböyt da elem. (70:32)

‘Eğer onlar olmasaydı, ben bugün böyle canlı da değildim.’

Yine Oruzbayeva (2009:720) cümle başına getirilen *eger//egerde* şart bağlaçları, cümlelerin şart anlamını güçlendirdiğini ifade eder. Aşağıda *eger* şart bağlacı ile görülen örneklerle yer verilmiştir.

1.*Eger tuura tapsaңызdar, coobun gazeta arkıluu carıyalap koyorsuzdar.* (217:7)

‘Eğer uygun görürseniz, cevabını gazete vasıtasıyla bildirirsiniz.’

2.*Eger biz aga çındap ele maani bere turgan bolsok, anda alkiyinkige oluttuu sabak.* (121:15)

‘Eğer biz ona gerçekten ondan bir anlam çıkarırsak, o zaman o, sonrakine ciddi ders olur.’

Kırgız Türkçesinin birçok yönden ele alındığı kapsamlı bir eserde Oruzbayeva (2009:720) “Bazı cümlelerin ana cümlesinin başına *anda* kelimesi eklenir, böyle cümlelerdeki *anda* kelimesi yan cümle ile ana cümlelerin birbirine zıt olduğu bilgisini güçlendirir.” diye söyler.

1.*Eger bara alsa (y.c.), anda al caman kişi emes, kantse da anın cürögündö kalıstık, adilettikbar (a.c.).* (56:5)

‘Eğer gelebilirse, o zaman kötü insan değil, gelemese de onun yüreğinde tarafsızlık, adaletli olmak vardır.’

2.*Eger bara-bara buzulup ele ketpese, anda keleşek çoñ.* (96:20)

‘Eğer gitgide bozulmazsa, o zaman gelecek var.’

Eger bara-bara buzulup ele ketpese : yan cümle

(anda) keleşek çoñ : ana cümle

3.*Eger cooş bolsoñ (y.c.), anda sen azırkı turmuştan artta kalgansın (a.c.).* (118:2)

‘Eğer yavaş olursan, o zaman sen şimdiki hayatın gerisinde kalırsın.

“Bazı birleşik cümleler, içerisindeki şart yerine getirilirse gerçekleşir, getirilmezse iş veya harekette gerçekleşmemiş olur.”(Oruzbayeva 2009:719).

1.Köñülün kursant, kuşubak bolup tursa, çaşoodogu eñ ele küñrüt nerselerdin da calañ gana carık caktarın körösün.(137:21)

‘Gönlün mutlu, neşeli olursa, yaşamdaki en donuk, anlaşılmaz şeylerin bile sadece aydınlık tarafını görürsün.’

2.Sen birinçi salam aytpasañ, oñoy menen salam da berbeyt. (35:22)

‘İlk selamı sen vermezsen, kolay kolay selam da vermez.’

Yine Oruzbayeva (2009:723) şartlı birleşik cümlelerin, cümlelerin diğer türleri gibi ana cümleden önce geldiği cümle türlerinden olduğunu söyler, ama bazen ana cümledeki ifadenin özellikle vurgulanması gerek olduğunda, şartlı cümlelerin ana cümleden sonra geldiğinin görüldüğünü ifade eder.

Gültekin’in (2013:1502) Kırgız atasözlerinin cümle yapısı üzerine gözlemlerde bulunduğu makalesinde, böyle cümleler için, “Şart yardımcı cümlecigi temel cümlecikten sonra geldiğinden, birleşik cümle devriktir.” diye söylemektedir. Bu bakımdan aşağıdaki örnek şart yardımcı cümlecigi temel cümlecikten sonra geldiği için birleşik cümle devriktir.

1.Cakşı akındardın sanı bizde az ele bolor ele (a.c.), eger halturşikter özdörün alarga koşup albasa (y.c.). (69:14)

‘İyi şairlerin namı bizde az olur, eğer gelişi güzel yapanlar kendilerini onlara katmasa.’

sA/-sO şart eki ile ilgili olarak Gültekin’in (2011:111) Kırgız Türkçesindeki zarf-fiillerin Türkiye Türkçesi karşılıkları üzerine yaptığı bir araştırmada “sA/-sO şart işlevi dışındahemen hemen bütün Türk lehçelerinde özellikle de konuşma dilinde, bazen zarf-fiil olarak gösterilebilecek bir işlevle kullanılmaktadır.” şeklinde söylemektedir. Aşağıdaki verilen örneklerde de bu işlevde kullanılmıştır.

1.Gül kalın özkön cılgalardı karasañ, kudum kızıl-tazıl kiygen kız-kelindertoptoluşup, mayramdap cürüşkönsüyt. (19:1)

‘Çiçeklerin sık olduğu uzun nehirlerle baktığında, tıpkı kırmızı kırmızı giyinen evlenmemiş kızların doluşup bayramlaşıyor gibi olduklarını görürsün.’

2.*Tiñşap tursañ, calbıraktan bir ün, coldon bir ün, sudan başka bir ün, taşka tiyse tağı bölök ün çıgıp, munun baarı camgır simfoniyasının atkargan orkestr okşop ketet.* (19:25)

‘Kulak verdiğinde, yapraktan bir ses, yoldan bir ses, sudan başka bir ses, taşta değıdiğinde de daha başka bir ses çıkar ve bunların hepsi yağmur senfonisinin icra ettiğı orkestraya benzer.’

3.*Arasında turup karasañ, asmandı körö albaysıñ, uçtarı menen çilk caap alışkan.* (34:11)

‘Arasında durup baktığında, gökyüzünü göremezsın, (ağacın) uçları çok uzamıştır.’

4.*Ayak aldıman “Bırp” etip kiçinekey bir boz çımçık uça kaçkanınan karasam, beteginintübündö calgız cumurtkası menen uya catat.* (44:5)

‘Ayağımanın önünden “pır” diye ötüp küçücük bir boz kuşun uçarak kaçtığını gördüğümde, ayrık otunun dibinde sadece yumurtası ile ev olduğunu gördüm.’

5.*Calañ koylor emes, maldın bardık ele türü oşentet deşti malçılarga aytsam.* (44:33)

‘Sadece koyunların değıl, tüm hayvan türlerinin böyle yaptığını söylediler çobanlara sorduğumda.’

6.*Cakşılup baykasak, atamdın bayagı külük atı, kıpkızıl ele kırçañgı.* (45:29)

‘İyice dikkatle baktığımızda, babamın eski koşu atının, kıpkızıl ve uyuz hastalığına tutulduğunu gördük.’

7.*Bargan akın ır okuy baştasa, anın ırın caktırbay, ukpay da koyuşat.* (53:19)

‘Gelen akın şiir okumaya başladığında, onun şiirini beğenmeyip, dinlememişler.’

8.*Tüşüp karasa, coldo ak şeyşepke orolgon eki egiz bala catat, ayal özü cok.* (54:4)

‘İnip baktığı zaman, yolda beyaz çarşafa sarılan iki ikiz çocuğun yattığını, ve başlarında annelerinin olmadığını görmüş.’

9.*Bir zamandarda adamdar kün batıp baratsa, bozdop ıylaşçu eken.* (120:5)

‘Bir zamanlar insanlar güneş battığında, bağırıp ağlarlar imiş.’

10.İlgeri *soguška cönöp bara catıp, arkama kılçak karasam, too taraptan meni uzatıp kalgan calgız karaan okşop, oşol tal turuptur.* (184:1)

‘Eskiden savaşa giderken, başımı çevirip arkama baktığımda, dağ tarafından bana uzanıp bakan karaltıya benzeyen, o söğüt ağacını görürdüm.’

11.Bir *ookumda baykasam, başkalardın otunu menikinen alda kança köp.* (190:18)

‘Bir ara baktığımda, diğerlerinin odunlarının benimkinden bir o kadar fazla olduğunu gördüm.’

12.Ertesi karasam, *sabızdın körünüşü takır başka, köğüştartıp, , candana tüşkön.* (205:12)

‘Ertesi gün baktığımda, havucun görünüşünün tamamen başka olduğunu, yeşillenip canlandığını gördüm.’

13.Birkünü *ayılga kelsem, süygön kızım oşondon üç kün murda küyöögö tiyip ketiptir.* (221:17)

‘Birgün köye gittiğimde, sevdiğim kızın ondan üç gün önce evlendiğini duydum.’

I.2.2.4.2.2.3. İç İç Birleşik Cümle

(Tike cana Kıyır Bağınının Süylöm)

Bir iç cümlecigin yanında bir de temel cümlecigin olduğu cümleler, iç içe birleşik cümleler diye adlandırılırlar ve cümleye bakıldığında iki cümlenin iç içe girmiş şekilde olduğu görülür. Bu tip cümlelerin özelliği, nakil ve aktarma yapıyor olmasıdır (Ergin 2013:406).

İç cümlecik, temel cümleciğe *de-* fiilinin çekimi ya da onun *degen* ve *dep* gibi biçimleriyle bağlanır. Kırgız Türkçesi’nin cümle bilgisine bakıldığında Oruzbayeva (2009:753) bu konuyla ilgili olarak “İç içe birleşik cümleleri oluşturan cümleler olan *ana cümleye töl söz, iç cümleye ise tike (doğrudan anlatımlı cümle), kıyır söz (dolaylı anlatımlı cümle) denmektedir.*” şeklinde söyler. Başka birisinin sözünü aktarırken, gramer yapısının değiştirilip, anlamın bozulmadığı cümlelere *kıyır söz* denir.

Kıyır sözün yüklemli genellikle, *dedi, dediler, diye söyledi, rica etti, düşündü* gibi fiillerden oluşmaktadır. Tike söze ağızda da, yazıda da rastlanılır, özellikle edebi eserlerde çok aktif şekilde kullanılmaktadır.

Başka birinin düşüncesi, dilbilgisel dizilişi ve anlam bakımından değiştirilmeden ifade edilirse, *tike* sözdür. Daima düşünce sahibinin ifade ettiği gibi, değiştirilmeden söylenir (Oruzbayeva 2009:754).

1.Ar bir eşikke kelip: “Uyuhardı koşkula” ce “baylap algıla” deyt al. (79:28)

‘Her bir kapı önüne gelip:’İnekleri ekleyiniz” ya da “bağlayınız” diyor o.’

Ar bir eşikke kelip: “Uyuhardı koşkula” ce “baylap algıla”: Tike Söz

deyt al: Töl Söz

İç içe birleşik cümleleri belirtirken, işlevlerine ve yapılarına göre sınıflandırarak belirteceğiz.

1.2.2.4.2.2.3.1.İşlevlerine Göre İç İçe Birleşik Cümleler

Çalışmamızda esas aldığımız sınıflandırmaya tabii kalarak, işlevlerine göre iç içe birleşik cümleleri;

- 1.İç Cümlecikleri Nesne İşlevli İç İçe Birleşik Cümleler,
- 2.İç Cümlecikleri Sıfat İşlevli İç İçe Birleşik Cümleler,
- 3.İç Cümlecikleri Zarf Tümleci İşlevli İç İçe Birleşik Cümleler olmak üzere üç grupta inceleyeceğiz.

1.2.2.4.2.2.3.1.1. İç Cümlecikleri Nesne İşlevli Birleşik Cümleler

İç cümlecikler, bağlı oldukları temel cümlelerin bir ögesi olurlar ve genellikle nesne görevinde bulunurlar.

İç içe birleşik cümlelerde yüklemli *de-* fiili ile bittiği iç cümlelerin genellikle nesne olarak kullanıldığı görülmüştür.

1.-Canım caman kıynaldı, -dedi al (20:17)

‘-Canım çok azap çekti.,-dedi o.’

2.-Aksakal, meni keçiresiz, -dedim bir kezde çıdabay. (40:16)

‘-Aksakal beni affediniz,-dedim bir anda dayanamadan.’

3. “Kubarımbek ay, munun bışığın kara!” deym içimden. (67:3)

“Cubarımbek ay, buna alışmaya bak!diyorum içimden.’

4. Ar bir eşikke kelip: “Uyuhardı koşkula” ce “baylap algıla” deyt al. (79:28)

‘Her bir kapı önüne gelip:”İnekleri ekleyiniz” ya da “bağlayınız” diyor o.’

5. “Tagdırdın uşul cazası az kelgensip, balabız çok üçün eköbüz birdey salık tölöp keldik. Bul da birbiz üçün koşumça caza boldu” –deyt cigit küyüp-bışıp. (88:28)

“Kaderin bu cezası az gelmiş gibi, çocuğumuz olmadığı için ikimiz aynı anda vergi ödemeye geldik. Bu da bizim için üstüne bir daha ceza oldu” demiş yiğit yanıp-pişip.’

6.Irlar kısa, birok küçtüü taasir beralgıday bolsun deşet okuuçular. (120:19)

‘Şiirler kısa olsun ama güçlü etki versin diyor okuyucular.’

7. Vagondo baratkan biröö munday deyt: “Çındıktı Kuday biz menen caşınmak oynoo üçün gana caratkan”. (123:14)

Vagona gelen biri şöyle dedi: “Gerçeği Allah bizim sadece saklambaç oynamamız için yaratmış.”

8. «Cönököy ele Kırgız cılıksının tukumu bolçu. Özüçakan, közdörü küygön kömürdöy albırıp turar ele» deşet anı körüpkalgandar. (130:29)

“Gerçek Kırgız atının cinsi oldu. Kendi küçük, göğüs, sağrıları geniş, büyük tırnaklı, gözleri yanan kömürden alınmış gibi dururdu.” derler onu görenler.

9. «Bizde urru degen bolboyt» deşet Özbek tuugandar (142:22)

“Bizde hırsızlık olmaz” diyor Özbek soydaşlarımız.’

1.2.2.4.2.2.3.1.2. İç Cümlecikleri Zarf Tümlenci İşlevli Birleşik Cümleler

Gültekin'in (2013:174) cümle bilgisi konusundaki bir çalışmasında “İç cümleciklerin kendisinden sonra gelen ve dep zarf-filiyle ya da –day eşitlik benzerlik ekiyle birlikte temel cümleciğin zarf tümlenci olarak kullanılabilir.” şeklinde söylemektedir.

1. *Başka caktarga bara kalganda: «Siz kazaksızbı?» dep da surap kalışat keede menden.* (255:27)

‘Başka yerlere gittiğimde: “Siz Kazak mısınız?” diye soruyorlar bazen bana.’

2. *Adamdın canı ittin canınan da bekem bolot eken» dep aytar ele al.* (245:18)

‘İnsan canı it canınan daha sağlam olurmuş” diye söylerdi o.’

3. *Caşoo üçün özünö kaça möönöt berilgenin da bilbeyt: «Cürö turarmin, dağı ubakit bardır» dep kenebeyt.* (209:2)

‘Yaşamak için kendisine ne kadar süre verildiğini de bilmiyor: “Yaşıyorum, daha vakit vardır” deyip aldırış etmiyor.’

4. *«Su bergen üçün bular bizge alkış aytıp çatışat» deşip, baldar kubanıшат.* (205:15)

‘«Su verdiğimiz için bunlar bize teşekkür ettiler» deyip, çocuklar sevinmişler.’

5. *«Cok, kalp aytat tergen, az dep uyalıp taştap keldi» deşip çuruldaştı baldar.* (190:27)

‘Hayır, yalan söylüyor topladı, az olduğundan utandığı için bırakıp geldi.” dediler ve yüksek sesle güldü çocuklar.’

6. *«Seniki kana?» dep suraştı ele, men tergen cokmun, dep küñküldödüm.* (190:26)

‘Seninki hani?” diye sordular, ben toplamadım, deyip mırıldandım.’

7. *«Bügün keçinde bulardın kontserti başlatat eken» , -dep oylop koydum.* (158:1)

‘Bu akşam onların konseri başlayacakmış”, diye düşündüm.’

8. *«Cogolgon bıçaktın sabı altın» degendey, biz keede tirüüsündögügö karaganda adamda ölgöndö köbüröök maktaybız.* (153:13)

“Kaybolan bıçağın sapı altındır” der gibi, biz bazen yaşayışına bakarak insana öldüğünde daha fazla övüyoruz.’

9.«Men kandaş caşap catam?» dep, özüñ cönündö dağı oylonosuñ. (140:27)

“Ben nasıl yaşıyorum?” deyip, kendin hakkında bile düşünüyorsun.’

10. Anı tüzöym dep kaçça araket kıldım. (121:22)

‘Onu düzeltelim diye ne kadar uğraştım.’

11. Birok:Emne üçün anı ubağında baykabadım eken?”dep ökünüü, albette, azır keç. (121:13)

‘Ama:”Ne için onu zamanında fark etmedim acaba?” deyip pişman olmak, elbette şimdi geç.’

12. Ayıldan kalgender okşoyt, üç abışka, dağı bir kempir: Oltusak bolot eledegendey, köz kıyıktarı menen orun izdep, tikelerinen tik turup kelatıştı. (76:7)

‘Köyden gelmişe benzeyen üç yaşlı, bir de ihtiyar kadın: “Otursak olurdu” diyormuş gibi göz ucu ile yer arayarak, diğerlerine dik dik baktı.’

13. Ar bir colu: “Amansınbı?” “Amanmın!” degendey, baş iykeşip uçuraşıp kalabız. (43:8)

‘Her defasında: “İyi misin?” “İyiyim.” , diyormuş gibi boyun eğiyoruz.’

14. “Meni mintken siler, silerdin tuuganıñar!” degendey, caldıray da, cooduray da, can dalbastan, ontoy da karayt seni. (35:1)

“Beni böyle yapan sizler, sizlerden doğanlar!” diyormuş gibi yalvarttırarak ta, rica ettirerek te, çırpındırarak ta, inleterek bakıyorlar sana.’

15. “Cıluuluum menen nurumdu cakşılup berip keteyin” degendey, asmandağı lün da çıkkan day batkanga çeyin cerdi tiktep tirmiydi. (25:6)

‘Sıcaklığımı ve ışığımı iyice verip gideyim diyormuş gibi, gökyüzündeki güneş te doğup batana kadar yeryüzüne gözünü dikti.’

1.2.2.4.2.2.3.1.3. İç Cümlecikleri Sıfat İşlevli Birleşik Cümleler

Örneklerde, altı çizili iç cümleler, kendilerinden sonra gelen *degen* sıfat-fiilinin nesnesi olarak kullanılmaktadır.

1. Oşondukta keede: “Adamdar emne, calpı ölümdön korkpoybu?” *degen da oygo ketesiñ.* (16:5)

‘Bu yüzden bazen: “İnsanlar herkes için verilen ölümden korkmuyorlar mı?” denen düşünceyi de düşünebilirsin.’

2. Anı körüp: “Al barının kariyası, başkaları anın uruk-tukumdarı okşoyt.” *degen oygo ketesiñ.* (34:15)

Onu görüp: “O hepsinin yaşlısı diğerleri onun ailesi” diye bir düşünceye kapılıyorsun.

3. Kiyinki kezderde: “Poeziya eskirdi, al eç kerekke carabay kaldı.” *degen sıyaktuu sözdör köp ayılçu boldu.* (56:25)

‘Sonraki zamanlarda: “Şiir eskidi, o hiçbir işe yaramıyor.” diye sözler çok söylenir oldu.’

4. Körsö: “Kečkisaat bešten cetige çeyin sak bolgula, cer titireyt” *degen coboloñduu kabar taragan cana al şardın büt buluñ- burçunda çağılğanday tez cetken.* (103:5)

‘Meğer: “Gece saat beşten yediye kadar dikkatli olun, deprem olacak.” diye ortalığı karıştıran bir haber dağılmış ve o şehrin tüm köşe bucağına yıldırım gibi aceleyle dağılmış.’

5. “Enesin bakpay talaaga taştap attı” *degen eldin uşagınan uyalat, namıs kılát.* (106:34)

‘Annesine bakmayıp tarlaya bırakıp gitti.’ diyecek halkın dedikodusundan utanıp, gururuna yediremiyor.’

6. “Bir colku köñül açkanın -bir cıldık ömürgö tete” *degen eken bayırkı bir filosof.* (114:1)

‘Bir defa neşelenmek bir yıllık ömre denk’ demiş imiş eski bir filozof.’

7. *Munu baykagandar: “İy,şaaarduk atkaruu komiteti öz işin emi çındap kolgo aldı okşoyt” degen oygo kelişti. (115:12)*

‘Bunu fark edenler: “Ey, şehrin işlerini getiren komite, kendi işini şimdi gerçekten de ele almışa benziyor.” diye bir düşünceye kapıldılar.’

8. *Kim anı tapsa: “Tiybe, men kördüm.” degen belgi taştap ketet. (122:12)*

‘İnsan onu bulduğunda: “Dokunma, ben gördüm” diye işaret verir.’

9. *Oşon üçün ele: «Adam süylöşkücö, cılkı kişineşkiçe» degen kep bar. (146:7)*

‘Onun için: “İnsan konuşana kadar, at kişneyene kadar.” diye bir söz var.’

10. *Oşondo:«At baspaym degen degen cerin üç basat» degen Kırgızdın makalı eske tüşöt. (199:31)*

‘O zaman: “At ayak basmak istemediği yere üç kere gider” diye bir Kırgız atasözü akla geliyor.’

11. *Oşon üçün elde: «Kuday adamga kanat berbey, anın orduna at bergen» degen söz kalgan. (267:14)*

‘O yüzden halk arasında: “Allah adama kanat vermemiş, onun yerine at vermiş.” diye söz kalmış.’

1.2.2.4.2.2.3.1.2. Yapılarına Göre İç İç Birleşik Cümleler

Şu dört bölümde ele alınacaktır:

1.2.2.4.2.2.3.2.1. İç Cümlecikleri Temel Cümlecikten Önce Gelen İç İç Birleşik Cümleler

Bu tarz iç içe birleşik cümlelerde, iç cümlecikler temel cümlecikten önce gelmektedirler.

1.«İşimdi бүтмөйүнчө, Күндү ciberbey koysom ee!» -deym içimen. (268:8)

‘İşimi bitirmeyene kadar Güneş’i göndermesem ya!’-diyorum içimden.’

2. «Bul cerge alar dayımkonup ötçü ele» -dedi coldoşum. (253:23)

“Burada onlar daima yaşıyorlar herhalde” –dedi yoldaşım.’

3. «Siz tüşünböy kaldınız okşoyt?» dedi akın, maga naarazı bolup. (203:17)

«Siz anlamamışa benziyorsunuz?» dedi şair, bana gücenerek.

4. «Sabırdıuluk –akılmandıktın belgisi» deyt dağı bir ün. (200:20)

“Sabırlı olmak akıllı olmanın belirtisi” diyor başka bir ses.’

5. -Anday bolso makul, barayın, -dedi al. (191:24)

‘-Öyleyse olur, geleyim,- dedi o.’

6. «Süybösöm karmap cüröt belem? » degensip, kolundagı güldördün karap koydu. (181:11)

“Sevmesem koparır mıyım?” der gibi, elindeki çiçeklere baktı.’

7.«Oldo tentegim ay, kantet?!» degensip, too anı bötönçö bir süymöndük menen karap turgansıyt. (157:13)

“Vay vay, yaramazım ay, ne yapıyorsun?!” der gibi, dağ ona tamamen bir sevgi ile bakıyor.’

8.Emi maga kim beret? –dep ıylaktayt ayalı. (108:15)

‘Şimdi bana kim verir? –deyip ağlıyor hanımı.’

9. “Ketpeqin!” dep, kantip tıyuy salasın? (106:4)

“Gitmeyin!” deyip, nasıl edipte yasaklayacaksın?

10. “Kış ketti, emi kün cılıyt.” dep köptör ceñil-celin kiyine baştaganda bul kapıstan baskanday boldu. (102:19)

“Kış gitti, şimdi güneş ısıtır.” diyerek çoğusu hafif ve ince şeyler giyinmeye başladığında bu aniden baskın gibi oldu.’

11. Dal uşul gezitke cazılğanday oyloym, -dep coop ayttım. (81:8)

‘-Tam o gazetede yazılanlar gibi düşünüyorum, diye cevap verdim.’

12. “Kirbeysiñbi, emne turup kaldın?” dep beri burulsa, cazuuçu özü eken, ayalının cün coolugun başına salıp alıptır. (80:22)

“Girmiyor musun, ne diye durup kaldın?” deyip beri çevrildiğinde, yazarın kendisi olduğunu, karısının yün başörtüsünü başına taktığını gördüm.

13. “İ, baykuş, birdi ele tuuyt eken go” dep bir az turup, anan basıp kettim. (44:8)

‘A, miskin, sadece bir tane doğmuş herhalde’ deyip, biraz durup, sonra yürüyüp gittim.’

1.2.2.4.2.2.3.2.2. İç Cümlecikleri Temel Cümlecikten Sonra Gelen İç İçe Birleşik Cümleler

Bu cümlelerde, bahsi geçen iç cümleciklerin cümledeki yeri, temel cümleden sonradır. Bu yapıda temel cümle başa geçerken, yardımcı iç cümlecik sona gelir.

1. Bir akındın ırının mazmunu mınday eken: “İrim maksatına cetsin üçün men aga şumkardın kanatın, tulpardın tuyağın berdim.” (14:5)

‘Bir şairin şiirinin anlamı şöyleymiş: “Şiirimin maksadına ulaşması için ben ona sungur kuşunun kanadını, tulparın ayağını, verdim.”

2. Bayırkı Grek akılmandarı düynönün payda boluşun mınday tüşündürüşöt: “Al algaç kança bir kılımdar boyu tünörgön tuman okşop erip cana kaynap , kosmos meyninde adaşıp, kuyunday başalaman aylanıp cürö bergen” (58:14)

‘Eski Yunan âlimleri dünyanın ortaya çıkışını şöyle anlatıyorlar: O önce birçok yüzyıllar boyu azıcık görünen dumana benzeyip, eriyerek ve kaynayarak evrenin ovasında dolaşıp, düzensiz bir şekilde değişime uğramış...’

3. Bir katta mınday dep cazılğan: “Dosum, senin cürögün meymandos üydün eşigindey, men üçün dayıma açık turuuga tiyiş.” (65:12)

‘Bir mektupta şöyle yazılmış: “Dostum, senin yüreğin misafirperver bir evin kapısı gibi, benim için her zaman açık durması gerek.”

4. Bir kiçinekey kız kagazga süröt tartıp alıp, 8-Mart künü enesin kuttuktayt: “Apake, men seni düynödöğü bardık baylık menen mına bul Asman , kün menen, buluttar cana kuştar menen kuttuktaym.!” (116:4)

‘Küçük bir kız kâğıda resim çizip, 8 Mart günü annesini kutluyor: “Anneciğim, ben seni dünyadaki tüm zenginlikler ile işte bu gökyüzü, güneş ile bulutlar ve kuşlar ile kutluyorum”

5. Ulgaygan biröö oşondo minday dedi: «Ayap keregiemne, al uzak çaşadı, bergenine karaganda alğanı köp boldu. Birok al oşonu tüşüngön çok. El kötörgön biyikten turup elge tekeber kılam dep, özü cerge kulap tüştü.»(144:26)

‘Yaşlı biri oanda şöyle dedi: “Acımaya lüzum yok, o uzun bir ömür yaşadı, verdiklerine göre aldıkları çok oldu. Ama o bunu anlamadı. Halkın çıkardığı yükseklikten halka kibir yapayım derken yere düştü.”

6. Kitepokuuçular menen bolgon bir çoluguşuuda maga minday suroo beriştı: «Cönököylük degendi siz kadayça tüşünösüz? Ce bolboso, culkunbagan ele kişi cönököylük bolobu?»(145:9)

‘Kitap okuyucuları ile olan bir toplantıda bana şöyle bir soru sordular: “Mütevazılık denen şeyi siz nasıl anlıyorsunuz? Ya da, öfkelenmeyen kişi mütevazı olur mu?”

7. Turgandardın biri keyip minday dedi: “Kaap, al şaşlıktan men da cegem.” (68:14)

‘Ayakta duranların biri üzülerək şöyle dedi: “Vah vah, o şiş kebaptan ben de yiyorum.”

1.2.2.4.2.2.3.2.3.İç Cümleciğin, Temel Cümleciğin İçine Girdiği İç İç Birleşik Cümleler

İç cümlecik, temel cümleciğin öğeleri arasına girer ve dep zarf-fiili yardımıyla temel cümleciğe bağlanır.

1.Başka caktarga bara kalganda:«Siz kazaksızbı?» dep da surap kalışat keede menden. (255:27)

‘Başka yerlere gittiğimde: “Siz Kazak mısınız?” diye soruyorlar bazen bana.’

2.Cerdegi çöptör, daraktar: «Bul bir nemeni baştaganı turat» degensip, baştarın cerge salıp, dımıp kalıştı. (243:24)

‘Yerdeki otlar, ağaçlar: “Bu bişeyin başlangıcı gibi duruyor” der gibi, başlarını yere eğip, sessizleştiler.’

3. Sogušta en ele kıyın uçurlarda biz:«Çıda candım, çaşoodo adam bir ele colu ölot, çıdagın!» dep,özübüzgö özümüz dem berip kalar elek. (199:21)

‘Savaşın en zor olduğu anlarda biz: “Dayan canım, insan hayatta bir kere ölür, dayanın!” deyip, kendi kendimize kuvvet verirdik’

4. Keede özümdü küzgüdön körgöndö: «Ee, karılığım, amansınbı?» dep kalam. (166:13)

‘Bazen aynadan kendime baktığımda: “Eyyaşlılığım, iyi misin?” diyorum.’

5. Emi alar: “Kana seni esine alganı, kana seni kötörgönü?” dep, kayra meni şıldındap külişçi boldu. (127:13)

‘Şimdi onlar: “Hani seni hatırladığı, hani seni yücelttiği?” deyip, tekrar beni alaya alıp gülüyorlar.’

6.Birok: “Emne üçün anı ubagında baykabadım eken?”dep ökünüü , albette, azır keç. (121:13)

‘Ama: “Ne için onu zamanında fark etmedim acaba?” deyip pişman olmak, elbette şimdi geçtir.’

7.Anan dağı “Ubakıt altın menen barabar” dep koebuz. (112:18)

‘Sonra da “Vakit altındır” diyoruz.’

8. Aga da bolboy: “Akça tap, tışta coldoştorum turat, içebiz.” dep, ayalın kıynap catat. (108:12)

‘Ona da olmaz: “Para bul, dışarıda arkadaşlarım var, içeceğiz.” deyip, karısına eziyet ediyor.’

9. Mintip al biylikte turgan kezinde, “Fevral sen mindaysın-andaysın” dep sındaşka akıbiz cok. (97:5)

‘Öyle edip yüksekte olduğu zamanda, “Şubat, sen öylesin, böylesin” deyip tenkit etmeye hakkımız yok.’

I.2.2.4.2.2.4. Girişik Cümleler

Özkan ve Seviçli’ye (2008:168) göre bu cümleler, fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil,zarf-fil) kurulan cümleler olarak adlandırılırlar. Fakat yargı bildirmedikleri gerekçesiyle basit cümle olarak değerlendirirler. Bu cümlelerde yardımcı cümle, temel cümleye, cümle ögelerinden birini tamamlayan bir unsur olarak katılır.

Birçok çalışmada girişik cümlelerin bitimsiz fiil biçimleri olan fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil) kuruldukları ve fiilimsi cümlecığının ya temel cümlecğin bir öznesi, nesnesi, zarf tümleci, dolaylı tümleci gibi birer ögesi olduğunu ya da bir ögenin niteleyicisi, belirteni olduğu ifade edilmektedir (Gültekin 2013:178, Ediskun 2017:382).

Özmen’in (2013:144) Türkçenin Sözdizimi üzerine yaptığı bir çalışmasında bahsini geçirdiğimiz Girişik Cümle kavramını “Basit Cümle” içerisinde iki bölüme ayrılarak ele alınmıştır.

İçerisinde fiilimsi bulunan cümleleri “Girişik Basit Cümle” olarak değerlendirmiştir. Biz içerisinde isim-fiil, sıfat-fiil,zarf-fil bulunan cümleleri, girişik cümle olarak kabul edeceğiz.

I.2.2.4.2.2.4.1. İsim-Fiilli Girişik Cümleler

(Kıymıl Atooçtuk Türmök)

Fuat Bozkurt girişik cümleler konusunda bahsederken, isim fiille kurulan girişik cümleleri “**eylemlikli tümce**”, Hikmet Dizdaroglu “**eylemlikli girişik tümce**” terimi ile adlandırır. İbrahim Delice konuyu girişik-birleşik cümleler bahsinde “**yan cümlesi isim-fiilden oluşan**” şeklinde ele alır.

İsim-fiil grubundan “**ad-fiil öbeği**” diye bahseden Ceritoğlu (2012:65) “*Hareketlerin adlandırmaları olan ad-fiilleri oluşturmak için Kırgız Türkçesinde – UU, -(I)ş/ -(U)ş, -mAk/-mOk; -mAy/-mOy ve mA/-mO eklerinden yararlanılır.*”

Bizim çalışmamızda ise, yoğunlukla –(I)ş/-(U)ş isim-fiil ekleri ile, –UU, isim-fiil eklerine rastlanılmıştır.

1.2.2.4.2.2.4.1.1.-(I)ş Ekli İsim-Fiilli Girişik Cümleler

1. Biz adamdar gana anı canduu tüzüülüş katarı ayap mamile kılıunun orduna, köbüröök taş boorluk kılıp koyobuz. (37:17)

‘Biz insanlar sadece onu canlı tertip etme sırası ile merhamet etme davranışı yerine çoğunlukla taş yürekli davranıyoruz.’

2. Bayırkı Grek filosofdoru aytkanday, canı ruhaniy düynögö bay kaysı bir adamdar çırak öčkön bölmönü da özdörü menen carık kılıp tura berişi ıktımal. (62:10)

‘Eskiden Yunan filozoflarının söylediği gibi, yeni ruhi dünyada bazı insanların, ışığı sönmüş odayı varlıklarıyla aydınlatıvermesi mümkün.’

3. Biz alarga çıdamkay tarbiyaçılar boluşubuz kerek. (64:6)

‘Bizim onlar için sabırlı terbiyeciler olmamız gerek.’

4. Kuşlardın sayraşı da özüñçö muzıka, al dagı adamdar üçün. (105:10)

‘Kuşların ötüşü de kendilerince müziktir, o insanlar için.’

5. Bügünkü adamdarda birin-biri sıylaşuu, tüşünüşüü bargan sayın azayıp baratat. (197:27)

‘Günümüzdeki insanlarda birbirini ağırlama, anlama gittikçe azalıyor.’

6. Bul küünü say söögün sızdabay uguş eç münkün emes. (201:18)

‘Bu türküyü, kemiklerin sızlamadan dinlemek hiç mümkün değildir.’

7. Menin kuragımdağı adamga dagı kaday kaaloolor boluşu münkün. (262:18)

‘Benim yaşımdaki insan için daha ne tür istekler olabilir.’

1.2.2.4.2.2.4.1.1.1-(I)ş Ekli İsim-Fiilli Yardımcı Cümleciklerinin Cümlede Kullanılması

1.2.2.4.2.2.4.1.1.1.1-(I)ş Ekli İsim-Fiil Cümleciklerinin Özne İşleviyle Kullanılması

1.Buga maşinanın,samolyottun köböyüşü, calpı ele tehnikanın ösüşü künöölüü.
(267:21)

Bundan arabanın, uçakların çoğalması, genel olarak tekniğin ilerlemesi sorumludur.

2.Bügünkü adamdarda birin-biri sıylaşuu, tüşünüşüü bargan sayın azayıp baratat.
(197:27)

‘Günümüzdeki insanlarda birbirini ağırlama ve anlayışla karşılama gittikçe azalıyor.’

3. Bul küünü say söögün sızdabay uguş eç münkün emes. (201:18)

‘Bu türküyü, kemiklerin sızlamadan dinlemek hiç mümkün değildir.’

4.Mınday körünüş köp cıldardan beri bolo elek eken. (155:28)

‘Böyle bir olay, çok uzun zamanlardan beri olmamıştı.’

5.Anı sezüü ança dele kıyın emes. (175:21)

‘Onu sezmek o kadar da zor değil.’

1.2.2.4.2.2.4.1.1.2-(I)ş Ekli İsim-Fiil Cümleciklerinin Kelime Gruplarında Kullanılması

1.2.2.4.2.2.4.1.1.2.1-(I)ş Ekli İsim-Fiil Cümleciklerinin Edat Gruplarında Kullanılması

(I)ş ekli isim-fiili, *üçün* edatı ile kurulduğu zaman–(I)ş *üçün* yapısı ortaya çıkar ve bu yapı amaç gösteren yardımcı cümlecikler kurar. (Gültekin 2013:187)

1.Moskvadan Belgradga, Belgraddan Makedoniyaya cetiş üçün doordun “külügü” menen carım ele kün gerek.(112:29)

‘Moskovadann Belgrada, Belgrattan Makedonya’ya ulaşmak için devrin koşu atı ile yarım gün gerek.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.–UU İsim-Fiilli Girişik Cümleler

1.Poeziyanı tüşünüü cana anı kabul aluu ar kimde ar kaday. (53:12)

‘Şiiri anlama ve onu kabul etme herkeste farklı farklıdır.’

2. Baarıdan murda tirüülügüm üçün keçirimdüü cana cupunu boluuga çakırat al meni. (82:5)

‘Hepsinden önce canlı olduğum için bağışlayıcı ve mütevazi olmaya davet ediyor o beni.’

3.Kıska,candatıp, tuñguyuguraak aytuu öküm sürüüdö. (105:19)

‘Kısa, kapalı bir şekilde söyleyip, dolaylı yoldan anlatıp, daha boş söylemek hüküm sürmekte.’

4.Düynönün tınımsız özgörü turganın sezüü dele kıyın emes.(47:31)

‘Dünyanın durmaksızın değiştiğini hissetmek hiçte zor değil.’

5.Düynödö cüz protsent birin-biri kaytalagan eki adamdı tabuu kıyın. (14:18)

‘Dünyada yüzde yüz birbirini tekrarlayan insan bulmak zordur.’

6.Artistter elge barat,el alardı kabul aluudan, kanbagan suusun sıyaktuu alardı uguudan ečkaçan cadabayt.

‘Artistler halka gider, halk onları kabul etmekten, suya kanmıyormuşçasına onları anlamaktan hiçbir zaman bıkmaz.’

7. Kırgız tarihin alarsız köz aldığa toluk keltirüü eç mümkün emes. (12:6)

‘Kırgız tarihini onlarsız göz önüne tamamen getirmek hiç mümkün değil.’

8. Buga dagı bir koşumça: ar bir avtordun öz kızıkçılığı turgan kezde, cazuuçular çöyrösündö çigarmaga tuura бага berüü mümkün emes.(66:3)

‘Bide buna ek olarak: Her bir yazarın kendi ilgisinin olduğu zamanda, yazarlar çevresinde esere gerçek değ er biçmek mümkün değ il.’

9. *Birok kempir al buzuluuga karşı* (106:29)

‘Ama yaş lı bu bozulmaya karşı.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.1–UU İsim-Fiil Yardımcı Cümleciklerinin Cümlede Kullanılması

1.2.2.4.2.2.4.1.2.1.1–UU İsim-Fiil Cümleciklerinin Özne İşleviyle Kullanılması

1.Bizde ötköndördü tuuroo ce başkalarga okşoşuu önökötü küçtüü. (14:10)

‘Bizde geçmiş i taklit etme ya da başkasına benzeme alışkanlığı güçlüdür.’

2.Poeziyanı tüşünüü cana anı kabil aluu ar kimde ar kanday. (53:12)

‘Şiiri anlama ve onu kabul etme herkeste farklı farklıdır.’

3. *Turmuşt a başka biröölördün oy-pikirin uga bilüü, urmattay bilüü da özünçö iskustvo*. (107:7)

‘Hayatta başklarının düşünce ve fikirlerini dinlemek, saygı göstermeyi bilmek de kendince sanattır.’

4.*Çıgarmaga baa berüü bizde eki türlü*.(138:15)

‘Bir esere değ er biçmek bizde iki türlü yapılı r.’

5. *Al emi sapattuu buyum çıgaruu –bul adamdın abiyiri menen baylanıştuu nerse*. (161:24)

‘Ancak iyi bir eş ya çıkarmak insanın vicdanı ile bağlantılı olan bir şeydir.’

6. *Antüü, albette, kıyın*. (234:27)

‘Yemin etmek, elbette zordur.’

7. *Uşunday şartta kim kazak, kim Kırgız ekenin acıratuu, albette, kıyın*. (256:13)

‘Bu şartlarda kimin Kazak , kimin Kırgız olduğunu ayırt etmek,elbette, zor.’

8. Toktogul sıyaktu uluu adamdarda baştaluu gana bolup, tügönüü, ayaktoo degen bolboyt. (257:17)

‘Toktogul gibi ulu adamların başlangıcı olur, bitişi ve sona erişini olmaz.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.1.2–UU İsim-Fiil Cümleciklerinin Nesne İşleviyle Kullanılması

1. *Anı baştan ayak kısıp körüünü samaçubuz.* (217:12)

‘Onu baştan sona kadar gezip görmeyi şiddetle arzu ederdik.’

2. *Caş kezinde, adam başka caktarga baruunu, başka cerler menen başka elderdi körüünü, ulgaygan adamdarga karaganda köbüröök enseyt.* (107:30)

‘İnsan gençken başka yerlere gitmeyi, başka ülkeler ile başka halkları görmeyi yetişkin insana göre daha fazla arzu eder.’

3. *Ümüt degen kıyın da, dağı başka vracı targa körünüünü seçtim.* (220:12)

‘Ümit denen şey zor da, daha başka doktorlara görünmeyi seçtim.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.1.3–UU İsim-Fiil Cümleciklerinin Yer Tamlayıcısı İşleviyle Kullanılması

1. *Caş adamdı turmuşka dayardoodocanatarbiyaloodo dindin taasiri ötö küçtüü.* (25:31)

‘Genç bir insanı hayata hazırlamada ve terbiyelemekte dinin etkisi çok güçlüdür.’

2. *Al emi öskön egin, kök çöp, menin atım, a tügöl köktö süzgön buluttar da düynölük comoktun bir gana karıktarı dep oyloym da, baarın uluu birdigin tabuuga, tüşünüügö tırışam.* (51:28)

‘Ancak büyüyen ekin, taze ot, atım, hatta gökte süzülen bulutlar da dünya masalının sadece bir bestesi ve değişmeyen parçası olarak düşünüyorum ve, hepsinin ulu birliğini bulmaya, anlamaya çalışıyorum.’

3. *Birok oşol körüüdö okşoştuktar da cok emes.* (120:9)

‘Ama o bakışta benzerlikler de yok değil.’

4. *Oşonusu menen alar bizdi da tak özdöründöy bir sırduulukka, toktoolukka ündöp turuşkansıyt... (125:3)*

‘Onunla birlikte onlar bizi de tam kendilerindeki gibi bir gizliliğe, duruşa çağırıyor gibiler.’

5. *Menin ceke turmuşuma kiyligişüügö senin kaday akın bar? (133:12)*

‘Benim özel hayatıma karışmaya senin ne hakkın var?’

6. *Adam canının tabışmagının düynönü kabil aluusuna, tüşüniğünö negizdelgen. (136:3)*

‘İnsan ruhunun bilmecesi onun dünyayı anlamasına, kavramasına esaslanmış.’

7. *Tabılğan cooptor gana al tüyündü candıruuga caramduu (137:4)*

‘Bulunan cevaplar sadece o düğümü geri vermeye yarıyor.’

8. *Oşondo elestetsen, anın baarı için coop berüügö kaç kün, kaçay kerek? (154:6)*

‘Onu hesap etseler, onun hepsine cevap vermek için kaç gün, kaç ay gerek?’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.1.4.–UU *İsim-Fiil Cümleciklerinin Yükleme İsmi İşleviyle Kullanılması*

1. *Biz için anın colu birö ele –kagazga tüşürüü. (253:6)*

‘Bizim için onu yapmanın yolu bir kağıda yazmaktır.’

2. *Senin mildetiñ –çıdamkay boluu, üyrötüü, ködürüü, kamkorduk menen tarbiyaga saluu. (170:25)*

‘Senin vazifen sağlam olmak, öğretme, uzlaştırmak ve terbiye etmektir.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.2. –UU İsim-Fiil Yardımcı Cümleciklerinin Kelime Gruplarında Kullanılması

1.2.2.4.2.2.4.1.2.2.1. –UU İsim-Fiil Cümleciklerinin İsim Tamlamalarında Kullanılması

Aşağıdaki örnekte –UU ekli isim-fiil, bulunduğu belirtili isim tamlamalarında tamlayan işlevindedir.

1.Al sırları ayagina çeyin tüşünüünün/ kıyındığı da mına uşunda. (71:15)

‘O gizemli şeyleri tam anlamıyla anlama zorluğu da işte burada.’

ayagina çeyin tüşünüünün: Tamlayan

Kıyındığı: Tamlanan

2.O,anda adamdar eptep biri-birine cakşılık kılunun / coldorun izdeşer ele. (218:25)

‘O zaman insanlar, birbirlerine çokça iyilik yapmanın yollarını ararlardı.’

cakşılık kılunun: Tamlayan

coldorun: Tamlanan

Aşağıdaki örneklerde –UU ekli isim-fiil, bulunduğu belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan işlevindedir.

1.Soguştan kiyyin çarbalardı kalıbına keltirüü / kıyınçılığın da baştan ötkörgön. (168:3)

‘Savaşta sonra tarımı düzeltmenin zorluğunu da başından geçirmiş.’

çarbalardı kalıbına keltirüü :Tamlayan

kıyınçılığın:Tamlanan

2. Bayırkı boorukerligi menen kenendigin kalıbına keltirüü / zarıldığı tuudu. (165:2)

‘Önceki yardımsever ve rahatlığa geri dönme ihtiyacı doğdu.’

boorukerligi menen kenendigin kalıbına keltirüü : Tamlayan

zarıldığı: Tamlanan

3. *Eñmıktı kütüü / zaldarı meymankanalar bizde da takır çok emes bar, birok alardın bardığı ayırım gana adamdar üçün cana çetten kelgender üçün.* (226:6)

‘En dayanıklı bekleme salonları, misafirhaneler bizde de hiç yok değil var,ama onların hepsi sadece başka ülkeden gelenler için.’

4. *Poeziyada özüin başkalardan başkaça körsötüü / araketi kaysı bir caştarda ötüele opurtalduu.* (188:18)

‘Şiirde kendini başkalarından farklı gösterme hareketi kimi yaşlarda çok korkunç.’

başkaça körsötüü: Tamlayan

araketi: Tamlanan

1.2.2.4.2.2.4.1.2.2.2. –UU *İsim-Fiil Cümleciklerinin Birleşik Fiil Gruplarında Kullanılması*

“–UU ekli isim-fiil cümlecikleri birleşik fiil gruplarında, isim-fiil cümlecikleri kendilerine –Ga yaklaşma ekini alarak diğer fiile bağlanırlar.” (Gültekin 2013:181)

1. *Özüim bolso, başkalar sıyaktuu ele, ölümdön korkom, birok andan kutuluuga arga çok bolgonduktan, özümdü köndürüügö tırışam.* (257:32)

‘Ben ise, diğerleri gibiydim, ölümden korkarım , ama ondan kurtulmaya çare olmadığından , kendimi alıştırmaya çalışıyorum.’

2. *Munu süyüşüp kalgandardın abalınan dele baykoogo bolot.* (247:16)

‘Bu birbirini sevenlerin halinden anlaşılabilir.’

3. *Aga okşosuuga tırışçumun.* (241:20)

‘Ona benzemeye çalışırdım.’

4. *A emne üçün baldardı biz koozduktu urmattay bilüügö tarbiyalabaybız?* (237:3)

‘Ama neden biz çocuklara güzelliğe saygı göstermeyi öğretmiyoruz?’

5. *Men alardı tüşünüügö tırıştım.* (219:3)

‘Ben onları anlamaya çalıştım.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.2.3. –UU İsim-Fiil Cümleciklerinin Edat Gruplarında Kullanılması

Aşağıdaki örneklerde -UUekli isim-fiilin, *üçün* edatı ile kurduğu –UU *üçün* yapısının amaç gösteren yardımcı cümlecikler kurduğu görülmektedir.

1. *Tilibizdi mundan arı örkündötüü, bayıtuu üçün candı üröp iştep berebiz.* (259:14)

‘Dilimizi bundan sonra geliştirmek, zenginleştirmek için hayatımızdan feda edip çalışmamız gerek.’

2. *Kumurskalardı uruktandıruu üçün da kam körüşöt.* (239:19)

‘Karıncaların sayısını arttırmak için de endişe duyuyorlar.’

3. *Birok dagı anıktap bilüü üçün yapon aparatına salıp körüştü.* (220:18)

‘Ama, daha iyi anlamak için Japon cihazlarına gönderdiler.’

4. *Üçöö emes, bir balanı bagıp östürüü üçün alkança küç, kança den-soolugun ketiret.* (193:24)

‘Üçünü bırakın, bir çocuga bakıp büyütmek için ne kadar zahmet, ne kadar sağlık sıhhat gerek.’

5. *Adam uulu, ömür menen tirüülük aralığındagı boş ayantta caşoo cana iştöö üçünal arkiluu özünün kim ekendigin başkalarga taanıtuu üçün kelgen.* (176:15)

‘İnsanoğlu, ömür ve yaşama rasındaki boş meydanda yaşamak ve çalışmak için, onun vasıtasıyla kendisinin kim olduğunu başkalarına tanıtmak için gelmiş.’

6. *Atom doorundaanı çok kılúu üçün kança ubak kerek?* (39:24)

‘Atom çağında onu yok etmek için ne kadar zaman gerek?’

7. *-Men okuunu kolhozdo iştöö üçün bütüptürmünbü?* (36:4)

‘Ben eğitimimi tarım çiftliğinde çalışmak için mi bitirdim?’

8.Kayra baştağı kalıbıma kelüü için dağı kaçma maezgildi cenüüm kerek ele? (21:28)

‘Tekrar ilk halime dönmek için daha kaç zaman geçirmem gerek?’

9.Al emi anın dağı bir bocomolu boyunca min cıldan kiyin adamdar ziyanduu nurlardan saktanuu için üstünö temir kiyip cürüşçü bolot. (16:14)

‘Fakat onun da bir tahminine göre bin yıldan sonra insanlar zararlı ışınlardan kurtulmak için üzerlerine demir giyecekler.’

1.2.2.4.2.2.4.1.2.2.4. –UU İsim-Fiil Cümleciklerinin kerek/tiyiş Kelimeleriyle Kullanılması

Aşağıdaki örneklerde de -UUekli isim-fiilin, kerekve tiyışedatı ile kurduğu –UU kerek ve –UU (ga) tiyışyapısı eylemin yapılmasının gerektiğini ifade eden yapılar oluşturur.

1.Al için ayıldarda şaarlardagıday şart tüzülüü kerek. (106:6)

‘Onun için köylerde, şehirlerdeki gibi çalışma şartları hazırlamak gerek.’

2.Antkeni, alardın kim ekenin berilgen namı emes,çıgarması ayıp turuuga tiyış (156:1)

Çünkü, onların kim olduğunu belirleyen şey namlarının değil, eserlerinin olması gerek.

3. Al başkalardan beri cagı cüz caş uluu boluu kerek. (210:26)

‘Onun diğerlerinden yaklaşık yüz yaş daha büyük olması gerek.’

4.Emne kılui kerek? (222:17)

‘Ne yapmak gerek?’

5. Andıktan, mekteplerde dindin çıkış tarıhı cana anın on taasiri cönündö sabak ötülüügö tiyışko. (227:21)

‘O yüzden, okullarda dinin çıkış tarihi ve onun olumlu tesiri hakkında dersler verilmesi gerek herhalde.’

6. Menimçe, bul anın adamdık tabiyatında, bütündöy turpatında turuu kerek.(231:13)

‘Bence bu onun insanî doğasında, tamamen görünüşünde olması gerek.’

Aşağıdaki örnekte ise, isim-fiil eki bulunma hali eki almıştır. Böylesi yapılar, Kırgız Türkçesinde başlamış ve kesintisiz devam eden şimdiki zamanı ifade etmektedir. (Ercilasun 2007:518)

1.*A ömür bolso ötüüdö.* (108:33)

‘Fakat ömür ise geçmekte.’

1.2.2.4.2.4.2. Sıfat-Fiilli Girişik Cümleler

(*Atoočtuk Türmök*)

Sıfat-fiilli girişik cümle çeşitli dilciler tarafından farklı terimlerle ele alınmıştır. İbrahim Delice, sıfat-fiilli girişik cümleleri “**yan cümlesi sıfat-fiilden oluşan**” alt başlığı altında, Fuat Bozkurt “**ortaçlı tümce**” Hikmet Dizdaroğlu “**ortaçlı girişik tümce**” Murat Ceritoğlu ise “**sıfat-fiil öbeği**” terimlerini kullanarak ele almaktadır.

“Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamanına bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şeklidir.” (Çengel 2005:294). Çalışmada karşılaşılan sıfat-fiiller-GAn – çU –ELEk –Or –BAs- -A/-O elek, (I)MIŞ, –Ar/-Or ekleriyle kurulan sıfat-fiilli yapılardır.

1.2.2.4.2.2.4.2.1. Sıfat-Fiill Cümleciklerinin Cümlede Kullanılması

Sıfat-fiilli girişik cümleler, cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2.4.2.2.4.2.1.1. Sıfat-Fiill Cümleciklerinin Cümlede Özne Olarak Kullanılması

1.*Adamdın canın ırdatkan da oşol uluu iskustvo!* (13:7)

‘İnsanın canını söyleten de o büyük sanattır.’

2.*Adamdı başkargan, anı çeçkindüü kılğan –cürök.* (198:30)

‘İnsanı idare eden onu azimkâr kılan yürekdir.’

3.Cigittin küygönü da çın. (89:7)

‘Delikanlının yandığı da gerçek.’

1.2.2.4.2.2.4.2.1.2. *Sıfat-Fiill Cümleciklerinin Cümlede Nesne Olarak Kullanılması*

1.Dayardanganı –anın bar ekenin dayıma oydo tutkanı (182:21)

‘Hazırlığı ise onun var olduğunu devamlı aklında bulundurmasıdır.’

(2). Örnek yan cümlesi ana cümleye *dep* zarf-fiili ile bağlandığı bir iç içe birleşik cümle örneğidir. Bu cümlede *dep* kısmından önceki cümle olan, yan cümlede bulunan sıfat-fiiller cümlede nesne görevinde kullanılmıştır.

2...Antkeni alar körörün körüp, caşarın caşap algan» -dep oyloşot caştar. (182:13)

‘Çünkü onlar (yaşlılar) göreceğini görüp, yaşayacağını yaşamışlardır.’ –diye düşünüyor gençler.’

3. Aleköbüzgö calaḥ gana ıntımak kerek ekendigin emimen da tüşündüm. (166:10)

‘İkimizin arasında sadece birliğin olması gerektiğini şimdi ben de anladım.’

4. Hruşevdin tuşunda a tügül alardı atıp kırışkanı esibizde. (159:13)

‘Hruşev’in zamanında onları yok ettikleri hala aklımızda.’

5. Birok kee bir adamdar ötköndü takır unutup, azırkını da eske albay calaḥ erteḥder menen caşayt. (115:1)

‘Ama bazı insanlar geçmişini unutup, şuanı da dikkate almayıp, sadece yarınlar ile yaşıyor.’

6. Bul tuuralu ar kanday idişter bar ekenin biz bilebiz. (58:11)

‘Bunun hakkında her türlü lakırdıların var olduğunu biz biliyoruz.’

7. Apamdın aytkandarı oyuma daroo kılt etti: “Adamı da cerdi da Kuday caratkan... (51:35)

‘Annemin söyledikleri aklıma birdenbire yattı. “İnsanı da, yeryüzünü de Allah yaratmış...”’

8.Bizdin kılımdın 20-cılarında incener Nikolskiy Moskovadan çıkkan “Min cıldan kiyin” dep atalgan kitebinde; 1945 cılı atom carlıhusun bolorun aytkan bolçu. (16:10)

‘Bizim asrın 20.yıllarında mühendis Nikolskiy Moskova’da çıkardığı “Bin Yıl Sonra” adlı kitabında 1945 yılında atom parçalanmasının olacağını söylemişti.’

9.Biz, bayırkı Sümer menen Egüipetten tüşkön danekter ekenibizdi da oşol “Müzey” arkıluu bilebiz. (11:18)

‘Biz eski Sümer ve Mısırdan gelenlerin nesilleri olduğumuzu da o müze vasıtasıyla biliyoruz.’

10. Kırgızdar cerdi işetkendi dagı ele cakşılup bilbey catabız. (79:4)

‘Biz Kırgızlar toprağı işletmeyi bile henüz iyi bir şekilde bilmiyoruz.’

1.2.2.4.2.2.4.2.1.3. Sıfat-Fiill Cümleciklerinin Cümlede Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

1.Andan arki tepkiçterde, amfiteatrlarda, lodcalarda olturgandarga san cetpeyt. (17:28)

‘Sonra ötedeki merdivenlerde, anfi tiyatrolarda, localarda oturanlar sayısızdı.’

2.Cigittin baş terisin keç tüşüngönümö katuu keyidim. (110:24)

‘Gencin kafa yapısını geç anladığıma çok üzıldüm.’

3.Düynölük uluu küçtün bar ekenine bul da bir kübö emespi. (174:12)

‘Dünyevi ulu gücünün var olduğuna bu da bir şahit değil mi.’

4.Misalı 1988-cılı İtalyada sürötkö tüştük ele, özübüzdögüdöy körüp, kaçan alabız dep ubaktısın surap ooz açā elekte, tatınakay kutuçalarga salıp süüröttübüzdü kolubuzga karmattı Ariyne, mintipbir cagınan dayar süröt çıkkan aparattın bizde uşul ubakka çeyin cok ekenine içibiz küydü. (186:17)

‘Mesela, 1988 yılında İtalya’da resim çekinmiştik, çekindikten sonra resme bakıp, ne zaman alırsız diye vaktini sormak için ağzımızı açtığımızda, küçük kutulara koyup bize verdi. Elbette, çık edip çıkıp, diğer yandan fotoğrafı hazır eden makinenin, bizde bu zamana kadar olmadığına içimiz yandı.’

5.*Mından arı anın azabın tartkangatütüküdöy emesmin.* (87:10)

‘Bundan sonra da azabını çekmeye dayanacak gibi değilim.’

6.*Oorusuna baylanıştuu, vraçtar keling törögöngö uruksat berbey koyuşkan.* (88:21)

‘Hastalığına bağlı olarak, doktorlar eşine doğurması için izin vermemişler.’

1.2.2.4.2.2.4.2.1.4. Sıfat-Fiill Cümleciklerinin Cümlede Yükleme İsmi Olarak Kullanılması

1.*Bilgeni ele caşoo üçün cügürgönü.* (161:3)

‘Tek bildiği yaşamak için uğraştığı.’

1.2.2.4.2.2.4.2.2. Sıfat-Fiil Cümleciklerinin Kelime Gruplarında Kullanılması

1.2.2.4.2.2.4.2.2.1 Sıfat-Fiil Cümleciklerinin Sıfat Tamlamalarında Kullanılması

Aşağıda verilen örneklerde, GAn –çU –ElEk –Or, -A/-O ele,ekli sıfat-fiil cümlecikleri, sıfat tamlamalarında tamlayan olarak kullanılmıştır.

1.*Turmuşta bir berilçü caştık kezdi soguşta taştap, orduna okko tıtılğan dene menen naçar den-sooluk alıp kaytanbız.* (101:32)

‘Hayatta insana birkere verilen gençliği savaşta geçirip, yerine ok atılmış vücut ile zayıf zayıf soluyarak döndük.’

2.*Alardın caygaşkan ceri cürök.* (182:1)

‘Onların yerleştiği yer yürek.’

3.*Mezgil –bul közgö körünböğön, oygo urunbagan nerse.* (175:13)

‘Zaman, göze görünmeyen, düşünölemeyen şeydir.’

4. *Ataktuu bolunuu enşegen bir cigitke munday dep keñeş berüügö tuura keldi.* (170:28)

‘Tanınmış biri olmayı arzulayan bir delikanlıya şöyle diyerek fikir vermeye rast geldim.’

5. *Erteñ menenki saat 5ke çeyin uktagan uçurlarım ötü az bolot.* (170:10)

‘Sabah saat 5e kadar uyuduğum zamanlarım çok az olur.’

6. *Uşunday uluu küçtün, carık berçü, cılıtçu uluu kubattın tabışmaktuu sırnar taraptan açıp bergen çıgarma bugün ayırıkça kerek ele.* (164:26)

‘Böyle bir ulu gücün, aydınlık veren, ısıtan, ulu kuvvetin bulmacalı sırlarını her yönden anlatan bir eser bugün özellikle gereklidir.’

7. *Başkaça aytkada, men tarihka ubaktıluu tamgan bir tamçımın.* (162:14)

‘Başka bir deyişle, ben tarihe vaktiyle damlayan bir damlayım.’

8. *Anı başınan ötkörgön adamdar kaday baktıluu!* (163:22)

‘Onu başından geçiren insanlar ne kadar bahtlı!’

9. *Bizgeelge keñiri kerekteüüçü buyum-tayımdar ötü ele naçar çıkarılat.* (161:21)

‘Bizde halkın geniş ölçüde ihtiyaç duyduğu eşyalar çok kötü çıkarılıyor.’

10. *Munu körgön baldarga bul kaday taasir etet?* (155:16)

‘Bunu gören çocuklara bu nasıl etki edecek?’

11. *Biz üşüntüp, dayıma keçigip, adamdın tirüüsündö alçu ençisin ölgöndö berip cüröbüz.* (153:26)

‘Biz, daima affedip, insana payına düşen hissesini hayattayken vereceğimize öldüğünde veriyoruz.’

12. *Sabak bütör zamat üylörünö cılt koyuşat.* (148:20)

‘Ders biter bitmez evlerine hızlıca dönüyorlar.’

13.*Toygo barçu kız okşop, özünün bayırkı küzgüsü-asmanga karanıp, ulam bir cerine gül kıstara koet.* (142:28)

‘Düğüne giden kız gibi, kendinin evvelki aynasına gökyüzüne bakınarak, devamlı bir yere çiçek sıkıştırıyor.’

14. *Balkim, Kırgız asmanında kün sayın taŋga cuuk çıkkan sarı cıldızdar alardın canıdır?* (113:15)

‘Belki, Kırgız gökyüzünde her gün sabaha karşı çıkan sarı yıldızlar onların canıdır?’

15. *Eskirip baraktan cürök bir münötkö bolso da arkta, bayagı mektepke barçu kuragina kayırılğanday boldu.* (111:10)

‘Yaşlanan yürek bir dakika olsa da geçmişe , eskiden okula gittiği zamanlarına dönmüş gibi oldu.’

16. *Kündünnuru kelip tier zamat baarı cadırap-caynap, “uraalap” kıykırıp ciberişkensiyt.* (99:10)

‘Güneş ışığı gelip değdiği zaman hepsi kaynayıp , “Hurra” diye bağırıyorlar gibi.’

17.*Kiyinki kezderde küyöögö çıga elek caş kızdardın töröp koyup, elge körüngöndön uyalıp, baldardın kömüskö cerge kaltırıp ce suuga çögörüp öltürgöndör köböyüp ketkeni tuuralu köp ayılçu boldu.* (97:11)

‘Sonraki zamanlarda daha evlenmemiş genç kızların çocuk doğurup, halka görünmekten utanıp, çocuklarını görünmeyen yere götürüp öldüren ya da suya dizlerini çöküp nehre atarak öldürenlerin çoğalıp gitmesi hakkında çok konuşuldu.’

18.*Alardan taragan nur aylanarı büt bakıtka bölögöndöy.*(70:15)

‘Onlardan saçılan nur çevreye tamamen mutluluk dağıtıyormuş gibi.’

19.*Baarı cımcırt, een. Cadagalsa ulugan it da cok.* (60:18)

‘Hepsi sükûnet içinde, sessiz. Yalnız bu olsa iyi ulayan köpek te yok.’

20. *Keede alar uyada oturup seni tiktegen kuş okşoyt.* (35:18)

‘Bazen de onlar evde oturup senden gözlerini ayırmayan kuşa benzer.’

21. *Tuura suunun özöngö kuya berer cerinde ança çoñ emes, sazdahtuu kök maydanda calgız tüp caş kayın ösüp algan.* (30:29)

‘Genişvadinin nehre döküldüğü yerde o kadar da büyük olmayan, bataklıklı derin meydanda tek kök taze kayın ağacı yetişmiş.’

22. *Özüm başta takır körö elek cerlerdi suktana karap cürüp, coldon biri çoñ kapçıgayga kirip ketiptirmin.* (18:8)

‘Ben başta henüz görülmemiş yerleri görüp imrenerek bakarak yürüyüp, yoldan düz büyük dağ yoluna girip gittim.’

23. *Bizdin ötkönübüz özünçö bir darak bolso, şagında sayragan eçen-eçen bulbuldar-el içinen çıkkan ırçılar bolgon.* (12:15)

‘Bizim geçmişimiz bir ağaç olsaydı, onun dalında öten birçok bülbül halk içinden çıkan şarkıcılar olur.’

24. *Kaysı bir cerleri tüyülgön muştum okşoyt.* (10:30)

‘Herhangi bir yerleri büzülen yumruğa benziyor.’

1.2.2.4.2.2.4.2.3. Sıfat-Fiil Cümleciklerinin Edat Gruplarında Kullanılması

1. *Biröo bir ıymandan sırn ayttı: « Esi çok suluuga üylöngöndön körö ayal albay, düynödön tak ötsöm bolmok eken.* (179:14)

‘Birisi bir vicdanlı gibi sırrını söyledi: “Akılsız güzelle evlenenmektense eş almadan, dünyadan aniden ölsem olurmuş.’

1.2.2.4.2.2.4.3. Zarf-Fiilli Girişik Cümleler

Zarf-fiilli girişik cümleler çeşitli çalışmalarda farklı terimlerle adlandırılmıştır. Hikmet Dizdaroğlu “**ulaçlı girişik cümle**”, Fuat Bozkurt “**ulaçlı tümce**”, Murat Ceritoğlu “**zarf-fii löbeği**” terimlerini kullanırlarken, Neşe Atabay, Sevgi Özel ve Ayfer Çam (2003:110) ise girişik cümlelerin sadece ulaçlarla yapılabileceğini söylerler.

Zarf-fiil grupları bir zarf-fiil vasıtasıyla kurulan gruplardır. Kırgız Türkçesindeki zarf-fiiller genellikle *-(I)p, -A/-O;-y,-A/-O;-y AlAk, -BAstAn/-BOstOn-GAnçA/-GOnçO, -GAndA/-GondO, -GAndAN kiyin,-GAnI/-GOnU,-GIÇA/-GUçO,-mAyInçA/-mOyUnçO, -sA/-sO*, gibi zarf-fiiller kullanılmaktadır (Ercilasun 2007:526). Bu ekler vasıtasıyla zarf-fiil grubu oluşturulur. Oluşturulan zarf-fiil grubu, kendi içinde bir özneye, nesneye, dolaylı tümlece sahip olabilir.

Zarf-fiilli girişik cümleler, bağlı bulundukları temel cümleyle kendi arasında bağlama, amaç, sebep gibi ilişkiler kurmaktadır (Ceritoğlu 2012:71, Gültekin 2013:196).

1.2.2.4.2.2.4.3.1 –(i)b Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

a.)–(i)b zarf-fiil ekini alan yardımcı cümlecik, temel cümlecikten önce gerçekleşir ve yan cümlecige ‘ve’ anlamında bağlanır. Temel cümlecikteki zaman ekinin, yan cümlecige de gelerek ek tekrarını oluşturmasını önleme görevinde bulunur (Gültekin 2011:109, Sevortyan 1966:252).

1.*Alkünü karı debey, caş debey, casanıp kiyinişip ,kayra bolsokubanıçtuu oyun-külkü canırıp ır ırdalıp, küü çetilet.* (149:24)

‘O gün kar demeden, yaş demeden süslenip giyinip, nerde olursa olsun sevinçli gülüşler ile şarkılar söylenir ve kopuz çalınır.’

2.113-*cılkı zavodunan çığıp, İt-Ağar cayloosuna baratıptır.* (152:30)

‘113. at fabrikasından çıktı ve İt-Ağar yaylasına gitti.’

3. *Oşogo içi küyüp, bulaktın murdagı eleri bir gana tündöcogorkuday «operatsiya» casap koyuşkan.* (155:5)

‘Ona içi yanmış, çeşmenin önceki sahipleri ise bir gecede bunu biz yaptık deyip üzerlerine de almamışlar.’

4.*May ayında cerge çon kar tüşüp, aba ırai kayra kıştagıday bolup, üylördö kayradan ot çagıla baştadı.* (155:19)

‘Mayıs ayında büyük bir kar yağdı ve hava durumu tekrar kışın olduğu gibi oldu, evlerde tekrardan sobalar yakılmaya başlandı.’

5. *Bala kezinde senin esinde cazılıp kalgan taanış bul küü kayradan sen için oynolup , ötkön kezindi bir saamga bolso da kayra kayrıp berip turgansıyt. (157:20)*

‘Çocukken senin aklında yazılan bu tanıdık melodi tekrardan senin için çalınmış ve mazini bir saat olsa da sana tekrar vermiş gibi hissettirmiş.’

6. *Anda turmuşun bardık kıymıl-araketi közgö körünür vekulakka ugulat. (162:7)*

‘O zaman hayatın tüm hareketliliği göze görünüp, kulağa duyulur.’

7. *Alptar tarelkalarına minip alıp, keede cerge çeyin kelip , buyum-tayım, ce kee bir kişilerdi uurap ketişet. (173:27)*

‘Alpler tabaklarınınlarına binerler, bazen yere kadar gelirler ve her türlü eşya, ya da bazı insanları kaçıırırlar.’

8. *Menin cazgandarımdı sırtınan gana bilişip, köñül koyup, okuşkan dele cok. (178:6)*

‘Benim yazdıklarımı sadece dışarıdan bilirler, aldırış edip okumazlar bile.’

9. *İz bir topko çeyin tüp-tüz kelip, anan, kudumcüröktün kardiogrammasına okşop, arsak-tersek cürüp oturup bir cerge barıp toktogon. (180:17)*

‘İz bir yere kadar dümdüz gelmiş ve sonra tıpkı yüreğin kardiogramı gibi , düzensizce, bir yere varıp durmuş.’

10. *Bizdin ar-namısıbiz canıbiz menen birge törölüp, oyubuz arkıluu bize taasir etip, inandık abiyribizdin sakçılığında ömür boyu kala berse kerek. (190:6)*

‘Bizim vicdan ve şerefimiz canımız ile beraber doğar, düşüncemiz vasıtasıyla bize etki eder ve vicdanımızın bekçiliğinde ömür boyu kalabilir.’

11. *Anın orduna alar azır akçanın, düynö-mülktün gana közün karap, oşonun kuluna aylanıp alıştı. (197:28)*

‘Onun yerine insanlar, şimdi sadece paranın, dünya mal mülküne gözlerini kapatmış ve onun kölesine dönüşmüşler.’

12. *Ugup alıp, içibiz açıştı.* (215:18)

‘Duyduk ve canımız acıdı.’

13. *Bir iret üygö milintsiya kelip, tayatamdı alıp ketti.* (260:26)

‘Bir kere eve polis geldi ve dedemi götürdü.’

b.(-/I)b ekli zarf fiil cümlecığı geldiğı cümlede temel cümleğın tarzını gösteren yan cümlecikler de kurabilir. (Gültekin 2011:110)

1.*Deneñdiayabay çınap, bar küçündü üröp iştegende ele mıktı çıgarma cazıla berbeyt.* (234:15)

‘Bedenini oldukça sağlamlaştırarak, kuvvetini esirgmeden çok çalıştığında, sağlam bir eser yazılamıyor.’

2. *Buluttan ar kaday süröttör tartılıp, kayra öçürülüp, şamalga sürülüp cılıp barat.* (219:21)

‘Buluttan her türlü resimler çıkarılıp, tekrar söndürülüp, sonra o resimler rüzgara sürüklenip gidiyor.’

3.*Kütepov korkkondon sırtka çıga çurkap, koşunasınıkına kire kaçat.* (215:1)

‘Kütepov korkarak dışarıya çıkıp koşarak komşusunun evine girmiş.’

4. *Şaarda oorukanada catkan enesin körüp, keçküügümdö aylına kaytıp baratkan çaş kızdı biröölör karmap alıp, een cerge alparıp zorduktap öltürüp ketişiptir.* (210:10)

‘Şehirdeki hastanede yatmakta olan annesini görüp, gece karanlığında köyüne dönen genç kızı birileri yakalayıp, تنها bir yere götürerek zorla öldürmüşler.’

5. *Çapanının eki önürün kuruna kıstarıp, koluna tayak karmap, cııldap ıldam başçu.* (209:23)

‘Kıyafetini iki tarafından sıkıştırıp, eline baston alıp, çabuk hareket ederek yürürdü.’

6. *Bak-darakka , gülgö oronup, köz taygılta kulpurat.* (177:7)

‘Bahçeye, ağaca, çiçeğe bürünüp, parlaklığıyla gözleri kamaştırarak renkten renge giriyor.’

7. *Keedebir carıbagan oylor başına kirip alıp, uykundu uurdayt.* (170:12)

‘Bazen ufak tefek düşünceler aklıma gelerek uykumu kaçırıyorlar.’

8. *Ança tataal emes nerselerdi alar özdörü oylonup, izdenişip, emiten akıldı maşıktırıp tüşüngönü cakşı.* (168:17)

‘O kadar bilindik olmayan şeyleri onların kendileri düşünerek, araştırarak şimdiden akli ivedikleştirerek anlaması güzel.’

9. *Bügünkü poeziya allegoriyadan kaçıp, abstraksiyaluulukka bagıt ala baştıdı.* (163:5)

‘Günümüz şiiri alegoriden kaçarak soyutlaştırmaya yönelmeye başladı.’

10. *Buzulgan ar bir cutum aba ve suu üçün köz caş tögüp, burkurap ıylap turgan kez keldi.* (161:13)

‘Bozulan her bir yudum hava ya da su için göz yaş dökerek acı acı ağladığı zamanlar geldi.’

11. *Oşonduktan, al şorduular köbünçö ele akçadan arıktap , ce oor cumuştan zordonup ölüşöt.* (159:11)

‘O yüzden, o talihsizler genellikle açlıktan ya da ağır işlerden dolayı zorlanarak ölürler.’

12. *Mından eki ele küin murda, kıştaktın etek cagındagı eski kölmögö kelip, ceeginde birz oltura ketkem.* (157:24)

‘Bundan sadece iki gün önce, köyün etek tarafındaki durgun nehre gelmiş ve kenarında biraz oturmuştum.’

13. *Bul caktan cazuuçu egin aydap, caylata anı bagıp östürüp, küzündö tüşümün cıynagan dıykanga okşoş.* (156:15)

‘Bu yönden yazar ekin biçerek, onu bakıp büyötmek için çabalayan, sonbaharda mahsölünü toplayan çiftçiye benzer.’

14. *Al anı başında saktap, ulam azdan taktap cana toluktap koyup cürö beret.* (156:12)

‘O düşünceyi aklında tutar, sonra netleştirir ve tamamlar.’

15. *El katari bardan cokko, kayra cokton barga ötüp, az turup köböyüp, ce köp turup azayıp, tagdırdı tınbay özgördü.* (150:5)

‘Halk varlıktan yokluğa, tekrar yoktan vara geçip, azdan çoğalıp, ya da çok yaşayıp azalıp, kaderi durmadan değiştirdi.’

16. *Tigil ce bul cazuuçunun ömür bayanın kısaça aytıp, çıkarmaların timelep ötüşöt.* (148:16)

‘O ya da bu yazarın biyografyasını kısaca anlatıyor, eserlerini sırasıyla yazıp geçiyor.’

17. *Üç kişi elek bir burçta kamalıp, bürüşüp arañ olturduk.* (147:13)

‘Sadece üç kişi bir köşede çevrilip, büzüşerek zor oturduk.’

18. *Çabandar kanterin bilbey, koylorun maaratıp, ceekterde olturuşat.* (129:32)

‘Çobanlar ne yapacaklarını bilmeden, koyunlarını meletip, kenarlarda oturdular.’

19. *İlgerki çoñ ırçılar algaç tartınıp, eç kimge körünböy, too arasına barıp ırdaşıp, birotolo maşıgıp alıp, anan el adına çıgışçu eken.* (125:5)

‘Evvelki büyük şairler önce çekinip, hiç kimseye görünmeden, dağ arasına gidip, şarkı söyleyip, her zaman acele edip, sonra halkın önüne çıkarlarmış.’

20. *Al lazer nuru okşop, eñ ele karañgıda catkan tüşünüktör menen obrazdardı da oygotup, carıkka alıp çıgıp koyuşu mümkün.* (150:24)

‘Onun lazer ışığı gibi, en karanlıkta yatan düşünceleri ve imgeleri bile uyandırarak aydınlığa çıkarması mümkündür.’

21. *Biyik toonun bulununan tik ıldıy tızıldap bulak agıp catat.* (157:8)

‘Yüksek dağın köşesinden hemen aşağı zırıldayarak çeşme akıyor.’

22. *Eki-üç colu kün sayın coluguşup, cazgandarıbizdi okup, keede talkuulaşıp kalçubuz.* (172:25)

‘Her iki üç güne bir toplanıp, yazdıklarımızı okuyup, bazen de münakaşa ederdik.’

1.2.2.4.2.2.4.3.2–A, -O, -y Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Bu zarf-fiilin olumsuz biçimi ise –bay, -boy, -böy, -pay, -pey, -poy, -pöy ile kurulur. Türkiye Türkçesine –madan, -meden şeklinde çevrilebilir.

1. *Misalı, camgır ce kar caay turgan bolgondo, kuştardın sayraganı köp uqulbay, şamal cürböy, tıp basılat.* (151:18)

‘Örneğin, yağmur ya da kar yağdığı zaman, kuşların ötüşü çok duyulmaz, rüzgar esmez, tıp diye susarlar.’

2. *Oşo boydon köp uzabay, soguşka kettik...* (152:25)

‘O zamandan sonra çok olmadan, savaşa gittik...’

3. *Ar cılı caz kelgende bakalar carışa çardayt.* (157:15)

‘Her yıl yaz geldiğinde kurbağalar yarışarak bağırırlar.’

4. *Sen anda dalay ubakka çeyin özündü taba albay, es-akılındı cıya albay tüştüğüdöy arsar abalda cürgöndöy bolosuñ.* (160:28)

‘Sen o zaman bir zaman boyunca kendini bulamadan, akılını toplayamadan, rüyadaki gibi şaşkın oluyorsun.’

5. *Adam özündöğü ündü ukpay caşay albayt.* (200:22)

‘İnsan içindeki sesi duymadan yaşayamaz.’

6. *Lam debey artınan baarımız ordubuzdan turduk.* (112:26)

‘Bir tek söz demeden arkasından hepimiz yerimizden kalktık.’

7. *Men tütpöy, tetiri burulup kettim.* (35:3)

‘Ben dayanamadan tersine dönüp gittim.’

1.2.2.4.2.2.4.3.3GAndA/ -GOnDO Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

–GAndA/ -GOnDO zarf-fiil eki alan yan cümlecik, temel cümleciğin zamanını gösterir ve Türkiye Türkçesine “-DığI zaman” şeklinde aktarılır (Gültekin 2011:117).

1. *Oşol tüştön kiyin eki ay ötköndö, soguştun mayıbı katarı armiyadan boşotup aylıma cönötüştü.* (269:6)

‘O rüyanın üzerinden iki yıl gibi bir süre geçtiği zaman, savaşın bitkinliği olarak ordudan ayrılıp, köyümedöndüm.’

2. *Men aga aradan altımış cıl ötköndö keldim.* (232:25)

‘Ben ona aradan atmış yıl gibi bir süre geçtiği zaman geldim.’

3. *Adam algaç düynögö kelgende, anda tübölükkö kala turgansıp kelet.* (208:33)

‘İnsan dünyaya ilk geldiğinde, orada sonsuza kadar kalacakmış gibi geliyor.’

4. *Al başta bışıp cetilgende, gül açıp, sözgö aylanat.* (196:24)

‘O beyinde olgunlaştığı zaman, gül açıp, söze dönüşür.’

5. *Caz kelgende bayagıday calbırak-butaktarı kögörüp, celge şuudurabay kaldı.* (184:7)

‘Yaz geldiğinde eskisi gibi yaprak ve dalları yeşillenip, rüzgar esmezdi.’

6. *Kiyin-kiyin, caştarı ulgayıp, pensiyaga çıkkanda gana «Senin kesibiñ ele cakşıeken, biz caldırap üydö oturup kaldık» dep moyunga alışçu boldu* (178:16)

‘Sonra, yaşları ilerleyip, sadece emekliye ayrıldıklarında “Senin mesleğin çok güzelmiş, biz eve kapandık.”- deyip kabul eder oldular.’

7. *Cerge kelatkanda ce kaytıp baratkanda alar Marska toktop ötüşöt.* (173:29)

‘Yeryüzüne geldiklerinde ya da döndüklerinde onlar Mars’ta durup geçiyorlar.’

8. *Al emi emotsiya, ırdagı ar sözgö avtordun tirüü sezimi kirgende gana payda bolot.* (169:15)

‘Ancak duygu, şiiirdeki her bir söze yazarın sadece canlı hisleri girdiğinde ortaya çıkar.’

9. «Cogolgon bıçaktın sabı altın» degendey, biz keede tirüüsündögügö karaganda adamda ölgöndö köbüröök maktaybız. (153:13)

“Kaybolan bıçağın sapı altındır” der gibi, biz bazen yaşayışına bakarak insana öldüğünde daha fazla övüyoruz.’

10.Ülbüröp cañı açılğan nazık, taza güldördü körgöndö , sözsüz özüñ cönündö oyloysun. (133:31)

‘Gülümseyerek yeni açılan nazık, taze çiçekleri gördüğün zaman, şüphesiz kendin hakkında düşünüyorsun.’

11. Aradan carım cılday ubakit ötköndö, kazaktın Kordoy aylında dağı bir çoñ tamaşa bolup, sıналған күлүктөр көп cыналат. (131:20)

‘Aradan yarım yıl geçtiğinde, Kazakistan’ın Kordoy köyünde biraz tartışma yaşanarak, sonunda yarışacak koşu atları toplandı.’

12.Cakşı meyman kelgende, üyünö kün baş bakkanday bolot. (110:10)

‘İyi bir misafir geldiğinde, evine güneş girmiş gibi olur.’

13. Küzdö, kışta maçlılar olturganda da ıñgayluu öröön ele. (106:15)

‘Sonhabarda ve kışın yani hayvancıların orada oturdukları zaman da elverişli bir dereydi.’

14. Adam törölgöndö anı menen koşo bütöt. (98:20)

‘İnsan doğduğunda onun ile birlikte doğar.’

15. Adam özünön küçtüünü sezgende uşnday sezimde bolot körünöt. (94:16)

‘İnsan kendisinden güçlü birini hissettiğinde, öyle bir hisse kapılıyor gibi oluyor.’

1.2.2.4.2.2.4.3.4. –GAnI/ -GOnU Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Bu zarf-fiil ekini alan yan cümlecik iki işleve sahiptir. Bunlardan birincisi –GAnI/ -GOnU ekli zarf-fiil cümlecikleri geldikleri cümlede temel cümlecğin amacını, ikincisi ise zamanını göstermesidir (Gültekin 2011:114-115). Türkiye Türkçesine –*alı/-eli* ve –*den beri* biçimleriyle aktarılabilir (Bozkurt 2017:215).

(1,5.) örneklerde zaman (2, 3, 4.)örnekte amaç bildirmektedir.

1. Adabiyatka kelgenime kırk cıldan aşıptır. (263:5)

‘Edebiyata girmeme kırk yılı aşkın süre olmuş.’

2. Çay-çüy içip ele balık karmaganı çıktık. (192:7)

‘Çay may içip balık yakalamaya gittik.’

3.Birkünü ayıldın baldarı oşol caktan otun terip kelgeni kettik. (190:14)

Bir gün köyün çocukları ile o taraftan odun toplamaya gittik.

4. Daraktın mintip candalbastap calınganına karabay, calan temirden bütkön , olçoygon celmoguzdar anı tebelep-tepsen, birotolo cok kılğanı kelatışat. (142:3)

‘Ağacın öyle edip yanında bulunmadan yalvarmasına bakmadan, sadece demirden biten, koskoca cadaloz karı onu çiğneyip, tamamen yok etmek için geliyor.’

5.Çaban bolup iştegenine bir ele cıl bolgon caş cigit çebelektep tınçıbayt: «Üşüntüp oltursa, kolhoz kantip carıyt? (130:3)

‘Bir yıldır çobanlık yapan genç delikanlı, telaşlanıp rahat etmedi: “Hâl böyleyken, kolhoz halinden nasıl memnun?”

1.2.2.4.2.2.4.3.5.–GAndAN, -GAndIktAN Ekli Zarf-fiiller

Kırgız Türkçesindeki zarf-fiillerden biri olan–GAndAN, -GAndIktAN zarf-fiiliningeldiği cümledeki yan cümlecikler, temel cümlecğin sebebinin gösterir ve “dığından” şeklinde çevrilir (Gültekin 2011:118).

1. *Anın azıgırıktuu küülörü menen kayrıktarı bizdin denelerde inımsız canırıp turgandıktan, al candın en terehinde katılğan kaygını da eritip ciberüügö caramduu.* (204:20)

‘Onun baştan çıkarıcı melodisi ile nakaratları bizim vücutlarımızda aralıksız yankılanıp durduğundan, o ruhun en derininde bulunan kaygını da eritmekte işe yarar.’

2. *Al uşunçalık tez bolgonduktan, içinde çay içip olturgandar sezbey da kalıştı.* (189:10)

‘O o kadar hızlı olduğundan, içerde çay içenler hissetmedi.’

3. *Çon daraktın dal tübünö kazan asışkandıktan, cerge cakın turgan butaktarın calın aymalap, sarı ala bolup küygön.* (211:4)

‘Büyük ağacın tam dibine kazan astıklarından, yere yakın duran dallarına kazandan alev değdiği için sarı sarı benek şeklinde yanmış.’

4. *Antkeni, adamdar al katardı aylası ketkenden cazişat.* (165:19)

‘Çünkü, insanlar o mektupları çaresizlikten yazıyorlar.’

5. *Oyun uzakka sozulgandıktan, tragediyaluu türündö gana caşagan.* (78:15)

‘Oyun uzadığı için, sadece trajedi türünde yapılmış.’

1.2.2.4.2.2.4.3.6.–GAndAN kiyin Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Kırgız Türkçesindeki zarf-fiillerden biri olan–GAndAN/ -GOnDON kiyin zarf-fiili, geldiği cümledeki temel cümleciğin yan cümlecikten sonra gerçekleştiğini bildirirler ve ‘‘DIKTAN sonra’’ şeklinde çevirilebilirler (Gültekin 2011:122).

1. *Anan, kayra çıkkandan kiyin, canagıday alım-sabak aytışkanızdı estep, bir topko çeyin küldük.* (223:25)

‘Sonra, geri çıktıktan sonra, az önceki atışmalarımızı hatırlayıp, bir zaman güldük.’

2. *Bala ketkenden kiyin direktor maga munday dedi:*

-Men munun atasın başınan bilem. (119:9)

‘Çocuk gittikten sonramüdür bana şöyle dedi:

-Ben bunun babasını biraz biliyorum.’

3. *Bir ired ırdı cazıp bütüp, çekit koygondon kiyin oylonup kaldım: Kanday çıktı?”*
(118:17)

‘Bir sıra şiiri yazıp bitirip, nokta koyduktan sonra düşündüm: “Ne çıktı?”

3.Çıgarma oydo cetilip ce başta bışkandan kiyin da anı özünön öndürüp, kagaz betine
tüşürüü akın için ötü cooptuu iş. (109:25)

‘Eserin düşünürken ortaya çıkması akılda piştikten sonra da şair onu içinde büyüterek,
kâğıt yüzüne dökmesi, şair için çok mesuliyetli iştir.’

4.Aradan bir top ubakit ötköndön kiyin Mecelaytistin «Adam» attu ırlar cıynagın
kayrandan okup çıktım. (203:1)

‘Aradan bir parça zaman geçtikten sonra, Mecelaytist’in «İnsan» adlı şiirler
mecmuasını çevirip okudum.’

1.2.2.4.2.2.4.3.7.–GIÇA/-GUÇO / –GANÇA/-GOnÇO Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Kırgız Türkçesindeki zarf-fiillerden biri olan–GIÇA/-GUÇO ve –GANÇA/-
GOnÇOzarf-fiil ekini alanyan cümlecik, temel cümlenin sınırını gösterir (Ercilasun
2007:527).

1. *Bir söz menen aytkanda , öziün unutkuça küröşüü. (109:33)*

‘Bir cümle ile anlatılmak istenirse, kendini unutana kadar verdiği mücadeledir.’

2. *Pensiyaga çikkıça eptep bir tüzgüröök kızmakta ilinip kalsam, deym.. (127:18)*

‘Emekli olana kadar düzenli bir işe alınsam, diyorum.’

3. *Altımış caşka kelgiçe men ekİ ce üç cılda bir , bolgonu 4-5 basma tabakkölömündö
ır cıynaktarın çıkarıp cürdüm. (139:24)*

‘Atmış yaşına gelene kadar ben ikiya da üçyıda bir, tamamı 4 -5 basma matbu kâğıt hacminde yayınlarımı çıkardım.’

4. Biz frontton kelgiçe al kaza tapkan eken. (215:17)

‘Biz savaş cephesinden dönene kadar o ölmüş.’

5. Es-akıl ordun taap, birotolo tıngıça dagı köp bar. (219:8)

‘Akıl ve fikir yerini bulup, tamamen dinleyene kadar daha çok var.’

6. Mından arı cıl bütküçö anın süröttörün kalendar baraktarınan, poçto kagazdarınan, ar kaday buyumdardın betterinen körö berebiz (266:26)

‘Bundan sonra yıl bitene kadar onun resimlerini takvim yapraklarında, posta kâğıtlarında, her türlü eşya yüzeylerinde görebiliriz.’

7. Azır da başka bir caktarga cönöp ketsem, bat ele sagınıp, kayra kaytkıça şaşam. (255:22)

‘Şimdi de başka yelere gitsem, hemen özleyip, tekrar dönene kadar acele ederim.’

8. Balık karmap turgan arıktı körsötköndö raykom booru ezilgençe küldü. (192:10)

‘Balık yakalayacağı su kanalını gösterdiğimde, müdür göğsü sıkışana kadar güldü.’

9. Tündö, tañ atkıça boroon uluyt, koylor tınç alıp catalbay, çurkurap, maarap çığışat. (71:29)

‘Gece, tan atana kadar tipi uluyor, koyunlar sakinleşip yatamayıp, bağırıp çağırıp meeliyorlar.’

1.2.2.4.2.2.4.3.8.-BAstAn/-BOstOn Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Kırgız Türkçesi’ndeki zarf-fiil eklerinden biri olan-BAstAn/-bOstOn eki, geldiği cümledeki temel cümleciğin, yan cümlecik gerçekleşmeden meydana geldiğini bildirirler (Gültekin 2011:114).

1. Birok aga karabastan, ölkönün bardık ele şaarlarında, a tügülkıştarktarga çeyin ataandaşkansıp Leninge estelik kurup catışat. (202:7)

‘Ama, ona bakmadan, ülkenin tüm şehirlerinde, hatta köylerde bile birbirleriyle yarışır gibi Lenin için hatıra yapmışlar.’

2. Bizdin ata-babalar bilimi cektuguna karabastan, caşoomuneçen kupuya sırların tabiyat arkıluu bilip turuşkan. (171:4)

‘Bizim ata dedelerimiz bilim olmadan, yaşamdaki gizli sırları doğa vasıtasıyla anlamışlar.’

3. Oşogo karabastan, azırtan baştap ele biz oyubuz menen canı kılımdı caşay baştadık. (163:26)

‘Ona bakmadan, şimdiden kendi düşüncelerimiz ile yeni asrı yaşamaya başladık.’

4. Alıskı cıldızdar arasınan ugulgansıgan alardın bul eski tanış dobuştarı cazgı kelgindin mazmunun gana tüşündürböstön, kapkaçankı ötkön bir doorlordun kayradan canırğan ünü da okşopketti. (80:13)

‘Uzaktaki yıldızlar arasından duyulan onların bu eski tanıdık sesleri, sadece ilkbahardaki göçmen kuşların manasını düşündürmeden, çok eski geçen bir devirlerin çınlayan sesini de hissettirdi.’

5. Parovoz oydoocu tañ kalat, birok parovozdu toktotposton aydap kete beret. (53:31)

‘Lokomotif şöförü şaşırmış, ama lokomotifi durdurmadan sürmeye devam etmiş.’

6. Ooba, bul uluuakındın adabiy murastarının köpçülüğü azır da öz kasietin cogotposton, alar adabiyat menen iskustvonun tübölük kızuu talaş-tartışta kele catkan tüyündü maselelerin çeçüügö cardam beret. (27:11)

‘Evet, bu büyük şairin edebi mirasları, günümüzde de kendi sıfatını kaybetmeden, edebiyat ve sanatın sürekli tartışılmakta olduğu düğümlü konularını çözmeye yardım eder.’

7. Angıça asman büt boydon uç-kıyrsız teatr zalına aylanıp, cıldızdar dene-baştarı bilinbesten, calañ gana közdörü bal-bal cangan teatr körüüçülörü okşoy tüştü. (17:25)

‘O sırada gökyüzü tamamen uçsuz bucaksız tiyatro salonuna dönüşüp, yıldızlar gövde başları belli olmadan, sadece gözleri alev alev yanan tiyatro izleyicilerine benzemişler’

8. *Aldıda kelatkan suukka karabastan, alardın emiten munday abalda kalışı eç tüşünüksüz.* (32:22)

‘Yakında gelecek olan soğuga bakmaksızın, onların şimdiden böyle bir durumda kalmaları anlamsız.’

1.2.2.4.2.2.4.3.9. –mAyInçA/-mOyUnÇO Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Zarf-fiil yan cümlecigi, temel cümlecikten önce gerçekleşir ve “–mAyIncA” yapısıyla aktarılabilir.

1.Cerdin eski oorusu karmap kalgan turbaybı, emi al öünün doktoru kelmeyinçe ayıkpayt. (247:7)

‘Yerin eski ağrısı tutulmasın mı, şimdi o kendi doktoru gelmeyince iyileşmez.’

1.2.2.4.2.2.4.3.10. –sA/-sO Ekli Zarf-fiil Cümlecikleri

sA/-So şart eki ile ilgili olarak Gültekin’in (2011:111) Kırgız Türkçesindeki zarf-fiillerin Türkiye Türkçesi karşılıkları üzerine yaptığı bir araştırmada şöyle bahseder; “*Türk Dilinde, şart biçimi olarak bilinen –sA/-sO biçimi şart işlevi dışında, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde özellikle de konuşma dilinde, bazen zarf-fiil olarak gösterilebilecek bir işlevle kullanılmaktadır .*”

1.Ertesi karasam, sabizdin körünüüşü takır başka, kögüştartıp, , candana tüşkôn. (205:12)

‘Ertesi gün baktığım zaman, havucun görünüşünün tamamen değiştiğini, yeşillenip canlandığını gördüm.’

2.Bir ookumda baykasam, başkaldın otunu menikinen alda kaçka köp. (190:18)

‘Bir ara baktığımda, diğerlerinin odunlarının benimkinden bir o kadar fazla olduğunu gördüm.’

3. *İlgeri soguşka cönöp bara catıp, arkama kılçak karasam, too taraptan meni uzatıp kalgan calgız karaan okşop, oşol tal turuptur.* (184:1)

‘Eskiden savaşa giderken, başımı çevirip arkama baktığımda, dağ tarafından bana uzanarak bakan karaltıya benzeyen, o söğüt ağacını görürdüm.’

4. *Kaçandır bir kezderdegi çöptök depterimdi açıp, baraktap oltursam, közü ötkön kurbu dostordun telefon nomerleri cüröt.* (172:6)

‘Ne zamandır bir zamanlardaki cep defterimi açtığımda, vefat eden dostlarımın telefon numaralarının durduğunu gördüm.’

5. *Birkünü karasam, on karaşpay kalışıptır.* (171:30)

‘Bir gün baktığımda, birbirleriyle kötü olduklarını gördüm.’

6. *Bügün kelsem, tee ötkön küzdön tartıp, azırka çeyin uktap catkan bakalar, kündün cılıy baştağanın sezip, cer caynap çıgıp alışkan.* (157:26)

‘Bugün geldiğimde, taa geçen bahardan itibaren, şimdiye kadar uyuyan kurbağaların, güneşin ısıtmaya başladığını hissederek yerden kaynaşarak çıktıklarını gördüm.’

7. *Karasam, atası körünböyt, burçacakta kagaz karagan bir kempir olturat.* (80:20)

‘Baktığım zaman babasını göremedim sadece köşede kâğıda yazan bir yaşlının oturduğunu gördüm.’

8. *“Cok, üşüntüp olturup cazsam, cakşı çıgat.” depkülöt.* (80:25)

‘Hayır o şekilde yazdığımda, güzel çıkıyor.’ deyip güldü.’

9. *Bir ired toodo ketip baratsam, üstü cagımdağı aska bir neme dep koburağansıp kaldı.* (68:25)

‘Bir sıra dağı geçtiğimde, üst tarafımdaki kayanın bir şey deyip mırıldandığını duydum.’

10. *Bargan akın ır okuy baştasa, anın ırın caktırbay, ukpay da koyuşat.* (53:19)

‘Gelen akın şiir okumaya başladığında, onun şiirini beğenmeyip, dinlememişler.’

1.2.2.4.2.2.4.3.11. –A/-O; -y AlAk Ekli Zarf-Fiil Cümlecikleri

Bu zarf-fiil, temel cümleciğin, yan cümlecik gerçekleşmeden önce gerçekleştiğini bildirir.

Türkiye Türkçesine“ –mAdAn”, “daha mAmIşken” şeklinde aktarılır (Ercilasun 2007:527).

1.*Cazılğanırlar cazıldı, cazıla elekteri tumandın arasında öndönüp, barı-cogu bilinbeyt.* (126:1)

‘Yazılan şiirler yazıldı, henüz yazılmayanları dumanın arasında yetiştiriyor, var olup olmadığı bilinmiyor.’

SONUÇ

Tezde Süyünbay Eraliyev'in *Saga Aytkan Sır* adlı eseri, Türkiye'de kullanılan geleneksel cümle bilgisi yöntemine göre ele alınmıştır. Kelime grupları, cümle öğeleri ve cümle çeşitleri yönlerinden ele alınan bu çalışmada, şu sonuçlara ulaşılmıştır;

1. Kelime grupları; *isim tamlamaları, iyelik grubu, ilgi grubu, sıfat tamlamaları, çıkmalı tamlama, tekrar grubu, edat grubu, kuvvetlendirme grubu, bağlama grubu, sayı grubu, zarf grubu, aitlik grubu, benzetme grubu, isim fiil grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, birleşik fiil, birleşik isim grubu, ünlem grubu, unvan grubu, kısaltma grupları* alt başlıklarında değerlendirilmiştir.

2. Kelime gruplarından isim tamlamaları; belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması ve eksiz (takısız) isim tamlaması olmak üzere üçe ayrılarak incelenmiştir. Bunlardan belirtili isim tamlamalarının en az iki isimden oluştuğu, aralarına başka unsurların da girebildiği, bunlardan tamlayan adı verilen unsurun genitif eki aldığı, tamlanan unsurun ise iyelik ekini aldığı belirlenmiştir. Bazı belirtili isim tamlamalarında bir tamlayan birden fazla tamlananı nitelerken, bir tamlananın da birden fazla tamlayanı niteleyebildiği görülmüştür. Belirtili isim tamlamalarının cümlede özne, nesne, yüklem, yer tamlayıcısı olarak görev yapabildiği görülmüştür.

Aşağıdaki cümlelerde belirtili isim tamlamaları; belirtili nesne, yer tamlayıcısı, yüklem ismi olarak görev yapmaktadır.

Bir kezde men ayıldagı adamdardın baarın(b.li. n.)taanıçumun, attarına çeyin bilçümün. (47:31)

‘Bir zamanlar ben köydeki insanların hepsini tanırdım, adlarına kadar bilirdim.’

Al eköönün arazatında(y.t.)tübölüktüü cana köönörbös nerseler bar, alar: süyüü, cıldızdar, bak-daraktar cana buluttar. (91:28)

‘O ikisinin arasında sonsuz ve eskimeyen şeyler var, onlar: sevgi, yıldızlar, bahçe ve ağaçlar ve bulutlar.’

Kıskası, keçirimdöü, çıdamkay boluu-ıntımaaktuuluktun negizi.(y.i.)(107:14)

‘Kıscası, affedici, sabırlı olmak birlik beraberlik içinde olmanın esasıdır.’

3. Belirtisiz isim tamlaması tamlayanı ek almayan, tamlananı ise teklik üçüncü şahıs iyelik eki almış olan bir isim tamlamasıdır. Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına başka ögeler girememektedir. Örnek: *caş kücü* ‘genç gücü, *Kırgız tarihi* ‘Kırgız Tarihi, *adam urugu* ‘İnsan soyu’ vb. Eksiz (takısız) isim tamlamalarında ise tamlamayı oluşturan her iki öge de ek almaz. Eksiz isim tamlamalarında tamlayan, tamlanan unsurunun milliyetini, mesleğini, tamlanan unsurun neden yapıldığını, özelliğini, tamlanan unsurun neye tahsis edildiği gibi özellikleri gösteren tamlama türüdür. Örnek: *orus mugalim* (213:29) ‘Rus öğretmen’, *incener Nikolskiy* (16:10) ‘mühendis Nikolskiy’, *arhitektor Mikelandjelo* (97:24) ‘mimar Mikelandjelo’, *kümüş tıyn* (32:31) ‘gümüş para’, *boto köz* (59:7) ‘ceylan gözlü’ vb.

4. Yukarıda türlerinden bahsedilen isim tamlamalarının cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı, yüklem ismi olarak kullanıldığı görülmüştür. İsim tamlamaları edat gruplarında da kullanılır.

Aşağıdaki örneklerdeki cümlelerde isim tamlamaları; nesne, yer tamlayıcısı, yüklem ismi olarak vazife yapmaktadır.

Mugalimdin bul aytkanı (n.) maga da caktı. (21:18)

‘Öğretmenin bu söylediği benim de hoşuma gitti.’

Suunun arki öyüzündö, zankaygan biyik toonun boorunda (y.t.) eski komuş turat. (9:22)

‘Nehrin öteki tarafında, göklere doğru yükselen yüksek dağın bağrında eski yerleşim yeri duruyor.’

İskustvo- candın muzikası.(y.i.) (12:32)

‘Sanat ruhun müziğidir.’

candın: tyan

muzikas: tnan

5. Tamlayan unsurun ilgi hâli eki aldığı bir şahıs ya da işaret zamiri ile tamlanan unsurun tamlayana uygun iyelik ekiyle bağlandığı tamlamalar ise iyelik gruplarını oluşturur. İyelik gruplarının cümlelerde, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem ismi olarak görevde bulunduğu görülmüştür.

6. İlgı grupları ise; ilgi hâli eki almış olan bir isim ya da isim soylu kelimenin başka bir isimle oluşturduğu gruplardır. İlgı grupları cümlelerde özne ve yer tamlayıcısı olarak kullanılır.

7. Sıfat tamlamaları bir isim ve sıfat unsurundan oluşur ve sıfat unsuru isim unsurunu çeşitli yönlerden niteler. Bunların, niteleme sıfatları, belirtme sıfatları; işaret sıfatları, soru sıfatları, sayı sıfatları, belirsiz sıfatlar gibi türleri vardır. Bazı sıfat tamlamalarında sıfat unsuru birden fazla olup, isim unsuru ise tek olabilmektedir. Sıfat tamlamalarının cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci gibi görevlerde bulunduğu görülmüştür. Kelime gruplarında ise isim tamlamalarında ve edat gruplarında kullanıldığı belirlenmiştir.

Aşağıdaki ilk örnekte, sıfat tamlaması edat grubunun içinde bulunmaktadır.

Anan bul okuyanı köp cıldarga/çeyin unutalbay cürdüm.(46:6)

‘Sonra bu olayı yıllarca unutamadım.’

8. Çıkmalı tamlama ise tamlayanı çıkma durumunda olan ve tamlananı iyelik eki almış kelimegrubu olarak tanımlanır. Tamlayan önce, tamlanan sonra gelir.

9. İki ya da daha fazla unsurun bir araya gelerek oluşturduğu gruplar tekrar gruplarıdır. Bu tür grupların en önemli özelliği, bir unsurun tekrar edilmesiyle ifadenin daha güçlü, daha kuvvetli ifade edilebilmesidir. Tekrar gruplarının aynen tekrarlar, eş anlamlı tekrarlar, zıt anlamlı ve ilaveli tekrarlar gibi çeşitleri bulunmaktadır. Cümlelerde özne, nesne, zarf tümleci olarak görev yaptığı, kelime gruplarında ise; isim tamlamalarında ve edat gruplarında kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca fiilimsi gruplarında da kullanılmaktadır.

Aşağıdaki örneklerde tekrar grupları cümlelerde nesne, zarf tümleci olarak kullanılmıştır.

Atak-dañktı(b.li n.), urmat-sıydy(b.li n.), namdı el aga ayabay bergen ele.(144:21)

‘Şan şöreti, saygı ve hürmeti, namı halk ona çok vermişti.’

Kündür-tündür(z.t.) tınımsız ooruyt. (220:6)

‘Gece gündüz devamlı ağrıyor.’

Aşağıdaki örnekte tekrar grubunun, belirtili isim tamlamasının tamlanan unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

başka biröölördün / oy-pikirin ‘başka insanların düşüncelerini’

Tamlayan Tamlanan

Aşağıdaki iki örnekte ise fiilimsi gruplarında bulunan tekrar grupları gösterilmektedir.

calbırak-çöptör/ ösüp (z.f.ö) ‘yaprak otlar büyüyüp’

ıkrır-çikirlerin/ taştap (z.f.ö.) ‘pılını pırtını toplayıp’

10. Bir veya birden fazla isim ya da isim gibi kullanılan yapılardan sonra gelen edatın, geldiği isim ya da isimlerle birlikte oluşturduğu gruba edat grubu adı verilir. Edattan önce gelen isim kısmı edat nesnesi durumundadır. İsim unsuru önce, edat unsuru sonra gelir ve edatlar kendilerinden önceki isimden bazı hâl eklerini ister. Edat gruplarının cümlelerde zarf tümlecisi, yüklem ismi olarak görev yaptığı görülmüştür.

11. Kuvvetlendirme grupları, bir kuvvetlendirme edatıyla bir isim unsurundan oluşan kelime gruplarıdır. Cümlelerde özne ve yer tamlayıcısı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

12. Cümlelerde eş görevli iki ögenin bir bağlama edatı yardımıyla birbirine bağlandığı gruplar bağlama gruplarını oluşturur. da....da, meyli.....meyli, bolsun.....bolsun, menen, ce, cana bağlama edatlarının iki isim arasına gelmesiyle oluşur. Bağlama grupları kelime gruplarında, isim tamlamaları ve sıfat tamlamalarında kullanılırken, cümlelerde ise özne, nesne ve yer tamlayıcısı olarak görev yaptıkları görülmüştür.

Töö carıştarı Amerika menen Avstraliyada(y.t.) da keñiri önükkön. (208:19)

‘Deve yarışları Amerika ile Avusturalya’da da çok gelişmiş.’

Demek, bizdin caman ce cakşı mamilede boluşubuzdun alarga tiygizçü payda ce zıyanı cok. (104:22)

caman (ce) cakşı mamile

sı. sı. is: sıfat tamlaması

‘Demek ki, bizim iyi ya da kötü bir davranışta bulunmamızın onlara bir faydası ya da zararı yok...’

13. Sayı grupları en genel tanımla onluk, yüzlük, binlik, milyonluk, milyarlık basamak değerleri arasındaki sayıları ifade etmek için kurulan kelime grupları olarak tanımlanır. Sayılar, tek kelimeyle, sıfat tamlaması biçiminde ve sayı grubu biçiminde olmak üzere üç biçimde ifade edilir. Kelime gruplarında sıfat tamlaması olarak görev yaptıkları görülmüştür.

Ooba, mindan üç min cıl murda Sahara çölü oşondoy beyiş cer eken. (177:13)

‘Evet, bundan üç bin yıl önce Sahra Çölü o kadar cennet bir yermiş.’

14. Zarf grupları, zarf+sıfat, zarf+zarf, birleşimiyle oluşan, aralarına başka bir söz girmeyen gruplardır. Bu grupta zarf unsuru başta gelir ve diğer unsurlar zarftan sonra gelir. Birinci zarf ikinci zarf ile arasında azlık-çokluk, derecelendirme gibi ilgiler kurar. Zarf gruplarının cümlede yüklem ismi olarak görev yaptığı görülmüştür.

Ava alardın cıtı menen cık tolo. (128:1)

‘Hava onların kokusu ile tıka basa dolu.’

15. Aitlik grubu, iki ya da daha fazla kelimedenden oluşan, grubun sonunda bulunan kelimeye -gi/-ki aitlik ekinin getirildiği kelime gruplarıdır. Aitlik ekinin geldiği isim, yalın hâlde olabileceği gibi ilgi veya bulunma hâlinde de olabilir. Aitlik gruplarının, kelime gruplarında genellikle sıfat olarak, cümlelerde ise sıfat ya da zamir olarak kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıda verilen örnekte sıfat olarak kullanılmıştır.

Al emi Ozbekstandın bizge koşuna Ancıyan, Namangan oblusttarındagı kıştaktarda üylör kündüz da , tünküsün da , içinde adam bolso da, bolboso da kulpulanbayt. (142:18)

‘Ancak Özbekistan’ın bize komşu olan Ancıyan, Namangan bölgelerindeki köylerdeki evler gündüz de, gece de, içinde insan olsa da olmasa da kilitlenmez.’

16. Benzerlik eki veya edatı almış bir ismin bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubu benzetme grubudur. Benzetme grubunda benzetme eki veya edatı almış unsur önce gelirken, diğer isim unsuru sonra gelir. Benzetme gruplarının kelime gruplarında sıfat olarak, cümlelerde ise nesne, zarf tümleci olarak görev yaptıkları görülmüştür.

Aşağıdaki örnekte kelime grubunda sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adamdın oyun uşunday keñ meykinge alıp çıkkın bul zor küügö, anı menen Birge küünü caratkan zalkar adamga ıraazı bolup kulduk urasın. (57:27)

‘İnsanın düşüncesini böyle geniş bir ovaya yayan bu büyük kopuz ezgisine, onunla birlikte bu ezgiyi oluşturan ulu insana razı olup itaat edersin.’

17. Fiilimsi grupları içerisinde üç grup karşımıza çıkar. Bunlar isim-fiil, zarf-fiil ve sıfat-fiil gruplarıdır. Bu üç grubun cümle içerisinde çeşitli görevleri vardır. Bir isim fiilin yönetiminde oluşan ve bu isim fiile bağlı unsur ya da unsurlardan oluşan fiilimsi grubuna isim-fiil grubu adı verilir. Bu gruplarda isim-fiil grubun sonundadır ve grubun yüklem ögesi olarak görev yapar. Kırgız Türkçesinde isim-fiiller–UU, -(I)ş/-(U)ş, -mAk/-mOk; -mAy/-mOy, -mA /-mO gibi ekler vasıtasıyla oluşturulur. İsim-fiil gruplarının; kelime gruplarında, isim tamlamaları ve edat gruplarında kullanıldığı görülürken, cümlelerde ise özne, nesne ve yer tamlayıcısı olarak vazife yaptığı belirlenmiştir.

Bu örnekte, isim-fiil grupları, isim tamlamalarının, tamlanan unsuru olarak kullanılmaktadır.

bizdin / caman ce cakşı mamilede boluşubuzdun

tyan tnan

‘bizim iyi ya da kötü davranışlarda olmamızın’

Aşağıdaki cümlede ise bir edat grubunda karşımıza çıkmıştır.

Al emi anın dagı bir bocomolu boyunca miñ cıldan kiyin adamdar zıyanduu nurlardan saktanuu / üçün üstünö temir kiyip cürüşçü bolot. (16:14)

‘Ancak onun yine bir tahminine göre bin yıldan sonra insanlar zararlı ışınlardan kurtulmak için üzerlerine demir giyecekler.’

Aşağıdaki ilk cümlede isim-fiil grubu, özne görevinde, ikinci örnekte ise nesne görevinde bulunmuştur.

Özün sottoy bilüü –adamdın ıymandık tazalıgı.(141:5)

‘İnsanın kendini muhakeme edebilmesi imanının temizliğindendir.’

Ümüt degen kıyın da, dagı başka vracıarga körünüünü çeçtim. (220:12)

‘Ümit zor da, daha başka doktorlara görünmeye karar verdim.’

18. Sıfat-fiil grupları, eyleme sıfat-fiil eklerinin getirilmesiyle oluşan kelime gruplarıdır. Bu grupta, sıfat-fiil ekli fiilimsi, grubun sonunda bulunur ve grubun yüklemi olarak görev yapar. Özne, nesne, zarf tümleci gibi diğer öğeleri de bünyesinde barındırabilir. Cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı görevinde, kelime gruplarında sıfat tamlamalarında, isim tamlamalarında ve edat gruplarında kullanıldığı görülmüştür.

19. Zarf-fiil grupları da tıpkı isim-fiil, sıfat-fiil gibi grubun sonunda yer alan ve kendisine bağlı unsur, unsurlardan meydana gelen gruplardır. Cümle içerisinde genel olarak zarf tümleci görevinde olurlar ve bağlı oldukları temel cümleyi, sınırlama, durum, tarz gösterme, zaman gibi çeşitli yönlerden belirginleştirirler.

Altımış caşka kelgiçe men eki ce üç cılda bir , bolgonu 4-5 basma tabakkölömindö ır cıynaktarın çıkarıp cürdüm. (139:25)

‘Atmış yaşına gelene kadar ben iki ya da üç yılda bir, tamamı 4 -5 basma matbu kâğıt hacminde yayınlarımı çıkardım.’

Birok aga karabastan, ölkönün bardık ele şaarlarında, a tügülkıştaktarga çeyin ataandaşkansıp Leninge estelik kurup catışat. (202:7)

‘Ama, ona bakmadan, ülkenin tüm şehirlerinde, hatta köylerde bile birbirleriyle yarışır gibi Lenin için hatıra yapmışlar.’

Adam özündöğü ündü ukpay çaşay albayt. (200:22)

‘İnsan içindeki sesi duymadan yaşayamaz.’

20. Birleşik fiiller bir isim ve fiilden oluşabileceği gibi, bir zarf fiil eki almış asıl fiil ile yardımcı fiilden de oluşabilen gruplardır. Birleşik fiillerde zarf-fiil eki ile birbirine bağlanan, biri asıl diğeri yardımcı olmak üzere iki fiil olur, asıl anlam ise asıl fiilin üzerindedir. Birleşik fiillerdeki yardımcı fiil asıl fiili başlama, bitme, hareketin sürekliliği, devamlılığı, aniden olma gibi çeşitli durumlar bakımından niteler. İsim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiil grupları, fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiil grupları; yeterlilik yardımcı fiilleri ve diğer tasvir fiiller olarak incelenmiştir.

İsim+ yardımcı fiil yapısındaki ; *Anan canı kelgen muundar ulamazdan keñeytip olturup, ceñip alğan ayantı payda boldu. (36:12)*

‘Sonra yeni gelen nesiller devamlı genişlettiler ve başarılı oldukları bir saha ortaya çıktı.’

Yeterlilik yardımcı fiilleri ile; *Al arkıluu akın turmuştu körüp-tüşünüp, başkalarga aytıp bere alat. (250:29)*

‘Şair, hayatı onun vasıtasıyla anlayıp, başkalarına anlatabilir.’

fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil ile; *Bayatan beri camgır kuyup catat. (19:23)*

‘Son günlerden beri yağmur sürekli yağıyor.’

21. Bir kimseyi özel ad olmak üzere iki veya daha fazla ismin bir araya gelerek oluşturduğu kelime grubu birleşik isim grubudur. Bu gruplar eksiz birleşirler. Cümlelerde isim göreviyle kullanıldıkları görülmüştür.

Misalı, Lev Tolstoy. (115:32)

‘Örneğin Leo Tolstoy.’

22. İçerisinde hitap bildiren bir ünlem ögesi ile bu ögeden sonra gelen bir isim unsurunun oluşturduğu yapılar ünlem gruplarını meydana getirir. Bu grupların özelliği, cümlelerde herhangi bir öge olamamaları ve ve cümle dışı unsur işlevi görmeleridir.

23. Cümlelerden ve fiil gruplarından kısaltmış olan kelime grupları kısaltma gruplarını meydana getirir. Bu grubun içine yaklaşma grubu, çıkma grubu, bulunma grubu, isnat grubu ve vasıta grubu girmektedir. Bu gruplardan yaklaşma gruplarının kelime gruplarında sıfat, cümlelerde zarf tümleci ve yüklem ismi olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu örnekte yüklem ismi olarak; *Kumurskalardın meenetkeçtiği urmattoogo tatıktuu. (238:31)*

‘Karıncaların çalışkanlığı hürmet etmeye değerdir.’

Aşağıda verilen cümlelerde ise zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.

(1).*Könülgö kımbat, közgö ısık uçuradı. (55:3)*

Kalpde değerli, göze sevimli görünürdü.’

Kelime gruplarında sıfat olarak kullanılmıştır:

Million+go / cakin adam ‘milyona yakın insan’:Yaklaşma Grubu

Türkiye Türkçesi’nde –da/ -de, -ta/te bulunma hali ile Kırgızcada ise–da, -de, -do, -dö, -ta, -te, -to, -tö, ekleri ile bir araya gelen bir ismin, başka bir yalın isim veya isimlerle birlikte kurduğu grup, bulunma grubunu oluşturur. Çıkma grubu ise –dan ayrılma hâli ekini almış bir ismin başka bir isim ya da sıfatla oluşturduğu gruptur. İyelik eki almış bir isim ve bu isimden sonra gelen sıfat unsurunun beraberce oluşturduğu grup ise isnat grubudur. Bu tamlama sıfat tamlamalarının terse çevrilmiş hâli olarak da bilinir. Isnat gruplarının kelime gruplarında sıfat olarak kullanıldığı, cümlede ise yüklem olarak kullanıldığı görülür.

Aşağıda verilen cümlede ise yüklem olarak kullanılmıştır.

Caykı ısıhta içi kölökö, salkın. (74:7)

‘Yaz sığağında içi gölge ve serindir.’

24. Cümlelerin temel öğeleri yüklem ve öznedir. Yardımcı öğeler ise nesne, zarf tümleci, yer tamlayıcısıdır. Çalışmada yüklem ögesinin, bildirme ya da tasarlama kiplerinden biriyle çekimlenmiş bir fiilden, bir kelime grubundan, ek-fiille çekime girmiş bir isim unsurundan, çekimsiz bir fiil biçiminden oluşabildiği görülmüştür.

25. Cümlede, özel ya da cins adlarının, yalın hâlde olan kişi ya da işaret zamirlerinin, iyelik eki almış olan sayıların, özne görevinde bulunduğu görülmüştür. Aynı zamanda isim tamlaması, sıfat tamlaması, tekrar grubu, isim-fiil grubu, çıkmalı tamlama, bir cümlecik biçiminde olan özneler de bulunmuştur. Bunlara ek olarak öznenin açıklayıcısı ile birlikte verildiği ve öznenin birden fazla olarak bulunduğu cümleler de görülmüştür.

Özel ya da cins adlarının özne olduğu cümle; *Daraktar küzdö oyluu.* (32:8) ‘Ağaçlar sonbaharda düşüncelidir.’

Yalın hâlde olan kişi zamirlerinin özne olduğu cümle; *Biz buga da toboo kılabız.* (12:31) ‘Biz buna da şükrediyoruz.’

İyelik eki almış olan sayıların özne olduğu cümle; *Biri sızık gana boektor menen iştese, ekinçisi tıbıştar cana söz ırgaktarı menen işteyt.* (90:20) ‘Biri çizgi ve boyalar ile çalışıyorsa, ikincisi sesler ve ritimlerle ile çalışıyor.’

Bir cümlecik biçiminde olan özne; *Anı bilgize turgan adamdın içki düynösü.* (146:5) ‘Onu anlayan insanın iç dünyasıdır.’

Öznenin açıklayıcısı ile birlikte verildiği; *«Siler, (akındar), eptep ele birnemelerdi oyunardan alıp caz bergesiñer» dep keeler bizdi künöölöp kalışat.* (143:29)

akındar: ‘Siler’ öznesinin açıklayıcısıdır.

“Sizler, şairler, uygun bir dille, bir şeyleri eleştirerek yazıveriyorsunuz.” diyerek bazı zamanlar bizi suçluyorlar.’

26. Cümlelerin yardımcı öğelerinden biri olan nesne ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Bunlardan birincisi belirtili nesne, ikincisi ise belirtisiz nesnedir. Belirtili nesnenin cümlede, bir kelimededen meydana gelebildiği, bazı cümlelerde birden fazla bulunabildiği ayrıca kelime grubu yapısında da olabildiği görülmüştür.

27. Cümlelerin yardımcı ögesi olan yer tamlayıcısı; yaklaşmalı yer tamlayıcısı, bulunmalı yer tamlayıcısı ve çıkmalı yer tamlayıcısı olmak üzere üç biçimde ele alınmıştır. Ancak bulunma hali ekini almış olan bazı kelimelerin cümlelerde zarf tümleci olarak görev yaptığı da görülmüştür.

Keleçek vraçtardı dayardoo uçurunda, baaridan murda alardın münözü, adamdık sapatı, kesiptik etikası katuu eske alınuuga tiyiş. (232:1)

‘Gelecekteki doktorları yetiştirirken, hepsinden önce onların ahlâklarına, insanlıklarına ve meslek etiğine dikkat edilmesi gerekir.’

28. Cümlede yardımcı ögelerden birisi de ise zarf tümleçleridir. Bunlar; cümlede zaman, miktar, sınırlama, durum ve tarz bildirir.

29. Anlamına göre cümleler: a)Bildirme cümlesi, b)Emir cümlesi, c)Ünlem cümlesi, d)Soru cümlesi olarak dört biçimde ele alınmıştır. Geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman ekleriyle kurulmuş olan bildirme cümleleri olumlu, olumsuz, isim veya fiilden oluşabilmektedir. İsim cümlelerinde bildirme eki olan *-dır* genellikle düşer, fakat III. teklik ve çokluk şahıs çekiminde ek kullanılmamakla birlikte bazen bildirme ekinin yer aldığı örneklere de rastlanmıştır. Böyle cümlelerde bildirme eki şüphe anlamı vermektedir. Emir cümlesi, emir kipiyle çekimlenmiş bir fiilden oluşur ve emretme, talep etme, rica etme vb. bildirir. Emir cümleleri şart kipiyle çekimli yüklem de, bazı edatlarla, emir-istek cümlesi gibi kullanılabilirler. Ünlem cümleleri sevinç, şaşkınlık, korku, öfke, üzüntü, hor görmek, iğrenmek, bir şeyi çok beğenmek gibi çeşitli duygu ve düşünceler bildiren, nidalı cümlelerdendir.

Balkim, bizge tüşünüksüz, özdörü gana bilgen bir belgileri bardır. (252:17)

‘Belki bize anlamsız gelen, sadece kendilerinin bildiği bir işaretleri vardır.’

Kanday uluu sabak! (11:23)

‘Ne kadar büyük bir ders!’

Bir konu hakkında veya bir şey hakkında bilgi almak amacıyla kurulan cümleler olan soru cümleleri; soru edatı ile, soru zamiriyle, soru zarflarıyla, soru sıfatlarıyla kurulan, soru cümlesinin soru anlamı dışında kullanılması türlere ayrılarak incelenmiştir.

30. Yüklemin türüne göre cümleler isim cümleleri ve fiil cümleleri olmak üzere ikiye ayrılır. İsim cümleleri; olumlu isim cümleleri, olumsuz isim cümleleri, yüklemi geçmiş zaman çekimli ve yüklemi şimdiki zaman çekimli isim cümleleri olarak ele alınmıştır. Fiil cümleleri ise; olumlu fiil cümleleri, olumsuz fiil cümleleri, basit zamanlı ve birleşik zamanlı fiil cümleleri şeklinde ele alınmıştır.

Olumsuz isim cümlesi ; *Tegereginde başka bir da darak cok*. (30:31) ‘Etrafında başka da bir ağaç yok.’

Yüklemi şimdiki zaman çekimli isim cümlesi; *Biz, çınında, bardığınız tagdırıbizdın kulubuz*. (270:26) ‘Biz, aslında, hepimiz kaderlerimizin kuluyuz.’

Olumlu fiil cümlesi; *Mına emi cay da keldi*. (127:28) ‘İşte şimdi yaz mevsimi de geldi.’

Birleşik zamanlı fiil cümlesi; *Eger antüügö mümkün bolso , anda cer cüzündö az caşagan ce bakıtsız bir da adam kalbasele*.(46:9) ‘Eğer öyle yapmaktümün olsaydı, o zaman yeryüzünde kısa ömürlü ya da bahtsız bir tane bile insan kalmazdı.’

31. Yüklemin yerine göre cümleler kurallı ve devrik olarak ikiye ayrılmıştır. Yüklemin sonda bulunduğu cümleler kurallı, yüklemi başta veya ortada bulunduğu cümleler ise devrik cümlelerdir. Kurallı cümle; *Ayıl-çarba azıktarı bargan sayın azayuyda*. (119:18), ‘Tarım mahsülleri giderek azalmakta.’ Devrik cümle; *Kaldaygan –kaldaygan, şaa müyüz karıyalar bolor ele ilgeri ayıldarda*. (218:15) ‘Heybetli görünen saygın ihtiyarlar olurdu eskiden köylerde.’

32. Yapısına göre cümleler; 1.Basit cümle, 2.Birleşik cümle biçiminde ele alınmıştır.

33.Öge dizilişinde öznenin başta, yüklemi sonda olduğu bir diziliş içerisinde bulunan, olumlu, olumsuz, soru, isim ya da fiil cümleleri olabilen cümleler, basit cümlelerdir. Ayrıca içerisinde fiilimsi bulundurmayan ve tek bir yükleme sahip olan cümlelerdir.

Sırtkı türü kudum ele azırkı stadiondor okşoyt. (77:33)

‘Dış tıpkı şimdiki stadyumlara benziyor.’

34. Bir temel cümle ile bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşan, içerisinde fiilimsi, bağlaç gibi unsurlar bulunduran cümleler birleşik cümlelerdir. Yardımcı ve temel cümlelerden oluşan birleşik cümlelerde yardımcı cümleler, asıl anlamı üzerinde taşıyan temel cümleyi çeşitli yönlerden tamamlarlar.

Birleşik cümle sınıflandırmamız ise şöyledir;

1. Sıralı Birleşik Cümle (a.Bağlaçsız Sıralı Cümle b. Bağlaçlı Sıralı Cümle)

2. Bağlı Birleşik Cümle (Şartlı Birleşik Cümle, Bağlaçlı Bağlı Cümle, İç İçe Birleşik Cümle, Girişik Cümleler)

35. Birbiri ardınca gelen, iki ya da daha fazla cümlelerin oluşturduğu ve tek başlarına da cümle işlevi üstlenebilen cümle türü sıralı birleşik cümledir. Bağlaçsız sıralı cümleler birbirlerinden nokta veya virgülle ayrılabilen cümlelerdir. Basit cümlelerden oluşan, bir basit bir birleşik cümleden ve birleşik cümlelerden oluşmasına göre üç bölümde ele alınmıştır. Tezde, sıralı cümleler çekimli bir fiil ile bağlı olabildiği gibi çekimsiz bir fiil ile bağlı olabilen cümleler olduğu için, *-p* zarf-fiil eki almış bir çekimsiz fiil, kendisinden sonra gelen cümlelerin yüklemindeki zaman ekinin ek tekrarını önleme amacıyla kullanıldığından sıralı birleşik cümle içerisinde ele alınmıştır.

Bağlaçsız sıralı cümle; *Ayal ömür beret, ayal süyüü apkelet.* (117:4) ‘Kadın hayat verir, kadın sevgi getirir.’

Bağlaçlı sıralı cümleler, sıralama bağlaçları (*a tügül 'hatta', da 've'*), zıtlık bağlaçları (*Antken menen 'ancak', Al emi 'ancak', A 'ama, fakat', Antse da 'öyle bile olsa', Birok 'ama'*) ve ayırıcı bağlaçların (*ce 'ya da', ce bolboso, bolboso 'yoksa, ya da'*) yardımı ile birbirlerinden ayrılırlar.

36. Bağlı birleşik cümleler şartlı birleşik cümle, bağlaçlı bağlı birleşik, iç içe birleşik ve girişik cümleler olmak üzere dört alt başlık altında ele alınmıştır. Bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerin alt başlığında yer alan bağlaçlı bağlı birleşik cümleler bahsindeki *ki bağlaçlı birleşik cümle* başlığında, Kırgız Türkçesinde *ki* bağlaçlı birleşik cümle olmadığı için yer verilmeyecektir.

37. Şartlı birleşik cümleler, bir temel cümlecik ile bir ya da birden fazla şartlı yardımcı cümlecikten oluşur. Şartlı yardımcı cümlecik önce, temel cümlecik sonra gelir. Temel cümledeki ifadenin özellikle vurgulanması gerektiğinde ise şartlı cümlelerin temel cümlecikten sonra geldiği de görülmüştür.

Cakşı akındardın sanı bizde az ele bolor ele (a.c.), eger halturşikter özdörün alarga koşup albasa (y.c.). (69:14)

‘İyi şairlerin namı bizde az olur, eğer gelişi güzel yapanlar kendilerini onlara katmasa.’

Kırgızcadaki *eger//egerde* şart bağlaçları, cümlelerin şart anlamını güçlendirme görevini üstlenirler.

Eger sen ceñişine toluk işenseñ, anda saga ceñildüü da ırahat. (271:24)

‘Eğer sen zaferine tam anlamıyla inanırsan, o zaman senin için zafer çok rahat olur.’

sA/-sO şart eki ile kurulmuş bazı cümlelerin ise, şart anlamı yerine zarf-fiil görevinde bulunduğu görülmüştür.

Calañ koylor emes, maldın bardık ele türü oşentet deşti malçılarga aytsam. (44:33)

‘Sadece koyunların değil, tüm hayvan türlerinin böyle yaptığını söylediler çobanlara sorduğumda.’

Tüşüp karasa, coldo ak şeyşepke orolgon eki egiz bala catat, ayal özü cok. (54:4)

‘İnip baktığı zaman, yolda beyaz çarşafa sarılan iki ikiz çocuğun yattığını, ve başlarında annelerinin olmadığını görmüş.’

38. Bir iç cümlecğin yanında bir de temel cümlecğin olduğu cümleler, iç içe birleşik cümleler olarak adlandırılır ve cümleye bakıldığında iki cümlelerin iç içe girmiş şekilde olduğu görülür. Bu tip cümlelerin özelliği, nakil ve aktarma yapıyor olmasıdır. Kırgızca da bu cümle türü *kıyır söz* ve *tike söz* terimleri ile karşılık bulur. İç içe birleşik cümleler işlevlerine ve yapılarına göre ikiye ayrılarak incelenmiştir.

İç içe birleşik cümlelerde yüklem *de-* fiili ile bittiği iç cümlelerin, genellikle nesne olarak kullanıldığı görülmüştür.

.-Aksakal, meni keçiresiz, -dedim bir kezde çıdabay. (40:16)

‘-Aksakal beni affediniz,-dedim bir anda dayanamayıp.’

Örnekte, altı çizili iç cümle, kendisinden sonra gelen *degen* sıfat-fiilinin nesnesi olarak kullanılmaktadır.

. Oşondo:«At baspaym degen degen cerin üç basat» degen Kırgızdın makalı eske tüşöt. (199:31)

‘O zaman: “At ayak basmak istemediği yere üç kere gider” diye bir Kırgız atasözü akla geliyor.’

İç içe birleşik cümleler yapılarına göre incelenirken, temel cümlecik ile yardımcı cümleciğin cümle içerisindeki yerleri esas alınmıştır.

İç cümlecikleri temel cümlecikten önce gelen iç içe birleşik cümle; *Dal uşul gezitke cazılganday oyloym,-dep coop ayttım. (81:8)* ‘-Tam o gazetede yazılanlar gibi düşünüyorum, diye cevap verdim.’

İç cümlecikleri temel cümleden sonra gelen iç içe birleşik cümle; *Ulgaygan biröö oşondo mınday dedi: «Ayap keregiemne, al uzak çaşadı, bergenine karaganda alğanı köp boldu. Birok al oşonu tüşüngön çok. El kötörgön biyikten turup elge tekeber kılam dep, özü cerge kulap tüştü.»(144:26)*

‘Yaşlı biri oanda şöyle dedi: “Acımaya lüzum yok, o uzun bir ömür yaşadı, verdiklerine göre aldıkları çok oldu. Ama o bunu anlamadı. Halkın çıkardığı yükseklikten halka kibir yapayım derken yere düştü.”

İç cümleciğin, temel cümleciğin içine girdiği iç içe birleşik cümle; *Başka caktarga bara kalganda:«Siz kazaksızbı?» dep da surap kalışat keede menden. (255:27)* ‘Başka yerlere gittiğimde: “Siz Kazak mısınız?” diye soruyorlar bazen bana.’

39. Girişik cümleler, bitimsiz fiil biçimleri olan fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil) kurulan ve fiilimsi cümleciğinin ya temel cümleciğin bir öznesi, nesnesi, zarf tümleci, dolaylı tümleci gibi birer ögesi olan ya da bir ögenin niteleyicisi olan cümlelerdir. -(ı)ş ekli isim-fiilli yardımcı cümleciklerinin, cümlelerde özne görevinde, kelime gruplarında is edat gruplarında kullanıldığı görülmüştür.

-UU isim-fiil yardımcı cümleciklerinin cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem ismi olarak görev yaptığı, kelime gruplarında isim tamlamalarında ve edat gruplarında kullanıldığı görülmüştür.

Aşağıdaki örnekte –UU ekli isim-fiil, bulunduğu belirtili isim tamlamasında tamlayan işlevindedir.

1.Al sırları ayagina çeyin tüşünüünün/ kıyındığı da mına uşunda. (71:15)

‘O gizemli şeyleri tam anlamıyla anlama zorluğu da işte burada.’

ayagina çeyin tüşünüünün: Tamlayan

kıyındığı: Tamlanan

40. Sıfat-fiiller, -GAn -çU -EIEk -Or -BA- -A/-O *elek*, (I)MIŞ,-Ar/-Or ekleriyle kurulan yapılardır. Bu sıfat-fiil eklerini almış olan bir fiille, bu fiile bağlı unsurların oluşturduğu kelime gruplarıdır. Sıfat-fiilli girişik cümlelerin, cümlelerde özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem ismi olarak görev yaptıkları görülmüştür. Kelime gruplarında ise sıfat tamlamalarında ve edat gruplarında kullanıldığı görülmüştür.

Aşağıdaki örnekte sıfat-fiilli girişik cümle nesne görevindedir.

Bizdin kılımdın 20-cıldarında incener Nikolskiy Moskovadan çıkkan “Miñ cıldan kiyyin” dep atalgan kitebinde; 1945 cılı atom carılıusun bolorun aytkan bolçu. (16:10)

‘Bizim asrın 20.yıllarında mühendis Nikolskiy Moskova’da çıkardığı “Bin Yıl Sonra” adlı kitabında 1945 yılında atom parçalanmasının olacağını söylemişti.

Kelime gruplarında sıfat tamlaması olarak; *Alardan taragan nur aylanani büt bakıtka bölögöndöy.*(70:15) ‘Onlardan saçılan nur çevreye tamamen mutluluk dağıtıyormuş gibi.’

41. Zarf-fiilli girişik cümleler, bağlı bulundukları temel cümlecikle kendi arasında bağlama, amaç, sebep gibi ilişkiler kuran gruplardır. Kırgız Türkçesinde zarf-fiiller - (I)p, -A/-O;-y,-A/-O;-y AIAk, -BAstAn/-BOstOn-GAñA/-GOñçO, -GAndA/-GOnDO, -GAndAN kiyyin,-GAnI/-GOnU,-GIÇA/-GUçO,-mAyInça/-mOyUnçO, -sA/-sO, gibi eklerle kurulmaktadır.

Bu zarf-fiil eklerini almış olan bir fiille, bu fiile bağlı unsurların oluşturduğu kelime gruplarıdır. *-(i)b* zarf-fiil ekini alan yardımcı cümlecik, temel cümlecikten önce gerçekleşir ve yan cümlecige ‘ve’ anlamında bağlanır. *-(i)b* zarf-fiilli yapı temel cümlecikteki zaman ekinin, yan cümlecige de gelerek ek tekrarının oluşturmasını önleme görevinde bulunur.

May ayında cerge çon̄ kar tüşüp, aba ıraı kayra kıştagıday bolup, üylördö kayradan ot çağıla baştadı. (155:19)

‘Mayıs ayında epey kar yağdı ve hava durumu tekrar kışın olduğu gibi oldu, evlerde tekrardan sobalar yakılmaya başlandı.’

KAYNAKÇA

- Akın, C. (2007). Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleçler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IX, Sayı:2, 206-220
- Arıkoğlu vd. (2018) *Kırgızca Türkçe Sözlük*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Atabay N, Özel S, Çam A (2003) *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. (2.Basım). İstanbul: Papatya Yayınları.
- Banguoğlu T. (2004) *Türkçenin Grameri* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov A.N. (2017) *Çağdaş Türkçede Cümle*, (Çev: Karaca O. S.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.(Eserin orijinali 1996’da yayımlandı.)
- Biray N. (2011) Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme. *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Biray N. (2007) Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçe’sindeki Cümlelerin Unsurları Bakımından Karşılaştırılması. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1 s.157-173
- Bozkurt F. (2017) *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*. (5.Baskı).Konya: Eğitim Yayınları.
- Caparov A. (1979) *Kırgız Tilinin Sintaksisi*, Frunze: Mektep Basması.
- Ceritoğlu M. (2012) *Kırgız Türkçesinin Sözdizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çankaya S, (2014), *Kırgız Sözdüğü Kırgızca-Türkçö*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Çengel, K.H. (2005) *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice İ. (2007). Yüklemin Özne ve Nesne İlişkisi. C.Ü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 31 No:2 s.141-145
- Delice İ. (2018) *Türkçe Sözdizimi*. (6.Baskı).İstanbul: Asitan Kitap.

- Demir N. Yılmaz E. (2012). **Türk Dili El Kitabı**. (6.Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dizdaroğlu H. (1976) **Tümce Bilgisi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, G. (2011).*Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bişkek.
- Ediskun, H. (2017).**Yeni Türk Dilbilgisi**. (13.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2017).**Çağdaş Türk Dili**. (11.Baskı).Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B.(edit.) (2007)**Türk Lehçeleri Grameri**. (1.Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin M. (2013).**Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülensoy, T. (2004).**Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gültekin, M. (2011). Kırgız Türkçesinde Zarf-fiiller ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları Üzerine Bir Araştırma.**Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı:30 s.99-126
- Gültekin, M. (2013). Kırgız Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler. **Turkies Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/1 s.1495-1509,
- Gültekin, M. (2013).**Özbek Türkçesi Cümle Bilgisi**,Ankara: Bizim Büro.,
- İmanov, A. Saparbayev, A. (1988).**Kırgız Tili**,Frunze: Mektep Basması.
- Kara, S. (2012), Girişik Cümle Problemi Üzerine Bir İnceleme. **Turkish Studies International Periodical For The Languagaes, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 7/2 p.643-648
- Karaağaç, G. (2009).**Türkçenin Söz Dizimi**. (2.Basım).İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2018).**Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Karahan, L. (1999). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2000). Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt:2 Sayı: 583, s16-23
- Karahan, L. (2019) *Türkçede Söz Dizimi*. (26.Baskı).Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayıpov, S. (2005). Kırgız Edebiyatı I, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XXXI.Cilt, Web: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78479/turkiye-disindaki-turk-edebiyatlari-antolojisi.html> adresinden 29 Haziran 2020 tarihinde ziyaret edilmiştir. Ankara:T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2006). Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi ile İlgili Kabuller II (Cümle Ögeleri). *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*,20 s.119-129
- Kirchner, M. (1998) Kirghiz. Johanson, L. – É.A. Csató (eds). *The Turkic Languages*, (pp.345-355). London, Routledge.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. (1.Baskı): Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010).*Grammer Terimleri Sözlüğü*. (4.Baskı).Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. (1996). Kırgızlar ve Kırgızca. *Çağdaş Türk Dili*, 101, s25-33.
- Özgen, N. (2014). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyat Tarihi (1900-1950)*, (1.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan M, Sevinçli, V. (2008) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: 3F Yayınları.
- Özmen, M. (1995). Cümlenin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi. *Türk Dili Dergisi* 519, s224-227
- Özmen, M. (2013).*Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.,
- Oruzbayeva, B.Ö (edit), (2009). *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Bişkek: Avrasya Press.
- Sevortyan,E.V. (1966). Kırımsko-Tatarskiy Yazık. *Yaziki Naradov SSSR, II* Moskova.

Tan, A. (2010).*Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. Ölmez, M. (2015). *Türk Dilleri –Giriş-* Ankara: Bilgesu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2006). *Yazım Kılavuzu* . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. (1.Baskı). İstanbul: Multilingual Yayınları.

Yudahin, K.K. (1998) *Kırgız Sözlüğü*, (Çev: Abdullah Taymas). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları,

https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Эралиев,_Суюнбай 29 Haziran 2020 tarihinde ziyaret edilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Tuğçe SÖNMEZ
Doğum Yeri ve Tarihi: Antakya/ 19.05.1993
Medeni Hali: Bekâr
İletişim Bilgileri: tgcsonmez93@mail.com

EĞİTİM

2008-2011 : Dr. Mustafa Gençay Anadolu Lisesi
2013-2017 : Niğde ÖMER HALİSDEMİR Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

İŞ DENEYİMİ

Staj Niğde Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi

YABANCI DİL

İngilizce : YÖKDİL: 66, YDS:58

